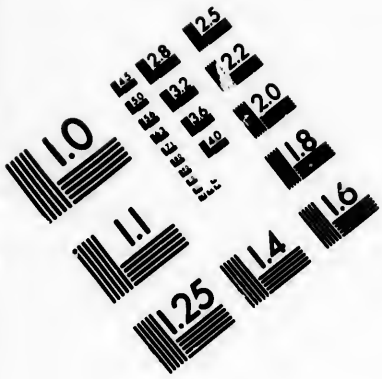

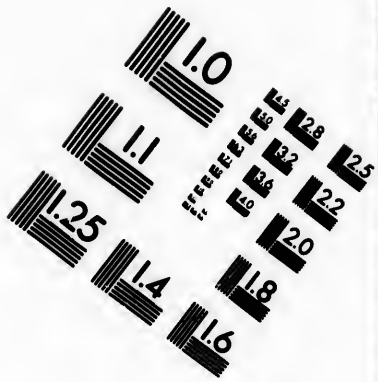

IMAGE EVALUATION TEST TARGET (MT-3)

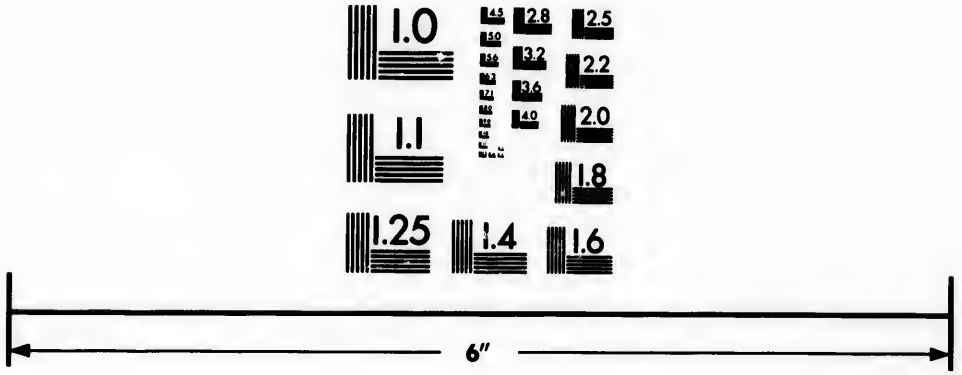

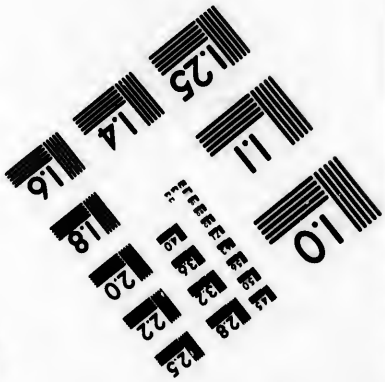

Photographic Sciences Corporation

23 WEST MAIN STREET
WEBSTER, N.Y. 14580
(716) 872-4503

CIHM/ICMH
Microfiche
Series.

CIHM/ICMH
Collection de
microfiches.

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1982

Technical and Bibliographic Notes/Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming, are checked below.

- ☐ Coloured covers/ Couverture de couleur
- ☐ Covers damaged/ Couverture endommagée
- ☐ Covers restored and/or laminated/ Couverture restaurée et/ou pelliculée
- ☐ Cover title missing/ Le titre de couverture manque
- ☐ Coloured maps/ Cartes géographiques en couleur
- ☐ Coloured ink (i.e. other than blue or black)/ Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- ☐ Coloured plates and/or illustrations/ Planches et/ou illustrations en couleur
- ☐ Bound with other material/ Relié avec d'autres documents
- ☐ Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin/ La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distortion le long de la marge intérieure
- ☐ Blank leaves added during restoration may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming/ Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.
- ☐ Additional comments:/ Commentaires supplémentaires:

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- ☐ Coloured pages/ Pages de couleur
- ☐ Pages damaged/ Pages endommagées
- ☐ Pages restored and/or laminated/ Pages restaurées et/ou pelliculées
- ☐ Pages discoloured, stained or foxed/ Pages décolorées, tachetées ou piquées
- ☐ Pages detached/ Pages détachées
- ☐ Showthrough/ Transperence
- ☐ Quality of print varies/ Qualité inégale de l'impression
- ☐ Includes supplementary material/ Comprend du matériel supplémentaire
- ☐ Only edition available/ Seule édition disponible
- ☐ Pages wholly or partially obscured by errata slips, tissues, etc., have been refilmed to ensure the best possible image/ Les pages totalement ou partiellement obscurcies par un feuillet d'errata, une pelure, etc., ont été filmées à nouveau de façon à obtenir la meilleure image possible.

This item is filmed at the reduction ratio checked below/
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10X	12X	14X	16X	18X	20X	22X	24X	26X	28X	30X	32X
					✓						

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

Library Division
Provincial Archives of British Columbia

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shall contain the symbol → (meaning "CONTINUED"), or the symbol ▽ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Library Division
Provincial Archives of British Columbia

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole → signifie "A SUIVRE", le symbole ▽ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

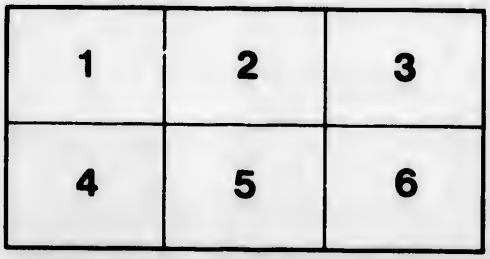

MERKWAARDIGE
BIJZONDERHEDEN,

INHOUDENDE

DE NIEUWSTE ONTDEKKINGEN

IN DE

NATUURKUNDE, NATUURLIJKE HISTORIE,
LAND- EN VOLKENKUNDE, OP ALLE
GEDEELTEN VAN DEN AARDBOL.

IV.

MERKWAARDIGE BIJZONDERHEDEN,

INHOUDENDE

DE NIEUWSTE ONTDEKKINGEN

IN DE NATUURKUNDE, NATUURLIJKE HISTORIE,
LAND- EN VOLKENKUNDE,
OP ALLE GEDEELTEN
VAN DEN AARDBOL.

DOOR

J. C. SOMER.

Uit het Hoogduitsch.

MET PLATEN.

VIERDE DEEL.

Het vervoeren der buste van MEMNON.

Te AMSTERDAM, bij
TEN BRINK & DE VRIES.
MDCCCXXVII.

I. LO

II. AS

III. DE

IV. HE

V. DE

INHOUD.

Bladz.

I. LONDEN. . . . . 1.

II. ASTRAKAN. . . . . 136.

III. DE GEZONDHEIDSBRONNEN BIJ SERGIEWSK. 199.

IV. HET EILAND ISCHIA. . . . 213.

V. DE PYRENEËN. . . . . 247.

I.

LONDEN.

Londen, de groote hoofdſtad van *Engeland*, ligt onder 51 gr. 31 min. noordelijke breedte en 5 min. 37 ſek. westelijke lengte van *Greenwich*. De afſtand dezer ſtad bedraagt van *Amſterdam* omtrent 45, van *Koppenhagen* 120, van *Weenen* 164, van *Madrid* 172, van *Rome* 190, van *Konſtantinopel* en *Moskau* 330, van *Stokholm* 150, van *Petersburg* 230, van *Berlijn* 108 en van *Liſabon* 170 Duitſche mijlen.

Londen ligt omtrent vier en twintig uren weſtelijk van de zee aan beide kanten van den *Teems*. Het noordelijkſte deel, of dat aan den linker-oever dezer rivier, in het landſchap *Middlesex* liggende, klimt naar het noorden zacht opwaarts, maar dat gedeelte, dat aan den zuidelijken of regter-oever, in het landſchap *Surrey* gelegen is, is geheel vlak. De grond beſtaat voornamelijk uit grof zand, klei en leem. Aan de groote menigte van klei en leem, uit welke de fraaiſte tigchelſteenen gemaakt worden, heeft *Londen* voor

een groot gedeelte zijne, vooral in de laatſte jaren, zoo ſpoedige uitbreiding te danken. De heerlijke *Teems* is eene groote weldaad voor deze ſtad, daar hij dezelve niet alleen van uitmuntend water voorziet, maar ook haren handel zoo gemakkelijk en uitgeſtrekt maakt. De vloed ſtrekt zich uit tot omtrent zes uren ten westen boven *Londen*. De middelbare breedte van den *Teems* bij de ſtad bedraagt omtrent een vierde van eene Engelſche mijl en de gewone diepte is twaalf voeten. De lengte van *Londen* van het westen naar het oosten is omtrent zeven en eene halve Engelſche mijlen, en deszelfs grootſte breedte van het noorden naar het zuiden, bijna vijf Engelſche mijlen. De omtrek bedraagt wel dertig zulke Engelſche mijlen, en het ganſche beloop der ſtad, behalve den *Teems*, zeker achttien vierkante Engelſche mijlen.

Gemakshalve zullen wij *Londen* in vijf groote omtrekken verdeelen, namelijk in het *westelijk gedeelte der ſtad*, in de *oude ſtad* (City), in het *oostelijk gedeelte*, in *Westmunſter* en het vlek *Southwark*.

Het *westelijk gedeelte der ſtad* bezit de meeste paleizen van den hoogeren en lageren adel, en de fraaiſte winkels. De *oude ſtad* (City) beſtaat uit de middelſte en oudſte omtrekken der ſtad. Het *oostelijk gedeelte* wordt door koop- en ambachtslieden, van de tweede klaſſe, vooral echter door

door ſcheepstimmerlieden bewoond. Ditzelfde geldt van *Southwark* en over het algemeen van dat ganſche gedeelte van *Londen*, dat aan den zuidelijken oever des *Teems* gelegen is en zich van *Deptford* tot *Lambeth* uitſtrekt. Hier vindt men de meeste en aanzienlijkſte fabrijken en trafijken. De menigte van rook en damp, en andere uitwaſemingen, die de ſmeltovens, glasblazerijen, zeepziederijen, looijerijen, enz. onophoudelijk verſpreiden, maken dit gedeelte der ſtad tot een onaangenaam verblijf, hierom wordt *Soutwark* ook ſlechts door de mindere volksklaſſe bewoond. In *Westmunſter* ſtaan voornamelijk de paleizen van de hoogere ambtenaren der regering.

Londen is in onze dagen door talrijke nieuwe gebouwen vergroot en neemt nog dagelijks in grootte toe, vooral op de noordzijde dezer ſtad, tuſchen *Holborn* en *Somers-Town*, zoowel als in de parochiën *Mary le bone* en *Paddington*. Het zal tegenwoordig wel honderd zestig duizend huizen bezitten. De gemeenſchap van alle deelen dezer ontzettende ſtad wordt door acht duizend ſtraten, ſtegen, pleinen, doorgangen, enz. zoowel als door zeven bruggen over den *Teems* onderhouden.

De lengte der *Oxfortsſtraat* (Oxford-street) bedraagt 2304 yards, die der *Regentenſtraat* (Regent-street) 1732, *Piccadilly* 1694, der *oudſtad ſtraat* (City-road) 1690, der *Edgeware-*

ſtraat 1397, der *boven Teemſtraat* (Thames-street) 1331, der *Waterloo ſtraat* (Waterloo-road) 1300, *Whitchapel* 1821, *Surrey ſtraat* 1195 *Tottenhamshof ſtraat* (Tottenham court road) 1177, *Holborn* 1045, *Biſchopspoort-ſtraat* (Biſſchops gate street) 1045 yards (*).

Alle ſtraten en ſtegen zijn zeer regelmatig geplaveid en met voetpaden voorzien, die met groote vierkante ſteenen belegd zijn. Bijna allen worden des nachts door gas verlicht.

De hoogſte ſtreek van *Londen* is de noordelijke zijde van de waterleiding, die het regentenkanaal doorſnijdt, die honderd twee en een half voet boven de oppervlakte van het water des *Teems*, zelfs ten tijde van den vloed, ligt. Het laagſte gedeelte, ſlechts vijf en een half voet boven het water gelegen, is het zuidelijk einde der *Koningsſtraat*, de *groote Georgs-ſtraat*. *Westmunſter* ligt nog lager, dan de oppervlakte van den *Teems* bij den vloed, behalve de Abdy en een gedeelte der *Horseferry ſtraat*. De beste punten, om een overzigt over *Londen* te genieten, zijn voor vreemdelingen *Hampstead*, *Heath*, *Green-*

(*) Een Engelſche yard bedraagt vier honderd vijf en een halve oude Parijſche lijnen. Een duizend zeven honderd zestig yards maken een Engelſche (wettige) mijl, de gewone Londenſche mijlen bevatten ſlechts een duizend zes honderd zes en zestig en twee derde yards.

DE VERT.

Greenwich Park, *Putney*, *Common* en *Primrose-hill.*

In het jaar 1821 bedroeg het getal der inwoners van het eigenlijk *Londen:*

Binnen de (oude) ſtadsmuren .	56,174.
Buiten dezelve . . .	69,260.
Van *Westmunſter* . . .	182,985.
— *Southwark* . .	85,905.
Van den omtrek van *Brixton*, (dat *Barnes*, *Battersea*, *Bermondsey*, *Camberwel*, *Clapham*, *Deptford*, *Lambeth*, *Mortlake*, *Putney*, *Rotherhithe*, *Torting*, *Wandsworth*, enz. in zich bevat) . .	182,089.
Van den omtrek van *Finsburg*, (waartoe *Clerkenwell*, *Finchly*, *Hornsey*, *Islington*, *Stoke-Newington*, enz. behooren) . .	119,802.
Van den omtrek van *Holborn* (*St. Giles's in the Fields*, *St. Georgs*, *Bloomsbury*, *Hampstead*, *Mary le bone*, *Paddington*, *Pancras*, enz.)	276,630.
Van den omtrek van den *Tower* (*Bethnal Green*, *Spitalfields*, *Hackney*, *Limehouse*, *Shadwell*, *Shoreditch*, *Stepney*, *Stratford*, *Wapping*, *Whitechapel*, enz. . .	261,650.
zamen	1,234,495.

In het jaar 1824 bedroeg het getal der geborenen in *Londen* vijf en twintig duizend zeven honderd acht en vijftig, en dat der overledenen twintig duizend twee honderd zeven en dertig. De heer BROWLING zegt echter met regt, in zijne waarnemingen op eene reis door *Engeland*, bl. 75, dat het moeijelijker valt in *Londen*, dan in eene andere groote ſtad, ja dat het bijna onmogelijk is, het getal der inwoners naauwkeurig te bepalen. De voornaamſte reden hiervan, is gelegen in de vrije godsdienſtoefening en de hieruit voortvloeijende vermenging van menſchen, die in alle zoogenoemde reguliere gemeenten door elkanderen wonen. Hierdoor moeten de tabellen en ſterflijſten van de Engelſche nationale kerken in *Londen* zeer onvolledig en onzeker worden, want al worden ook alle inwoners, die tot zulk eene gemeente behooren, naauwkeurig opgeteekend, zoo moet evenwel daardoor een aanmerkelijk *deficit* ontſtaan, dewijl men het getal der Diſſenters, Roomſchen, Kwakers en Joden niet naauwkeurig weten kan. Ook gelooft men, dat onder de laagſte en armſte klaſſe, die mogelijk hier ellendiger is, dan elders, menigeen geboren wordt, die ongedoopt leeft en ſterft, en dus nooit in een kerkenboek wordt opgeteekend.

Londen is, als hoofdſtad van het ganſche Britſche rijk en hofplaats des konings, de zetel der hoogſte regeringscollegiën. Behalve de beide hui-

huizen van het Parlement, welkers inrigting ik als bekend wel mag vooronderſtellen, worden te *Londen* de volgende geregtshoven (*Courts of Justice*) gevonden:

I. *Lord Chancellor's Court*, het hof van den Lord Kanſelier, is, benevens het Parlement, het opperſte geregtshof van het ganſche rijk. Hier vonnist ſlechts de Lord Kanſelier, die tot deze waardigheid wordt verheven op den oogenblik als hem het koninklijk zegel wordt toevertrouwd. De koning kan hem dus ook afzetten, dat met de overige regters niet geſchieden mag. De gewone zitplaats van dit geregt is *Westmunſter-Hall*, waar in 1823 een geheel nieuw en fraai gebouw voor hetzelve geſticht is.

II. *Vice-Chancellor's Court*, of het *hof van den Vice-Kanſelier*, is eerst in 1813 opgerigt. Zijne beſtemming is den Kanſelier bij te ſtaan en in zijne afwezendheid zijne plaats te bekleeden.

III. De *Master of the rolls*, hetwelk men door *Directeur der kanſelarij* zou kunnen vertalen, heeft niet ſlechts het oppertoezigt over alle acten en expeditiën van de zoo even genoemde twee geregtshoven, maar beſlist ook in zoogenoemde gevallen van billijkheid (*cases of equity*), men kan zich echter van deszelfs beſlisſing op den Lord Kanſelier beroepen.

IV. Het *Court of Exchequer*, de *kamer van financie*, is eene zeer oude, reeds vóór WILLEM I. be-

beſtaande inrigting, die door EDUARD I. haren tegenwoordigen vorm kreeg. Tot dit Collegie behooren alle zaken die de openbare inkomſten, uitgaven, geldboeten, enz. betreffen. Zij worden door drie Barons, onder voorzitting van den Lord Opper-financiebaron (*Lord Chief Baron of the Exchequer*) beſlist. De naam *Baron* is nog uit de oudheid afkomſtig, toen deze regters wezenlijk Barons waren.

V. *The Kings-Bench.*, de *Konings-bank*, is het opperſte geregtshof in alle dingen, die het zoogenoemde *Common law*, dat is der gemeene of *onbeſchrevene* wet, die in *Engeland* gelijk ſtaat met de *beſchrevene* wet of *Statute law*, betreffen; welkers beſlisſing ter laatſter inſtantie den koning toekomt, en wiens plaats dus dit geregtshof bekleedt. Het kan dus ook geene vaste plaats hebben, waar het zitting houdt, dewijl het den koning volgen moet, waar hij ook henen gaat. Gewoonlijk houdt het echter zijne zitting te *Westmunſter-hall* en te *Guild-hall*.

VI. *Commun Pleas*, het *geregtshof der gewone regtsgedingen*, heeft zijnen zetel te *Westmunſter-hall*, en beſlist alle bijzondere twisten over perſonen, zaak- en gemengde regten. Deszelfs regtsgebied ſtrekt zich over gansch *Engeland* uit.

VII. *Exchequer-Chamber*, *Kamer van financie*, dient ſlechts voor appéllen, en beſtaat uit den Lord Kanſelier, Lord Theſaurier, de regters der

der Konings-bank en die der gewone procesſen.

VIII. *Courts of Requests*, *geregtshoven voor mindere klagten*, worden er verſcheidene in de onderſcheidene gedeelten der ſtad gevonden, zij beſlisſen voornamelijk over ſchulden beneden de veertig Engelſche ſchellingen, maar in de *oude ſtad* zelfs tot vijf ponden ſterlings. De regters zijn *Aldermans* en leden der gemeente, die door den *Lord Mayor* en het Collegie der *Aldermans* tot dit einde benoemd worden. Hunne handelwijs is zeer beknopt, en als de gedaagde partij niet verſchijnt, kan zij worden gevangen genomen.

IX. *Court of Admiralty*, het *admiraliteits-hof*, beſtaat uit de Lords der Admiraliteit. Het beſlist over alle burgerlijke en crimineele zaken der zeelieden.

X. *Doctors-Commons* is een gemengd geestelijk en wereldlijk geregtshof, dat in de groote ridderſtraat zitting houdt, ten zuiden van de St. Paulskerk.

XI. *Insolvent Debtors Court* of *geregtshof voor ſchuldenaren, die niet kunnen betalen*, is, ſedert 1824 in een nieuw gebouw geplaatst, dat in de Portugalſtraat (*Lincolns Inn Fields*) ſtaat.

XII. *The Palace or Marschal-sea Court* beſlist over burgerlijke zaken, die binnen den omtrek van twaalf Engelſche mijlen om het paleis voorvallen. Het gebouw, in hetwelk het zijne zitting houdt, ligt in *Scotland-yard*.

De zoogenoemde *Inns of Court* of *Collegien* dienen om toekomſtige regtsgeleerden te vormen. De voornaamſte zijn:

I. *De Tempel*, die weder in den *binnenſten* en *middelſten* verdeeld wordt. In de middeleeuw was dit gebouw de woning der Tempeliers, van wien het den naam *Tempel* heeft ontvangen. Na de vernietiging van deze orde kochten het de hoogleeraren der *Common law* en maakten van hetzelve collegiën. De kerk, die tot dit gebouw behoort, is een oud Duitsch ſteenen huis, door de Tempeliers onder HENDRIK II. geſticht. Hier zijn onder anderen verſcheidene ridders ter kruisvaart begraven, gelijk ook de beroemde arts MEAD, en de regtsgeleerden PLOWDEN, SELDEN en THURLOW.

II. *Lincolns Inn*, zoo genoemd naar HENDRIK VAN LACEY, graaf van *Lincoln*, die dit onder EDUARD I. bouwde. Het geheel vormt een vierkant, en de twee zijden van hetzelve de kapel en de geregtszaal. De kapel werd in 1620 naar het plan van INIGO JONES gebouwd, en heeft fraai beſchilderde glazen. Men zegt, dat de beroemde BEN JOHNSON bij de oprigting van dit gebouw als metſelaar gewerkt heeft.

III. *Gray's Inn* was voorheen het verblijf van het oude geſlacht GRAY VAN WILTON, die het onder EDUARD III. aan verſcheidene discipelen der regtsgeleerdheid ſchonk. Deszelfs voornaamſte fie-

ſieraad is een groote tuin, die dagelijks voor fatſoenlijke lieden openſtaat.

De burgerlijke inrigting van *Londen* berust op de voorregten, die de koningen, van tijd tot tijd, aan de ſtad geſchonken hebben. De ſtad beſtaat uit zes en twintig *hoofdomtrekken* (Wards) en men kan de burgerij met hare voorſtanders op de volgende wijze verdeelen:

I. De ganſche burgerij over het algemeen heet *Livery of London.* Ieder, die onder het gebied der ſtad geboren is, behoort tot dezelve, of is, zoo als men zegt, een *Livery man*, vrije burger.

II. De *algemeene raad der ſtad* (*Common Council*) beſtaat uit een zeker aantal burgers, namelijk twee honderd zes en dertig, die uit alle eigenaars van huizen in de ſtad gekozen worden. Ieder omtrek (*Ward*) levert hiertoe zoo vele leden, als geëvenredigd is naar hare grootte en het getal harer inwoners.

III. De *Aldermans* (*Aldermen*) worden uit de vrije eigenaren der huizen van den omtrek gekozen, echter uit ieder dezer ſlechts één, derhalve in het geheel zes en twintig en wel voor hun leven.

IV. De *Lord Mayor* is de grootſte opperſte der ſtad en heeft veel overeenkomst met onze burgemeesters. Hij bezit het hoogst gezag binnen het gebied der ſtad. Hij wordt op den negen en twintigſten September door de burgerij

op

op het raadhuis (*Guildhall*) met groote plegtigheid gekozen, behoudt deze waardigheid ſlechts een jaar, en voert, gedurende dezen tijd, den titel *Mylord*. Als de koning ſterft, dan is de *Lord Mayor*, tot dat de nieuwe vorst is uitgeroepen, de voornaamſte ambtenaar van het rijk, en neemt, overeenkomſtig deze waardigheid, zitting in den geheimen raad. Het verblijf van den *Lord Mayor* is het zoogenoemde *Mansion House* (woonhuis). Alles, wat eenigzins tot het algemeene best der ſtad behoort, wordt door hem en de *Aldermans*, gemeenſchappelijk met de twee honderd zes en dertig leden van den algemeenen raad der ſtad, onderzocht en beſlist.

Tot de burgerlijke inrigting van *Londen* behooren ook de *Vrederegters* en de *Sherifs*. Van hunne werkzaambeid zal ik echter niet ſpreken, dewijl die bekend genoeg is.

Onder de een en negentig gilden der ſtad *Londen* hebben vijftig eigene *gildehuizen* of *Halls*, men vindt onder deze verſcheidene fraaije gebouwen. De voornaamſte zijn: dat der kramers (*Mercers-hall*), dat der ſpecerijhandelaars (*Grocers-hall*), dat der lakenfabrijkeurs (*Drapers-hall*, een vierkant gebouw in de ſtraat *Throgmorton*, dat een fraai beeld van den Admiraal NELSON VAN BEECHY, en een ander van FITZ ALWIJN, den eerſten *Lord Mayor* van *Londen*, als ook een afbeeldſel van de koningin

MA-

MARIA STUART bezit; dat der vischverkoopers (*Fishsmongers-hall*) aan den *Teems* of bij de brug van *Londen*, hier vindt men het merkwaardig beeld van *Sir* WALWORTH, dat in de regterhand denzelfden dolk houdt, waarmede hij WAT TYLER vermoordde; dat der bontwerkers (*Skinners-hall*); dat der ijzerhandelaars (*Irronmongers-hall*; dat der barbiers (*Barbers-hall*) in de ſtraat *Monkwell*, dit bezit eene fraaije ſchilderij van HOLBEIN, HENDRIK VIII. verbeeldende, hoe hij het gild der barbiers hunnen vrijbrief overhandigt. Onder de perſonen op deze ſchilderij, ziet men ook den uit SHAKESPEARE bekenden Dr. BUTS; dat der zoutzieders (*Salters-hall*); dat der zwaardvegers (*Armorer's-hall*), enz.

Men vindt echter in *Londen*, behalve de voornoemde, nog verſcheidene veel belangrijkere gebouwen. Om een beknopt overzigt van dezelve te geven, zullen wij met de *kerken* beginnen.

Onder deze kerken niet alleen, maar zelfs onder alle gebouwen van *Londen*, bekleedt ontwijfelbaar de *St. Pauls kerk* de eerſte plaats. Dit gebouw volgt in rang op de kerk van den heiligen PETRUS te *Rome*; de fraaiheid en grootte van deze kerk zou nog meer in het oog loopen, indien zij minder verborgen lag. Zij ſtaat aan den noordelijken oever van den *Teems*, op den *Ludgats* heuvel, op dezelfde plaats waar oudtijds de ou-

oude Gottiſche hoofdkerk ſtond, die door den grooten brand in 1666 verwoest werd. Zij is van Portlandſchen ſteen, in de gedaante van een kruis, gebouwd. Aan de buitenſte zijden ſtaan twee rijen pilaren, en wel honderd twintig in eene rij boven elkander. Tuſchen de venſters en den architraaf ziet men een aantal verſierſelen. Op de noordzijde ſtaat een Porticus, tot welken men langs twaalf trappen van zwart marmer klimt. Een ſoortgelijke Porticus ſtaat ook op de zuidzijde; maar beide deze worden ver overtroffen door den Porticus op de westzijde, die uit twaalf hooge Korinthiſche zuilen beſtaat; twee en twintig trappen van zwart marmer, die even zoo breed als lang zijn, leiden tot dezen laatſten. Boven denzelven ſtaan acht zuilen van eene zamengeſtelde orde, die ter onderſteuning van eenen Fronton dienen, op welken de bekeering van PAULUS in verheven beeldwerk gebeiteld is. Aan de beide zijden van dezen Porticus verheffen zich twee torens en boven het ganſche groote gebouw de majestieuze koepel; twintig voeten namelijk boven het dak der kerk vertoont zich eene kringvormige rij van twee en dertig zuilen met nisſen, en eindigt boven in een uitſtek, dat eene met eene ſteenen leuning omringde fraaije galerij ſchraagt. Hierop volgt eene kringvormige rij van pilaren met venſters tusſchen dezelve, en van het uitſtek dezer begint de diameter van den koe-

De St. Pauls kerk.

De Abdij van Westminster.

De St. Pauls kerk.

De Abdij van Westminster.

koepel allengs af te nemen. Geheel boven op denzelven ſtaat een ſierlijk balkon, uit welks middelpunt zich eene lantaren verheft, die met Korinthiſche zuilen verſierd is; zij eindigt boven in eenen grooten koperen kogel met een kruis, die beide zwaar verguld zijn. Binnen in de kerk rust de koepel op acht, en het dak van kerk en koor op zes en twintig, in eene dubbele rij ſtaande groote pilaren. Rondom aan den binnenkant des koepels vindt men de zoogenoemde Fluistergalerij (*Whispering-Gallery*), zoo genoemd naar hare akustiſche bouworde, dewijl men het zachtſte fluisteren op den tegenovergeſtelden kant, ſchoon die een' afſtand van honderd voeten bedraagt, duidelijk hooren kan. Als de kerkdeur hard wordt toegeſlagen, dan is de weerklank hier boven zoo hevig als de zwaarſte donder. Het dak van den koepel is verſierd met ſchilderijen van *Sir* JAMES THORNHILL, die in acht verſchillende afdeelingen de voornaamſte gebeurtenisſen uit het leven van PAULUS vertoonen, maar veel door den tijd geleden hebben.

De kerk van St. PAULUS werd, volgens het plan van den grooten bouwmeester *Sir* CHRISTOPHER WREN, op kosten van den ſtaat gebouwd, en kostte, volgens LEIGH, anderhalf millioen pond ſterl., maar volgens BROLING, ſlechts zeven maal honderd zes en dertig duizend zeven honderd twee en vijftig pond ſterl. Het ijze-

ijzeren hek om de geheele kerk, dat zeven deuren heeft en een duizend vijf honderd vijf en zeventig ſchipponden weegt, kostte alleen elf duizend ponden. De eerſte ſteen werd op den een en twintigſten Junij 1675 gelegd, en het ganſche gebouw in het midden van het jaar 1710 voltooid. Het opzigt over hetzelve voerden, gedurende deze vijf en dertig jaren, de voornoemde bouwmeester WREN en de metſelaars baas STRONG.

De lengte, breedte, enz. der voornoemde deelen van dit gebouw zijn de volgende:

	Eng. voeten.
Lengte van het oosten naar het westen binnen het muurwerk	500.
(Eene Engelſche voet bevat honderd vijf en veertig oude Parijſche lijnen).	
Breedte van het ſchip en koor .	100.
Diameter van het noorden naar het zuiden	285.
Omtrek	2292.
Hoogte, zonder de koepel .	110.
Van den bodem van het verwelfſel der graven tot de ſpits van het kruis. .	404.
Van het midden des vloers tot hetzelfde punt	340.

De grondvlakte van het geheel bedraagt twee Acres (de Acre bevat acht en dertig duizend drie honderd zes en zeventig oude Parijſche vierkante voeten) zestien roeden en zeventig vierkante voeten.

BRO-

BROLING zegt: „als men het eerst onder het majestieuze gewelf der *St. Pauls* kerk treedt, dan wordt men van een gemengd gevoel van verbazing, eerbied en aandacht doordrongen. Maar de ganſche ruimte van dit heiligdom bevat echter geene andere verſierſelen, dan ſlechts twee beelden van JOHNSON en HOWARD, die aan beide zijden van den ingang ſtaan. De vloer beſtaat uit zwart en wit marmer."

Behalve de twee beelden, die hier eerst in 1796 geplaatst zijn, vindt men hier nog de praalgraven van verſcheidene andere merkwaardige mannen, bij voorbeeld van NELSON, W. JONES, JOSUA REYNOLS, RALPH ABERCROMBIE, JOHN MOORE, RODNEY, COLLINGWOOD, DUNDOS, enz. De bouwmeester der kerk, *Sir* CHRISTOPHER WREN, is hier ook begraven. Eene gewone zerk ligt op zijn graf. Op den muur boven de zerk leest men het volgende eenvoudige graffchrift in het Latijn, dat in onze taal dus luidt: „hieronder rust de bouwmeester dezer kerk en dezer ſtad (*), CHRISTOPHER WREN, die meer dan negentig jaren, niet

(*) *Sir* WREN was niet ſlechts de bouwmeester van de *St. Pauls* kerk, maar ook van verſcheidene andere gebouwen, na den grooten brand van 1666, bij voorbeeld der kerken *St. Stefanus Walbrook*, *Mary le bone*, het nieuw gedeelte van *Hamptoncourt*, van het Collegie van *Chelsea*, van een gedeelte van het *Greenwichs hospitaal*,

niet voor zich, maar voor het heil van de maatſchappij leefde. Lezer, zoo gij een gedenkteeken zoekt, zie dan ſlechts rondom u!"

Onder de merkwaardigheden der *St. Pauls* kerk, die men den vreemdelingen toont, verdient ook het reusachtig uurwerk eene bijzondere melding. De ſlinger is veertien voeten lang, en de kogel, onder aan denzelven, weegt honderd twaalf ponden. De buitenſte wijzers worden door kleinere van binnen bewogen. Iedere minuutwijzer is acht voeten lang en weegt vijf en zeventig ponden, en ieder uurwijzer vijf voeten lang en vier en veertig ponden zwaar. De diameter van het cijferblad bedraagt achttien voeten tien duimen, en de lengte der cijfers twee voeten twee en een halve duim. De helder klinkende klok, die de uren ſlaat, hoort men boven alle andere ſtads klokken, ja zelfs tot op eenen afſtand van twintig Engelſche mijlen (omtrent acht uren). Haar diameter bedraagt omtrent tien voeten en zij weegt vier en een kwart ton (vijf en tachtig centenaars). Zij wordt ſlechts geluid bij den dood van een' perſoon uit de koninklijke familie, van den Lord Mayor, van den bisſchop van *Londen*, en van den Deken dezer kerk.

(...

rhul, enz. Na dezen brand gaf hij aan het Parlement een plan ter weder opbouwing der ſtad, dat ook werd aangenomen. (BROLING, bl. 121.)

DE VERT.

Gewoonlijk wordt men op den gang, die om den koepel loopt, gebragt, en wie lust heeft, kan tot in den knop, onder het kruis, waar twaalf perſonen kunnen zitten, ſtijgen. Het uitzigt over de ganſche ſtad, dat men op deze hoogte geniet, is geëvenredigd aan het ſtandpunt, tot hetwelk men langs vijf honderd dertig trappen opklimt.

Op de *St. Pauls* kerk volgt nu de merkwaardigſte onder alle kerken van *Londen*, de bekende *Westmunſter Abdy*, of, zoo als zij ook heet, de *St. Pieters* kerk. Zij is van eene oud Gottiſche (of liever oud Duitſche) bouworde, en reeds onder EDUARD *den Belijder* geſticht, en door de volgende koningen, gedeeltelijk door aangebouwde kapellen, vergroot en verfraaid geworden. Onder HENDRIK VIII. werd den voornoemden bouwmeester WREN opgedragen, dit gebouw geheel te herſtellen, hetwelk hij dan ook zoo kunſtig deed, dat hij dezen tempel niet alleen niet van zijne oude ſchoonheid beroofde, maar die veeleer nog door twee nieuwe torens aan beide kanten van den westelijken ingang verhoogde. Het binnenſte der kerk is nog fraaijer, dan het buitenſte. De lengte binnen de muren bedraagt thans drie honderd zestig voeten, en de grootſte breedte honderd vijf en negentig voeten. De Gottiſche gewelven, die het ſchip der kerk van de beide zijvleugelen ſcheiden, worden door acht en veertig pilaren van graauw

marmer gedragen, die zoo kunstig geplaatst zijn, dat men bij zijne intrede, door de poort aan de westzijde, de ganſche kerk met eenen blik kan overzien.

Onder het aantal van hare kapellen, verdienen de volgende vooral gemeld te worden:

I. De kapel van EDUARD *den Belijder* (EDWARD *the Confessor's chapel*). Deze ligt achter het altaar, aan het oostelijk einde van het koor. Hier vindt men de graven van EDITHA, de gemalin van EDUARD, die van HENDRIK VIII. en van zijnen zoon EDUARD I., als ook van verſcheidene anderen uit het koninklijk huis. Hier wordt ook het zwaard en een gedeelte van het ſchild van EDUARD I., benevens den helm en het ſchild van HENDRIK V., zoowel als de krooningsſtoel, bewaard.

II. De kapel van HENDRIK VII. LEIGH zegt van deze kapel: „zij mag met regt onder de wonderen der wereld geteld worden." Van buiten is zij omringd door zestien Gottiſche torens; eene dubbele rij van vensters geeft aan het binnenſte de heerlijkſte verlichting. De ingang dezer kapel aan het oostelijk einde der *Westmunſter Abdy* beſtaat uit eenen Gottiſchen Porticus met drie kunstrijk uit verguld geel koper bewerkte deuren. De lengte van den hoofdingang der kapel, aan welkers beide kanten twee vleugels ſtaan, bedraagt negen en negentig, de

breed-

breedte zes en zestig en de hoogte vier en vijftig voeten. HENDRIK VIII. ſtichtte die tot eene begraafplaats voor zich en zijn koninklijk huis. Het geheel heeft in dien tijd veertien duizend ponden ſterlings gekost. In het midden ſtaat zijn graf in den vorm van een altaar, van zwart marmer, met verſierſelen van verguld geel koper omringd. Dit kunſtſtuk, door een' beeldhouwer in *Florence* gemaakt, wordt echter, helaas! gedeeltelijk door de banken, die op deszelfs zijden voor de ridders van de *Bath-orde* ſtaan, en die in deze kapel benoemd worden, ontſierd. Onder deze kapel ligt ook de grafkelder der koninklijke familie, die GEORG II. heeft laten bouwen.

III. De Dichters hoek (*The Poet's Corner*). Deze kapel ontleent haren naam van de vele gedenkteekenen, die hier ter eere van de beroemdſte Engelſche dichters zijn opgerigt. Het merkwaardigſte onder deze is echter dat van WILLIAM SHAKESPEARE. Deze beroemde treurſpeldichter is hier in levensgrootte afgebeeld, gekleed in de dragt van zijnen tijd en met den eenen arm naar het altaar buigende. Op de perkamenten rol, die hij in zijne regterhand houdt, ſtaan vijf zeer goed gekozene verzen uit zijne ſchriften. Beneden aan het altaar ſtaan de borſtbeelden van HENDRIK VIII. en RICHARD III., welke heeren, gelijk bekend is, twee der be-

langrijkſte karakters in zijne treurſpelen zijn, als ook dat van ELIZABETH. Boven zijn beeld leest men in het Latijn dit geſchrift: „ter eere van WILLIAM SHAKESPEARE door de openlijke liefde geſticht, honderd vier en twintig jaren na zijnen dood." De oprigting namelijk van dit gedenkteeken geſchiedde eerst in 1740. De teekening was van KENT en de uitvoering door SHEEMAKER. De voornaamſte begunſtigers van deze onderneming waren de graaf VAN BURLINGTON, Dr. MEAD, Mr. POPE en Mr. MARTIN. Het grootſte gedeelte der kosten werd opgebragt door eene, tot dat einde op den acht en twintigſten April 1738 gegevene vertooning van het treurſpel *Julius Caesar* op het tooneel van *Drurylane*.

Op het gedenkteeken van DRYDEN (een borstbeeld van marmer), leest men ſlechts dit eenvoudig opſchrift: „J. DRYDEN, geboren 1632, geſtorven 1 Mei 1700. Geſticht door JOHN SHEFFIELD, hertog van *Buckingham* in 1720." De hertog dacht dat deze dichter door zijne onſterfelijke gezangen zoo beroemd was, dat alle opſchriften tot zijnen roem overtollig waren.

Verder vindt men hier de gedenkteekenen van de dichters COWLEY, BUTTLER, MILTON, PRIOR, GAY en andere.

Zeer merkwaardig is het opſchrift op het gedenkteeken van BUTTLER, dat de Lord Mayor

BAR-

BARBER liet oprigten. Dit Latijnsch opſchrift eindigt met deze woorden: „J. BARBER, burger van *Londen*, zorgde, door de plaatſing van dit marmer, dat de man, die in zijn leven bijna aan alles gebrek had, ten minſte na den dood een praalgraf zou hebben." Het ganſche leven van BUTTLER toch leverde een tooneel op van de ondankbaarheid zijner tijdgenooten voor ware verdienſten, en hij ſtierf eindelijk in de grootſte armoede. Bij zijnen dood toch in 1680 moest een zijner vrienden de kosten zijner begrafenis betalen.

Behalve de gedenkteekenen der dichters, bevat de *Westmunſter Abdy* ook de begraafplaatſen en monumenten van SHERIDAN, HÄNDEL, ADDISON, CASAUBON, GARRICK, Dr. SOUTH, Dr. BURNEY, Generaal PAOLI, Lord HOWE, Admiraal TYRELL, W. CONGREVE, W. PITT, *Sir* GODFREY KRELLER, Dr. MEAD, *Sir* ISAAK NEWTON, Lord STANHOPE, PITT (graaf van *Chatham*), de miniſters FOX en PITT, Lord LONDONDERRY en van vele anderen meer. Ook heeft de, door zijnen hoogen ouderdom beroemd gewordene THOMAS PARR, die honderd twee en vijftig jaren en negen maanden bereikt, hier een gedenkteeken ontvangen.

IV. De *Erasmus* kapel bevat de graven der Lords HUNDSON en EXETER, uit de tijden

der koningin ELIZABETH; als ook de afbeeldſels in was van deze koningin, benevens die van WILLEM en MARIA, Lord CHATHAM, koningin ANNA en Lord NELSON.

De kerk van *St. Stefanus* houdt men, wat juiste evenredigheid, ſmaak en ſierlijkheid betreft, voor het meesterſtuk van C. WREN, en zij zou in dit opzigt alle nieuwe gebouwen op de wereld overtreffen. Zij zou zelfs de *St. Pauls* en *St. Pieters* kerk overtreffen, indien zij zoo groot ware, als deze, maar zij is ſlechts vijf en zeventig voeten lang en zes en vijftig voeten breed. BROLING verhaalt, bl. 132, het volgende van deze kerk: Lord BURLINGTON, die een bekwaam Architekt was, bewoonde bij mijne komst te *Rome* een vertrek, welks muren met een aantal teekeningen en platen behangen waren, die merkwaardige gebouwen verbeeldden. Bij een nader onderzoek van deze vond hij eene plaat, die het binnenſte eener kerk vertoonde, en door welke hij zoo werd getroffen, dat hij beſloot die allereerst te bezoeken. Toen nu op den volgenden morgen de gids (*Cicerone*) bij hem kwam, wees de Lord op deze plaat en verzocht, dat hij hem terſtond naar deze bewonderde kerk mogt brengen. Maar de *Cicerone* antwoordde zeer verwonderd, dat de Lord waarſchijnlijk ſchertste, dewijl het origineel van deze afbeelding eene kerk in *Londen* was, en wel die,

wel-

welke door denzelfden bouwmeester was geſticht, die de *St. Pauls* kerk gebouwd had. Men verbeelde zich, hoe verdrietig de Lord over zijn verzuim was, maar hij beſloot tevens om hetzelve, zoodra mogelijk, weder te vergoeden; hij was naauwelijks weder in *Londen* gekomen, of hij ging, ſchoon het reeds avond was, terſtond naar de kerk van *St. Stefanus*, beſchouwde dit gebouw bij het licht van fakkelen, was verrukt over de ſchoonheid van hetzelve, en verblijdde zich hartelijk, dat hij in zijn vaderland eene merkwaardigheid kon bewonderen, die onder de voornaamſte gebouwen der landen, die hij bezien had, verdiende geteld te worden.

Onze taak laat niet toe, langer bij de beſchrijving der kerken van *Londen* te vertoeven. LEIGH geeft nog van zestig meer of min merkwaardige kerken eene korte beſchrijving, en van zeven en dertig van deze noemt hij ſlechts den naam en de plaats, waar zij ſtaan. Bovendien levert hij een register van twee en zeventig bisſchoppelijke kapellen. De Roomschgezinden hebben te *Londen* vijftien kapellen, en onder deze is die van *Moorfield* de voornaamſte, uit hoofde van zijne ſchilderijen, en de kapel op het *Spaanſche plein* de merkwaardigſte, ten aanzien zijner bouworde.

Er zijn hier zes *Joodſche Synagogen*. Voor de vreemde Protestanten vindt men in *Londen*

achttien kerken en kapellen, namelijk één voor de *Denen*, twee voor de *Nederlanders*, zes voor de *Franſchen*, zeven voor de *Duitſchers*, één voor de *Zwitſers* en één voor de *Zweden*. De *Armeniërs* hebben ook eene eigene kerk. De *Kwakers*, of de *Vrienden*, zoo als zij zich noemen, hebben zes, en de overige van de heerſchende bisſchoppelijke kerk afwijkende talrijke ſekten honderd een en zeventig zoogenoemde bede- of verzamelingshuizen (*Meeting-houses*).

Wij gaan thans over tot de merkwaardigſte wereldlijke gebouwen.

Naar den rang komt het paleis van *St. James*, (dat is *St. Jakobs*) of het koninklijk ſlot de eerſte plaats toe; ſchoon het, als een werk der bouwkunst beſchouwd, geenszins dezen voorrang verdient. In de oudſte tijden ſtond hier een gasthuis, maar HENDRIK VIII. liet dit afbreken, en door een nieuw gebouw, of het tegenwoordige ſlot, vervangen. Sedert *Whitehall* in het jaar 1697 afbrandde, is *St. James* het winterverblijf van den Koning geweest. De ingang ſtaat aan den voorkant, naast de St. Jakobs ſtraat (*St. Jame's-street*) en leidt op een klein vierkant plein, langs hetwelk men ten westen bij den hoofdtrap komt. Het geheel is zeer gemeen gebouwd, en bezit volſtrekt niets, wat een koninklijk paleis waardig is. Dat gedeelte van het gebouw, dat uit het park van *St. James* gezien wordt,

wordt, levert nog de beste vertooning op, en bevat de eigenlijke ſtaatszalen. Het is ſlechts eene verdieping hoog en nog het regelmatigst gebouwd. De kamers en derzelver meubelen bezitten ook geene bijzondere pracht. De zuid-oostelijke vleugel brandde in 1808 af, maar is, bij de algemeene herſtelling van het ganſche ſlot, die van 1821—1823 plaats had, niet weder herbouwd. De tegenwoordige Koning bewoont *St. James* doorgaans niet, maar bezoekt hetzelve ſlechts bij plegtige gelegenheden, hoffeesten, enz. In de pronkkamers vindt men eenige fraaije ſchilderijen, namelijk het afbeeldſel van den thans regerenden Koning, in levensgrootte, van *Lawrence*, en de gevechten van *Trafalgar*, *Vittoria* en *Waterloo*.

Gewoonlijk woont de Koning thans, als hij te *Londen* is, in het paleis der Koningin, dat onder den naam *Buckingam-house* bekend is, en aan de westzijde van het *St. James* park ligt. Deszelfs ſtichter was de, in 1720 overledene JOHN SHEFFIELD, hertog van *Buckingham*. In het jaar 1761 werd dit paleis de eigendom der overledene koningin CHARLOTTE, die dit tot haar verblijf in de ſtad koos. De voorkant beſtaat uit roode tigchelſteenen, met witte pilaren, balken en venſterramen. Voor het gebouw ligt een ruim met een ijzeren hek omringd plein, en achter hetzelve uitgeſtrekte tuinen (of een groot

groot park) en een kanaal. De kamers en zalen zijn ruim, gemakkelijk en met fraaije ſchilderijen en beeldhouwers werk verſierd, onder deze worden de ſchoonſte werken van WEST gevonden. Voorheen verſierden de beroemde *Cartons* van RAPHAEL dit paleis, maar deze worden ſedert eenige jaren thans te *Hampton-court* bewaard.

De voornoemde tuinen of het *St. James* park, waren nog ten tijde van HENDRIK VIII. eene moerasſige onbebouwde wildernis. Deze vorst liet het water afleiden en wandelingen aanleggen. Onder KAREL II. werd dit park vergroot en een kanaal gegraven dat honderd voeten breed en twee duizend acht honderd voeten lang is. Hoewel het *St. James* park voor iedereen open ſtaat, brengt echter thans de goede ſmaak mede, dat men het *Hydepark* en den tuin van *Kensington* meer bezoekt. Sedert 1821 wordt het *St. James* park door gas verlicht. Onder de merkwaardigheden van dit park behooren ook twee groote vuurmonden, die hier ter eere der Britſche wapenen als zegeteekenen geplaatst zijn. De eerſte is een *Turksch kanon*, van eene ontzettende lengte, dat door de Britſche troepen uit *Alexandrië* herwaarts gebragt is. Het tweede is de groote *Mortier*, dien de Franſchen voor de belegering van *Cadix* hadden laten gieten, en die als een gevolg der overwinning bij *Salamanca*, op den twee en twintigſten Julij 1812, waar-

waardoor *Cadix* werd ontzet, in de handen der Spanjaarden viel, die dezen mortier aan den toenmaligen Prins Regent van *Engeland*, (thans Koning) ſchonken. Hij is acht voeten lang, zijn mond is twaalf duimen wijd, en hij ſchiet drie Engelſche mijlen ver.

Onder de gebouwen der koninklijke familie verdient nog *Carlton-house*, de voormalige reſidentie des Prinſen VAN WALES, eenige aandacht. Dit gebouw ligt aan de zijde van het *St. James* park, met den voorgevel naar de ſtraat *Palmall*. Oorſpronkelijk was dit de eigendom van den graaf VAN BURLINGTON, die het in 1732 aan den toenmaligen Prins FREDERIK VAN WALES, vader van GEORG III., verkocht. In het jaar 1788 werd het voor den thans overleden Koning GEORG IV., toen nog Prins VAN WALES, ingerigt, die hier in 1790 zijn eerſte Lever hield. Men kan duidelijk zien, dat het naar geen vast plan gebouwd is, en ſlechts van tijd tot tijd door willekeurige aanbouwing, onder elken eigenaar, vergroot is geworden. Het binnenſte van hetzelve is echter ruim, gemakkelijk en prachtig. Men bewondert voornamelijk den grooten hoofdtrap, de karmozijne gezelſchapkamer (*Crimson Drawing-Room*), de Troonzaal, de *Rosa Atlas* kamer, de Gottiſche eetzaal, de gouden kamer, de bibliotheek, het *Conservatorium* en de zilverkamer, die,

die, wat rijkdom, pracht en ſmaak betreft, onder het voornaamſte, wat in *Europa* te zien is, mag gerekend worden. De wapenkamer bevat eene verzameling van oude en nieuwe merkwaardige wapenen. Onder anderen vindt men hier het paardetuig van den beroemde TIPPU SAIB en van MURAT-BEY, gelijk ook den gouden troon van den laatſten Koning van *Kandy*, een lompe ſtoel, met gouden platen en talrijke edelgeſteenten bedekt; de leuning verbeeldt het beeld der zon, dat naar een menſchelijk aangezigt zweemt, en de oogen beſtaan uit diamanten.

Het paleis *Kensington* was voorheen de woning van den Lord Kanſelier FINCH, die dit verkocht aan Koning WILLEM. De daartoe behoorende tuinen werden allengs door de Koninginnen, MARIA, ANNA en CAROLINA, welke laatſte hier ſtierf, vergroot en verfraaid. Het gebouw is geen kunſtſtuk, maar bevat echter zeer goede ſchilderijen. De tuinen hebben eenen omtrek van vijf en en eene halve Engelſche mijl, en worden in den zomer door de grooten bezocht. Vier poorten leiden naar de *Uxbridge* ſtraat, *Hydepark* en het paleis. Livereibedienden, vrouwen op trippen, en honden worden niet binnengelaten.

Het paleis *Lambeth*, een door zijn hoogen ouderdom merkwaardig gebouw, is de woning van den aartsbisſchop van *Canterburry*.

Behalve van het *St. James* park en den tuin van

van *Kinsington* moeten wij nog melding maken van het *Green-Park* (groene park) en van *Hydepark*, als plaatſen van openbaar vermaak. Het *groene park* ligt ten noorden van *Buckingham's house*, en ſtrekt zich van het *St. James* park, van hetwelk het door een ijzeren hek geſcheiden is, uit tot het *Hydepark*. Het is wel ſlechts matig van omtrek, maar mag echter onder de fraaiſte wandelingen van *Londen* gerekend worden.

Het *Hydepark* ligt aan het weſtelijk einde van *Londen*, tuſſchen de ſtraten, die naar *Hounslow* en *Uxbridge* leiden, en bevat eene oppervlakte van vier honderd acres. Aan het zuidelijk einde, kort bij den ingang van *Piccadilly*, ſtaat een reusachtig beeld van ACHILLES, ter eere van den hertog VAN WELLINGTON, op den achttienden Junij 1822, door bijdragen van Engelſche vrouwen, opgerigt. Dit beeld is gegoten uit twaalf kanonnen, die kogels van vier en twintig ponden ſchoten, en die de Engelſche troepen in de veldſlagen van *Salamanca*, *Vittoria*, *Toulouſe* en *Waterloo* veroverd hebben. Dit ſtandbeeld is achtien voeten hoog, en weegt zes honderd centenaars. De in het *Hyde-park* liggende *Serpentine-River* is een groot vierkant waterbekken, dat de Koningin CHARLOTTE heeft laten aanleggen, en dat in den zomer tot baden en in den winter tot ſchaatſenrijden dient.

Ten

Ten noorden van dezen vijver liggen twee kruidmagazijnen en de woning van den opzigter; ook zijn hier twee minerale bronnen, de eene tot drinken, de andere als geneesmiddel voor kwade oogen dienende. Dit park wordt als eene openbare wandelplaats zeer sterk bezocht, vooral zondags tusschen twee en vijf uren des middags. Huurkoetsen worden echter niet binnen gelaten.

Westmunster-hall en het *Parlementshuis*, bezitten, wat hunne bouwing betreft, niets merkwaardigs. Deze en eenige naburige gebouwen zijn overblijfselen van het voormalig *Westmunsterslot*, dat zich hier tot aan den *Teems* uitstrekte. Voorheen was dit een koninklijk gebouw en het tooneel van groote feesten, thans is het de zetel van verscheidene gerigtshoven, die wij reeds opgenoemd hebben. Hier werd KAREL I. ter dood veroordeeld en het langdurig regtsgeding van HASTINGS bepleit. De groote zaal, die het voornaamste gedeelte van het gebouw uitmaakt, is bijna drie honderd voeten lang, negentig voeten hoog en vier en zeventig voeten breed, en heeft evenwel geen éénen pilaar. Het gewelfachtig dak is, volgens LEIGH, van kastanjehout gemaakt. Sedert 1820 is deze zaal verbeterd en verfraaid. Het buitenste van dit met het Parlementshuis zamenhangend gebouw heeft veel overeenkomst met eene lange en lage kerk zonder toren.

De

De *Tower* is een door zijnen hoogen ouderdom zeer merkwaardig gebouw, of eigenlijk eene kleine vesting, aan het zuidelijk einde der *City* en aan den noorder-oever van den *Teems* gelegen. De geschiedschrijvers zijn het over den oorsprong van dit gebouw niet eens. Het gevoelen van hen, die denken, dat de Romeinen reeds op deze plaats eene vesting zouden gesticht hebben, is onbewijsbaar. Maar zeker is het, dat WILLEM I. (de Veroveraar) op de plaats, waar thans de *Tower* staat, eene vesting liet bouwen, om op de nieuwe onderdanen een waakzaam oog te houden. Na verloop van eenigen tijd liet hij hier een groot gebouw zetten, dat door latere koningen deels vernieuwd, deels slechts onderhouden werd, en dat nog heden den naam *White Tower* (de witte *Tower*) heeft. In het jaar 1190, onder RICHARD I., liet de kanselier LONGCHAMP, bisschop van *Ely*, rondom den *Tower* een zwaren muur zetten en de plaats met eene gracht omringen, in welke men later water uit den *Teems* leidde. Op bevel van KAREL II. werd deze gracht in 1663 uitgediept en met eene sluis voorzien, om het water, naar dat dit vereischt werd, uit en in te laten, en tevens werd hier eene steenen kaai gebouwd. In lateren tijd zijn binnen den *Tower* een aantal huizen gesticht, zoodat hij thans naar eene kleine stad gelijkt. De ruimte binnen de muren bevat twaalf Acres, vijf roeden,

en de ganſche lengte der gracht bedraagt drie duizend een honderd zes en vijftig voeten. Van de kaai komt men in den *Tower* over eene ophaalbrug; digt bij deze is een kanaal met eene ſluis, die de verraderspoort (*Traitor's gate*) heet, dewijl voorheen de te water herwaarts gebragte Staatsgevangenen door dezen ingang in hunnen kerker geworpen werden. Kort bij deze ziet men den bloedigen *Tower* (*Bloody Tower*), in welken, zoo men zegt, de twee jonge prinſen, EDUARD V. en zijn broeder, op bevel van RICHARD III. ſtikmoord zijn. Op de zuidoostelijke zijde ſtonden de koninklijke vertrekken, gedurende den tijd, dat het hof zijn verblijf in den *Tower* hield, en dus tot den tijd van ELIZABETH. De hoofdingang van den *Tower* vindt men op de westzijde. Hij beſtaat uit twee poorten aan den buitenkant der gracht, eene ſteenen brug over denzelven, en eene poort aan den binnenkant. Deze poorten worden telkens met groote plegtigheid geopend en gesloten. Een garde ſtafdrager (*a yeoman porter*) een ſerjant en zes man halen iederen morgen de ſleutels bij den bevelhebber, deze ſleutels blijven den ganſchen dag op de hoofdwacht, en worden des avonds even zoo plegtig weder bij den bevelhebber gebragt. De helling der gracht is met tigchelſteenen bedekt, en de hoofdwal is ook gedurende het verloop der jaren zoo dikwijls met nieu-

nieuwe ſteenen herſteld, dat, behalve de kleine torens, mogelijk geen een der oorſpronkelijke ſteenen meer voorhanden is. Rondom den gantſchen *Tower* zijn een en zestig ſtukken, van negen ponds kogels, geplant, die elken toegang beſtrijken. Evenwel denkt de heer LEIGH, dat deze vesting zich tegen eene goede belegering ſlechts korten tijd zou kunnen verdedigen.

Onder de merkwaardigheden in den *Tower* behooren de kerk (*St. Pieter* in ketenen), de begraafplaats der aanzienlijke onthoofden, bij voorbeeld van eenen FISHER, bisſchop van *Rochester*, ter dood gebragt in 1535, van ANNA VAN BOLEYN in 1536, van THOMAS CROMWEL, gunſteling van HENDRIK VIII., in 1540 en andere. In het kleine arſenaal (*Small Armory*) worden geweren voor tachtig duizend man bewaard, als ook merkwaardige oude wapenen, enz. In het arſenaal der ruiterij (*Horse Armory*) vindt men een groot aantal harnaſſen en geheele wapenrustingen van ſommige oude Engelſche koningen, als ook zeven en twintig levensgroote figuren, van WILLEM *den Veroveraar* af tot op GEORG I. In de kamer der kleinooden (*Jewel office*) worden de kleinooden en eereteekenen van het rijk bewaard, bij voorbeeld de met juweelen verſierde kloot, dien de koning bij de kroning in zijne hand houdt; een paar gouden ſcheptersſ drie zwaarden, namelijk dat der geeſtelijke en

burgerlijke magt en dat der genade, die, benevens den ſtaf van EDUARD *den Belijder*, bij de krooning voor den koning heen gedragen worden; het groote zilveren vat, uit hetwelk de kinderen der koninklijke familie gedoopt worden, enz.

Aan de oost-, noord- en westzijde van den *Tower* ligt een ruim plein, de groote en kleine heuvel (*Tower Hill*) genoemd, waar de perſonen, die om ſtaatsmisdaden veroordeeld zijn, ter dood gebragt worden. Het is ook bekend genoeg, dat alle Staatsgevangenen in den *Tower* opgeſloten worden. Evenwel hebben hunne vertrekken geen' zweem van eenen kerker, maar zijn gewone, met alle gemakken voorziene verblijven. Ondertuſſchen zijn er ook een vrij groot getal wezenlijke gevangenisſen in den *Tower*. — De leeuwen *Tower* (*Lion's Tower*) is eene menagerie, waar eenige wilde dieren, zoo als leeuwen, tijgers, luipaarden, enz. bewaard worden.

Onder de bezienswaardige ſtukken der bouwkunst in de ſtad *Londen* mag met regt het eenvoudig zoogenoemd gedenkteeken (*Monument*) gerekend worden. Dit werd in de jaren 1671—1673 door den meermalen genoemden bouwmeester C. WREN, op bevel van het Parlement, opgerigt, om de gebeurtenis van den ontzettenden brand van het jaar 1660 te vereeuwigen. Het beſtaat uit eene zeer groote gegroefde zuil van

de

de Doriſche orde, die op eene kleine plaats, den *vischſtraatsheuvel*, is opgerigt. De hoogte van het plaveiſel af bedraagt twee honderd twee Engelſche voeten, en overtreft dus zoowel de hoogte van de zuilen van TRAJANUS en ANTONINUS te *Rome*, als die van THEODOSIUS en die op het plein *Vendome* te *Parijs*. De diameter van de ſchaft bedraagt vijftien voeten; de oppervlakte van den pedeſtal, die veertig voeten hoog is, bevat acht en twintig vierkante voeten. Binnen in de zuil kan men langs drie honderd vijf en veertig trappen van zwart marmer tot het boven het Kapitool ſtaande balkon ſtijgen. Boven dit balkon verheft zich nog eene ſpitſe zuil van twee en dertig voeten, op welke eene urne van verguld metaal rust. Het gedenkteeken beſtaat uit acht en twintig duizend een honderd negentig kubiek voeten Portlandſteen. Op de noord-, oost- en zuidzijde van den pedeſtal leest men opſchriften, die betrekking hebben op den noodlottigen brand, en op den westkant is deze in verheven beeldwerk door CIBBER gebeiteld.

Dat gedeelte van het paleis *Whitehall*, dat den naam *Banqueting-House* (Smul-gastmaalhuis) draagt, en naar den kant der Parlementſtraat ligt, is een zeer fraai gebouw. Het heeft twee zeer hooge, met ſchoone zuilen verſierde verdiepingen. Dit meesterſtuk bevat ſlechts het begin van een zeer uitgeſtrekt en prachtig plan, dat ont-

worpen ſchijnt te zijn, om den beroemden bouwmeester INIGO JONES onſterfelijk te maken. Ten tijde van koningin ELIZABETH ſtond op deze plaats een oud gebouw aan publieke vermaken en gastmalen gewijd, en hiervan heeft het nieuwe paleis nog ſteeds den voornoemden naam behouden. GEORG I. liet de zoogenoemde groote zaal in eene koninklijke kapel veranderen, die thans nog gebruikt wordt. Twaalf hofpredikers namen in deze kapel, ieder eene maand lang, de godsdienst waar. De zolder van deze veertig voeten hooge kapel is, zoowel als die der overige vertrekken, door den grooten RUBBENS fraai beſchilderd. Men zegt dat dit werk vijf duizend, en dat der reiniging, voor eenigen tijd door CIPRIANI verrigt, twee duizend ponden ſterlings gekost hebben. In de voornoemde koninklijke kapel worden ook, ſedert Mei 1811, verſcheidene Franſche adelaren en andere zegeteekenen, door de Engelſchen in *Spanje* veroverd, bewaard. Bij het Smulhuis werd het ſchavot opgerigt, op hetwelk KAREL I. den dertigſten Januarij 1649 onthoofd werd. Men vertoont nog de opening in den muur, door welke deze ongelukkige vorst geleid werd. Zij dient thans tot eene deur voor een in lateren tijd aan hetzelve gebouwd huis.

De vorstelijke paardeſtallen, die nog ſteeds den naam *The Kings Mews* (de koninklijke kooijen) voe-

voeren, dewijl eertijds op deze plaats de kooijen voor de koninklijke valken ſtonden, zijn fraaije gebouwen, die eerst hare tegenwoordige gedaante in 1732 verkregen hebben. Hier toont men den vreemdelingen de vier fraaije Iſabelkleurige paarden (LEIGH noemt die roomkleurige, *Cream-coloured*), die de koning ſlechts bij zeer plegtige gelegenheden, publieke optogten, enz. gebruikt.

Men mag het *Somerset house* een uitmuntend ſchoon gebouw noemen. Het ligt aan den *Teems*, en is in 1775 door den bouwmeester *Sir* WILLIAM CHAMBERS uit Portlandſteen gebouwd (*).

Sommigen berispen den bouwmeester, omdat hij geen behoorlijk gebruik gemaakt heeft van het fraaije uitzigt op den *Teems*, dat de ligging van het geheel oplevert. Van de terras naar de rivier ziet men in de verte de aangename heuvelen van *Kent*. De onderſte verdieping heeft, naar de zijde der ſtraat, negen hooge en groote gewelven of nisſen, van welke de drie middelſte tot ingangen van het gebouw en het ſlotplein dienen. De voorgevel zelf munt uit door tien majestueuze zuilen van Korinthiſche orde, tusſchen

(*) Zoo heet eene ſoort van digte ſlink kalkſteen, die uit de groeven op het ſchiereiland *Portland* in *Dorsetshire* gehaald, en door gansch *Engeland* vervoerd wordt.

DE VERT.

ſchen welke negen zeer groote ramen, juist boven de onder dezelve liggende gewelven, ſtaan. Op iederen kant der drie ingangen ſtaan ook drie groote ramen. De bovenſte verdieping heeft insgelijks negen, maar naar evenredigheid kleine, vierkante venſters. Het bovenſte met eene leuning omringde attiſche uitſtek, midden op het huis, heeft vier zuilen, boven welke in het midden vier reusachtige beelden ſtaan, die den attiſchen gevel in drie gelijke deelen verdeelen, en boven met eene groep ſluiten, die het Britſche wapen verbeeldt. Op het ſlotplein ſtaat een ſlecht bewerkt en even zoo ſlecht geplaatst beeld, dat het afbeeldſel zijn zal van den laatst overleden koning GEORG III., met een zinnebeeld van den *Teems* aan zijne voeten. In het, naar het zoogenoemde ſtrand liggende hoofddeel van het gebouw houden de *koninklijke maatſchappij der wetenſchappen* en de *akademie der ſchilderkunst en oudheden* hare zittingen. In de zalen der akademie vindt men de jaarlijkſche tentoonſtelling van ſchilderijen en beeldhouwers werken der Britſche kunſtenaars. De ruime en gemakkelijke opgangen tot al deze vertrekken ſtaan aan de beide zijden van een groot, met Doriſche zuilen verſierd voorplein, tot hetwelk men door de drie voorheen genoemde hooge ingangen komt. Alom op de trappen, zoowel als boven de deuren, ziet men nisſen met borstbeelden, en wel bo-

boven de deur van de akademie der ſchilderkunst het borstbeeld van MIGHAEL ANGELO, en boven den ingang tot het vertrek der koninklijke maatſchappij der wetenſchappen, dat van NEWTON. Bovendien vindt men ook nog in *Somerset-house* eenige publieke kamers, bij voorbeeld de *zegelkamer*, de *ſcheepvaartskamer* en de *victualiekamer*. In de *ſcheepvaartskamer* kan men voldoende berigten krijgen van alle Britſche ſchepen en bezettingen, die in alle zeeën verſtrooid zijn. Men noemt ſlechts den naam van het ſchip en van den perſoon, van welken men berigt wenscht te ontvangen, benevens den tijd, op welken hij aan boord gegaan is, en dit is voldoende om te vernemen, welke togten hij met hetzelve heeft gedaan, of hij nog leeft of reeds geſtorven is, waar en wanneer hij ziek geworden en overleden is, hoe veel van zijne ſoldij noch achterſtallig is, enz. (BROLING, bl. 92).

De *Engelſche bank* is een zeer ruim en zonderling gebouw of liever een geheele hoop van gebouwen, die op verſchillende tijden door drie bouwmeesters geſticht zijn. Het oudſte gedeelte, dat is het middelpunt der hoofdvoorzijde naar het zuiden, is door GEORGE SAMPSON in 1733 gebouwd. De zijvleugels van den voorgevel, benevens verſcheidene hieraan grenzende zalen zijn door *Sir* ROBERT TAYLOR in 1770—1786

gesticht. Maar de grootste veranderingen en uitbreiding van het geheel heeft de bouwmeester SOANE gemaakt, die aan het gebouw in 1788 deszelfs tegenwoordige, over het algemeen niet onvoordeelige gedaante gaf. De hoofdingang staat aan den noorderkant, twee kleinere voor de voetgangers, zijn aan die zijde te vinden, die in de *naainaaldenstraat* staat. Binnen in het gebouw vindt men twee groote pleinen. Aan den oostelijken kant van het eerste plein ziet men eene groote Rotunde, met eenen fraaijen koepel, door welken het daglicht komt. Deze koepel wordt door twaalf vrouwenbeelden, de twaalf maanden verbeeldende, gedragen. Om zich een denkbeeld van de uitgestrektheid, maar tevens ook van de onregelmatigheid van dit gebouw te vormen, moet men slechts overwegen, dat de zuidzijde drie honderd vijf en zestig, de westzijde vier honderd veertig, de noordzijde vier honderd tien en de oostzijde twee honderd vijf en veertig voeten lang zijn. Behalve de verschillende kamers, vindt men hier ook de woningen van verscheidene ambtenaren. De voornaamste merkwaardigheid is het *uurwerk*, dat op zestien cijferbladen, die op zoo vele verschillende muren der kamers staan, den tijd aanwijst. Het verband tusschen het uurwerk en de zestien wijzers wordt bewerkstelligd door een aantal metalen staven, die zamen zeven honderd voeten lang

lang zijn en ten minſte zes honderd ponden wegen. Het grootſte gewigt van deze klok, die ſlechts twee malen in de week wordt opgewonden, is drie honderd vijftig ponden zwaar.

De koninklijke beurs (*Royal Exchange*) aan de noordelijke zijde der *Cornhil* ſtraat, munt insgelijks uit door hare bouworde. De oude beurs, die *Sir* THOMAS GRESHAM in 1566 gebouwd had, werd eene eeuw na hare ſtichting door den grooten brand verwoest. Het tegenwoordige gebouw, dat onder de prachtigſte van zijne ſoort in *Europa* mag gerekend worden, werd twee jaren na den brand, en dus in 1668, door eenen leerling van WREN, NICOLAAS HAWKESMOOR genaamd, opgerigt, en kostte tachtig duizend pond ſterl. De lengte bedraagt twee honderd drie en de breedte honderd een en zeventig voeten. De toren, die op den voorkant ſtaat, ſchijnt ſommigen te hoog te zijn in evenredigheid van het geheel. In dezen toren is een fraai klokkeſpel, dat om drie, zes, negen en twaalf uren ſpeelt. Op den noorder- en zuiderkant der beurs zijn twee markten. Op de oostzijde ſtaan gewone huizen. Het binnenplein is honderd vier en veertig ellen lang en honderd achttien breed, en met een fraaijen, ruimen, eenigzins hooger liggenden gang omringd. Rondom ſtaan banken aan de muren. Midden op dit plein ſtaat het fraaije marmeren beeld van KAREL II.

in

in Romeinſche kleeding, deze vorst toch heeft den eerſten ſteen tot dit gebouw gelegd. Uit de boven den voornoemden gang ſtaande galerij leiden verſcheidene ingangen tot de kamers en zalen der beurs, onder anderen ook naar het beroemd *Lloyds koffijhuis*, waar, onder het genot van onderſcheidene ververſchingen, de aanzienlijkſte handel en verzekeringscontracten geſloten worden.

Het ſtadhuis (*Guildhall*) beſtaat, zoo als het thans is, eerst ſedert 1669. Het oudſte was in 1441 gebouwd, maar brandde in 1666 bijna geheel af. In het jaar 1789 kreeg het ganſche gebouw eenen nieuwen voorgevel naar den Gottiſchen ſtijl, beſtaande uit drie afdeelingen, die door gegroefde zuilen van elkander geſcheiden zijn. In het midden van dezen voorgevel houden draken het wapen der ſtad. De zaal (*the Hall*) is het voornaamſte gedeelte van dit gebouw, zij is honderd vijf en vijftig voeten lang, acht en veertig breed en vijf en vijftig voeten hoog, kan zes tot zeven duizend menſchen bevatten en wordt tot publieke burgervergaderingen, ſtadsfeesten, enz. gebezigd. Twee ramen met fraai beſchilderde ruiten verbeelden, het eene aan de westzijde het wapen der ſtad, het andere aan de oostzijde het koninklijk wapen, benevens de eereteekenen der orden van den kouſeband, en die van *Bath-*, *Distel-* en *St. Patrik*. Ook ſtaat hier een gedenkteeken, op kosten van het publiek op-

opgerigt, ter eere van Lord NELSON, (door SMITH), van WILLIAM PITT, graaf van *Chatham*, (door BACON), van WILLIAM PITT, den zoon, (door BUBB), en van BECKFORD, Lord Mayor van 1763 tot 1770 (van BACON). Bovendien bevat het ſtadhuis verſcheidene kamers, die gedeeltelijk met fraaije ſchilderijen en beeldhouwwerk verſierd zijn.

Onder de uitmuntendſte gebouwen van *Londen* mag men ook het nieuwe Tolhuis (*Custom-house*) in de beneden *Teems* ſtraat (*Lower Thames-street*), rekenen. De eerſte ſteen van hetzelve werd op den vijf en twintigſten October 1814 (den drie en vijftigſten jaardag der troonbeklimming van GEORG III.) gelegd, en den twaalfden Mei 1817 was het werk voltooid. Dit gebouw is vooral met betrekking tot deszelfs beſtemming aangelegd en ingerigt, het is dus wel niet prachtig, maar echter door zijne grootte en eenvoudigheid merkwaardig. De lengte bedraagt vier honderd tachtig en de diepte honderd voeten. De zuidzijde, naar den *Teems*, zoowel als de oost- en westzijde, zijn van Portlandſteen, maar de noordzijde meest van tigchelſteenen gebouwd. In het binnenſte bewondert men het meest de groote zaal, die honderd negentig voeten lang, zes en zestig breed en in het midden vijf en vijftig voeten hoog is. Zij zweemt, gelijk die op het ſtadhuis, naar eene groote kerk zonder pilaren. Een aantal door de

onderſte verdieping voortloopende gewelven, als ook de alom geplaatſte ijzeren deuren, die iedere afdeeling van de andere ſcheiden, beveiligen dit gebouw voor verbranden. Tot gemak van het publiek heeft dit Tolhuis aan alle kanten vele ingangen met hunne eigene trappen. De twee grootſte ſtaan aan de zuidzijde, van den kant des *Teems*. Het getal der hier aangeſtelde ambtenaren en ſchrijvers bedraagt zes honderd vijftig en dat der ambtdienaars, huisknechts, enz. wel duizend. Wie zich een regt levendig denkbeeld vormen wil van *Engelands* koophandel en zeevaart, die moet dit Tolhuis en de beurs bezoeken. Het eerſte Londenſche Tolhuis werd in 1559 geſticht en brandde in 1718 af; het gebouw, dat nog in hetzelfde jaar weder opgerigt werd, had op den twaalfden Februarij 1814 hetzelfde lot.

Ons beſtek gedoogt niet alle overige publieke gebouwen te beſchrijven, bij voorbeeld het *Postkantoor*, dat *der Accijſen*, het huis der *Zuidzee Compagnie*, het *Collegie der Herauten*, het fraaije *Adelphi* gebouw (*The Adelphi*, een Grieksch woord, dat *broeders* beteekent; dit gebouw is namelijk door vier broeders, de heeren ADAMS, geſticht), de *Admiraliteit*, enz.

Even zoo min kunnen wij de talrijke paleizen, die *Londen* bevat, opnoemen, wij zullen ons dus flechts bij ſommige bepalen. Het voornaamſte van

van deze is zeker *Northumberlands-house*, aan het zoogenaamde *Strand*, niet ver van den *Teems*, tusschen de *Waterloo-* en *Westmunſter*brug gelegen. Dit paleis werd onder JAKOBUS I., door HENDRIK HOWARD, graaf van *Northampton*, gebouwd. Na zijnen dood werd dit de eigendom van zijnen bloedverwant, den graaf VAN SUFFOLK. Toen nu de dochter van dezen graaf met den groot-admiraal van *Engeland*, ALGERNON, graaf van *Northumberland*, trouwde, werd deze bezitter van hetzelve, en het voert tot heden zijnen naam. Dit paleis is een zeer prachtig gebouw en is ſedert 1821 met groote kosten zeer verfraaid. De ſtaatſiekamers bevatten ſchilderijen van de beste Italiaanſche, Nederlandſche en oud-Duitſche meesters.

Naast dit paleis verdient *Malborough House* (*Pall Mall*), thans de woning van Prins LEOPOLD van *Saxen-Koburg*, de meeste opmerkzaamheid. Dit werd gedurende de regering van koningin ANNA, ter eere van den hertog VAN MALBOROUGH, als een teeken der openlijke dankbaarheid voor de dienſten die hij aan den Staat had bewezen, geſticht. In het voorhof ziet men eene groote ſchilderij, de veldſlag van *Hochstad* verbeeldende, op welke de hertog VAN MALBOROUGH, de prins EUGENIUS en de maarſchalk TALLAR in levensgrootte afgebeeld zijn.

Het *Spencer-House*, in eenen Griekſchen ſtijl bij

bij het *St. James* plein gebouwd, bevat eene der voortreffelijkſte boekverzamelingen van *Engeland*.

De volgende pleinen (*Squares*) zijn de merkwaardigſte van *Londen:* het *Bedford's* plein; dat van *Berkeley*, (ten noorden van *Piccadilly*; voorheen ſtond hier een ridderbeeld van GEORG III., door WILTON); het *Bloomsbury* plein (met ſtandbeelden van den hertog VAN BEDFORD en van den minister FOX, (dit laatſte is zestien voeten hoog en door WESTMACOTT gemaakt); het *Cavendish*-plein (met een verguld ridderbeeld van den door zijne behaalde overwinning in *Schotland*, zoo beroemden hertog WILLEM VAN CUMBERLAND); de kloostertuin (*Covent-Garden*, zoo genoemd, dewijl hier oudtijds de tuin van het *St. Pieters* klooster lag. In het midden verheft zich een fraaije pilaar, door den hertog VAN BEDFORT in 1820 hier geplaatst en met vier gaslampen verſierd); het *Fitzroy* plein, (in de nabijheid van het Regentenpark, dit is nog niet voltooid, maar bevat echter naar evenredigheid reeds meer ſchoone gebouwen, dan een ander gedeelte der ſtad); het *Grosvenor* plein (zoo genoemd naar den Baronet R. GROSVENOR), dit bezit een fraai ridderlijk beeld van GEORG I., opgerigt door VAN NOST in 1726); het *St. James* plein (een der grootſte en merkwaardigſte; in het midden ligt een ruime vijver, uit welken het

het ſtandbeeld van WILLEM III. zich verheft. Hier vindt men verſcheidene belangrijke gebouwen, bij voorbeeld *Norfolk-House*, waar GEORG III. geboren, en N°. 14, het huis, in hetwelk *Sir* P. FRANCIS, de beroemde tegenſtander van WARREN HASTINGS, in het jaar 1819 ſtierf; het *Leicester*-plein (even zoo merkwaardig; in het hôtel *Labloniere* woonde de karikatuurſchilder HOGARTH, en in het naaste huis ten noorden de beroemde heelmeester HUNTER; *Sir* JOSUA REYNOLDS, die vermaarde ſchilder, en WOOLLETT, de groote plaatſnijder, woonden ook op dit plein. Op het midden van hetzelve ſtaat een verguld ridderlijk beeld van GEORG I.); *Lincolns-Inn-Fields* (buiten twijfel het grootſte plein van *Londen*, hoewel niet het fraaiſte, hier werd Lord RUSSEL in 1683 onthoofd); het *Portmans* plein (in deszelfs noordwestelijken hoek woonde voorheen de beroemde Lady MONTAGUE, die hier jaarlijks op den eerſten Mei aan de kleine leerlingen der ſchoorſteenvegers een feest gaf; opdat zij ten minſte éénen gelukkigen dag in het jaar zouden hebben. Dit feest houdt nu wel op, maar den eerſten Mei blijft toch nog ſteeds een feestdag voor *Londens* roetachtige bewoners); het *Prinſen* plein (het voornaamſte ſieraad van hetzelve is de *Zweedſche* kerk, in welke de bekende EMANUEL SWEDENBORG, die in 1772 overleed, begraven is);

het *Koninginnen* plein (met een beeld van de Koningin ANNA, van wien het zijnen naam ontleent), het *Rusſel* plein (zes honderd zeventig voeten in het vierkant, verſierd met een reusachtig bronſen beeld des laatſten hertogs VAN BEDFORD, door WESTMACOTT; in het huis N°. 21, ſtierf *Sir* SAMUEL ROMILLY); het *Soho* plein (met een ſtandbeeld van KAREL II.; in het huis N°. 32 woonde de beroemde *Sir* JOZEF BANKS; in den noordwestelijken hoek ziet men den *Bazar*, door den heer TROTTER in 1815 geſticht); en eindelijk het *Wellclose* plein (aan het oostelijk einde der ſtad gelegen en verſierd met de fraaije *Deenſche* kerk, die hier in 1696 op kosten van koning CHRISTIAAN V. van *Denemarken* gebouwd is).

Over den *Teems*, die het noordelijk gedeelte van *Londen* van het zuidelijke ſcheidt, liggen verſcheidene bruggen. Eer wij die echter beſchrijven, willen wij (uit BROLING, bl. 108) iets van deze rivier zelve zeggen.

„ De bron van de grootheid en rijkdom van *Londen* verdient de oplettendheid der reizigers en lezers. Er kan geen vermakelijker tijdverdrijf bedacht worden, dan op eenen helderen en ſchoonen dag den *Teems* opwaarts naar *Kew*, *Richmond*, *Twickenham* en *Hamptoncourt* te roeijen. Men ziet dus ſteeds een aantal vrolijke partijen op deze rivier, die naar de verſchillende verruk-

ke-

kelijke ſtreken varen, waar zij hunnen middagmaaltijd in het groen houden, een tijdlang wandelen en dan weder naar huis keeren. Men kan zich onmogelijk verbeelden, welke verſchillende voorwerpen men op zulk eene vaart ontwaart. De ganſche ſtreek levert eene onafgebrokene rij van dorpen, prachtige buitenplaatſen, ſchoone parks en fraaije tuinen met bloemen of vruchtboomen op. Op de bruggen heeft men een uitgeſtrekt gezigt op de ſtad en op de ontelbare menigte van booten, barken en kleinere vaartuigen, die geſtadig heen en weder varen, en een tooneel van vlijt en nijverheid opleveren, dat zeker eenig in zijne ſoort is. Het bosch van masten, dat men op de brug van *Londen* ziet, vervult den aanſchouwer met verbazing, vooral als hij in het oog houdt, dat deze ſtreek vol ſchepen zich drie Engelſche mijlen uitſtrekt. — De *Teems* ontſpringt twee mijlen ten zuiden van *Cirencester* in *Gloucesterhire*; acht en dertig mijlen boven *Londen* begint deze rivier vaarbaar te worden voor ſchepen van veertig tot vijftig lasten. Schepen van vier honderd lasten kunnen tot de brug van *Londen*, de oostelijkſte van alle bruggen, en de grootſte tot *Greenwich* komen. De eb en vloed gaat omtrent twee mijlen in een uur en houdt bij *Richmond*, acht mijlen boven *Londen* op. Evenwel is het water uit de zee ſlechts tot *Gravesend*, dertig mijlen beneden

Londen, zout (*). De oevers der rivier, binnen de ſtad, zijn met allerlei trafijken en fabrijken, als ijzergieterijen, verwerijen, zeepziederijen, glasblazerijen, kleine werven tot het bouwen van booten, enz. bedekt.

Londen had in 1824 *zes bruggen* over den *Teems*.

De *Londenſche brug* ſtaat reeds ſedert de dertiende eeuw. Voorheen was hier eene houten brug, die echter in 1212 afbrandde. In dien tijd was namelijk te *Southwark* brand ontſtaan, eene ontelbare menigte ſtroomde nu uit *Londen* om den brand te blusſchen, er waren mogelijk meer dan drie duizend menſchen op de brug, toen deze ook in brand raakte, en het grootſte gedeelte dezer menigte deels door het vuur, deels door het overladen der ſchuiten, die ter hunner redding ſnelden, in het water omkwamen. Tot in het midden der voorgaande eeuw ſtonden op de nieuw gebouwde brug aan beide zijden huizen, die dwars over de brug door balken verbonden waren, om het nederſtorten van dezelve in de rivier te beletten. De beroemde HANS HOLBEIN woonde in een dezer huizen. In het jaar

(*) Of liever het zeewater klimt niet hooger op dan tot *Gravesend*, de vloed hooger op ontſtaat door het door de zee teruggedrongene water der rivier.

DE VERT.

jaar 1756 werden echter al deze woningen afgebroken en de ganſche brug vernieuwd. Zij beſtaat thans uit negentien ſteenen bogen, die echter, wat hunne gedaante en grootte betreft, zeer van elkanderen verſchillen; de middelſte boog is twee en zeventig voeten wijd, de overige hebben eenen diameter van acht tot twintig voeten. De grootſte hoogte in het midden is zestig voeten en de lengte der ganſche brug negen honderd vijftien voeten. De breedte van den rijweg bedraagt een en dertig en die van het voetpad op elke zijde zeven voeten. IJzeren leuningen met lampen dienen zoowel tot veiligheid als tot ſieraad van het geheel. Men is thans bedacht om eene nieuwe brug te maken, op eenen afſtand van zeventig yards ten westen van deze oude.

De volgende brug naar het westen is de geheel nieuwe ijzeren *Southwark*-brug. De eerſte aanleg dezer brug geſchiedde op den drie en twintigſten September 1814, onder het beſtuur van RENNIE en WESTON, en zij werd in Maart van 1819 voltooid. De kosten bedroegen acht maal honderd duizend ponden ſterl. Deze verbazende brug beſtaat ſlechts uit drie bogen van gegoten ijzer, die op hechte ſteenen pilaren en ſteunſels rusten. De afſtand dezer ſteunſels van den eenen oever tot den anderen bedraagt zeven honderd acht voeten, ieder dezer is een en zeventig voeten lang. De twee pilaren, die zich

in het midden der rivier, op eenen gelijken afſtand van elkander verheffen, zijn vijf en zeventig voeten lang en vier en twintig breed, hunne op vier honderd twintig palen rustende grondſlagen ſtrekken zich vier en twintig voeten in de diepte uit. De twee zijbogen hebben, bij eene middelbare hoogte der rivier, ieder eene ruimte van twee honderd tien voeten en de middelſte is twee honderd veertig voeten wijd. Enkele deelen, uit één ſtuk beſtaande, wegen tien tonnen (twee honderd centenaars) en het gewigt van al het ijzer dezer brug bedraagt vijf duizend drie honderd acht tonnen (tien duizend zes honderd zestien centenaars).

Op de *Sourwark's* brug volgt ten westen de fraaije *Blackfriars*-brug. Deze is in de jaren van 1760—1768 onder het beſtuur van ROBERT MYLNE gebouwd en heeft een maal honderd twee en vijftig duizend acht honderd veertig ponden ſterlings gekost. De geſteldheid van den grond aan beide oevers noopte den bouwmeester zich van elliptiſche bogen te bedienen. De brug beſtaat uit negen zulke bogen, en de middelſte is honderd voeten breed. De lengte van het geheel bedraagt negen honderd vijf en negentig voeten, de breedte van den rijweg is acht en twintig en die van het voetpad op beide zijden zeven voeten. Boven iederen pilaar ſtaat, naar den waterkant, een uitſtek, dat op twee fraaije Ioniſche

sche zuilen rust, aan de beide einden der brug loopen steenen trappen naar het water. Men heeft op deze brug een heerlijk gezigt op de *St. Pauls* kerk, den *Tower*, het *monument*, op de beide oevers der rivier, en men kan ook *Somerset house*, de *Westmunster Abdy* en omtrent dertig andere kerken zien.

De volgende brug naar het westen is de *nieuwe Strand* of *Waterloo's* brug. De bewoners van dit gedeelte der stad wenschten reeds in de voorgaande eeuw eene brug over den *Teems* te bezitten, maar in het jaar 1806 werd eerst een begin ter vervulling van dezen wensch gemaakt. Er verliepen wel nog eenige jaren met onderhandelingen, het maken van plans, enz., maar eindelijk begon men in 1811 aan het stichten der brug, onder het bestuur van den Ingenieur RENNIE, die dezelve in 1817 ook gelukkig voltooide, zoodat die op den achttienden Junij, den verjaardag van den slag bij *Waterloo*, gebruikt kon worden. Deze brug bestaat uit negen elliptische bogen, die allen even wijd en hoog zijn, zoodat de oppervlakte volkomen loodregt is, en deze brug hierdoor van alle andere in *Londen* verschilt. Ieder pilaar rust op drie honderd twintig palen van twintig voeten lang en dertien duimen diameter, die diep in den bodem der rivier geheid zijn. Aan de beide oevers loopen goede trappen naar het water. De lengte der eigenlijke

brug, dat is binnen de beide oevers der rivier, bedraagt een duizend twee honderd twee en veertig voeten, maar bovendien vindt men aan iederen oever nog eenen, op eenen grond van tigchelsteenen rustenden opgang, waarvan die aan den zuidelijken oever een duizend twee honderd vijftig en die aan den noordelijken vier honderd voeten lang is. De geheele lengte dezer brug, van de plaats op het strand, waar de rijweg begint, tot de overzijde te *Lambeth*, waar hij in de vlakte der straat eindigt, bedraagt dus twee duizend acht honderd twee en negentig voeten. De breedte van de eene leuning tot de andere is twee en veertig, die van het voetpad op beide kanten zeven en die van den rijweg acht en twintig voeten; ieder boog heeft eene ruimte van honderd twintig voeten en elke pilaar is twintig voeten dik. Bij eene middelbare hoogte van het water bedraagt de hoogte der brug vijftig voeten boven den waterspiegel.

Ten zuiden van de *Waterloo's* brug (want hier vormt de *Teems* eene kromte naar het zuiden) ziet men de meesterlijke *Westmunster* brug. De rivier is hier een duizend twee honderd drie en twintig voeten breed, en dus omtrent drie honderd voeten breeder, dan bij de brug van *Londen*. Op iederen kant staat eene fraaije steenen borstwering, die zes voeten negen duimen hoog is. De breedte van den rijweg is vier en veertig en die van het voetpad

op

op beide zijden zeven voeten. De brug beſtaat uit veertien pilaren, dertien grootere en 2 kleinere half cirkelvormige bogen. De middelſte is vijf en zeventig voeten wijd, de overige nemen echter trapswijze af, zoodat de twee laatſte grootere bogen ieder ſlechts twee en vijftig voeten breed zijn. De wijdte der twee kleinere is twintig voeten. Aan beide zijden der brug vindt men bij iederen pilaar eene ſoort van luifel, om als het regent hier te kunnen ſchuilen, en ieder dezer heeft boven eene lantaren. Deze brug werd van 1739—1750 naar het plan van den Franſchen Architect LABELYE gebouwd. De kosten bedroegen drie maal honderd negen en tachtig duizend ponden ſterlings. In het jaar 1824 werd de rijweg, zoo als de inwoners van *Londen* dit noemen, *macadamiseerd*, dat is, volgens eene nieuwe manier, door MAC ADAMS uitgevonden, geplaveid.

De zuidelijkſte en (tot dus ver) laatſte brug van *Londen* is de niet min fraaije *Vauxhall*-brug. Men begon met het bouwen dezer brug in 1813, onder het beſtuur van den bouwmeester WALKER, en voltooide die in 1816. De kosten bedroegen een maal honderd vijftig duizend ponden ſterlings. Zij beſtaat uit negen bogen van gegoten ijzer en acht pilaren, die van binnen uit hout beſtaan, dat bekleed is met Kenter zandſteen. Ieder boog is acht en zeventig

voeten wijd en negen en twintig voeten hoog, en de lengte van het geheel bedraagt acht honderd zestig voeten. Deze brug draagt veel bij ter verfraaijing van *Londen* en bevordert de verkeering tusschen de bewoners van *Vauxhall*, *Lambeth*, enz. met het tegenoverliggend *Westmunster*.

Om een denkbeeld te vormen van de levendigheid der verkeering in het gemeen, die door middel dezer bruggen in *Londen* plaats heeft, kan de volgende opgaaf dienen. Volgens verscheidene berekeningen gingen in Julij 1811 dagelijks dooreen over de *Blackfriars*-brug een en zestig duizend negen en zestig voetgangers, vijf honderd drie en dertig vrachtwagens, twee duizend karren, negen honderd negentig koetsen en acht honderd losse paarden. In dien tijd trokken ook over de brug van *Londen* dagelijks negen en tachtig duizend zes honderd veertig voetgangers, een duizend twee honderd veertig koetsen, zeven honderd negen en zestig vrachtwagens, drie duizend vier honderd negen karren en zeven honderd vier en zestig bijzondere paarden.

Behalve deze brug zal er binnen weinige jaren nog eene geheel eigene verbindtenis tusschen den noordelijken en zuidelijken oever van den *Teems* in het werk gesteld worden, namelijk een *onderaardsche weg*, onder den bodem van den *Teems* loopende, ten oosten der brug van *Londen*, tusschen

ſchen *Wapping* aan de noordzijde en *Rotherhithe* aan de zuidzijde der rivier. De behoefte eener verbindtenis der oevers in dit gedeelte van *Londen*, die gemakkelijker en ſpoediger was, dan die door overvaren, ondervond reeds ieder lang levendig. Maar men kon niet denken om hier eene brug te bouwen, uit hoofde van het onophoudelijk heen- en wedervaren der ſchepen, die de ganſche oppervlakte van het water bedekken. Ter bereiking van dit gewenscht doel bleef er dus geen ander middel over, dan een onderaardſche weg. De Ingenieur DODD gaf reeds in 1798 een werk in het licht over het aanleggen van zulk eenen weg tusſchen *Gravesend* (in *Kent*) en *Tilbury* (in *Essex*), toonde de mogelijkheid der uitvoering van dit werk en de voordeelen, die hieruit zouden voortvloeijen. Maar het onderzoek van den grond op de bepaalde plaatſen, viel niet gunſtig uit, en men ſtelde de onderneming voor als nog uit. Evenwel heeft men in 1824 op nieuw eene proef genomen in de bovengenoemde ſtreek (tusſchen *Wapping* en *Rotherhithe*) en de grond is hier zoo geſchikt gevonden tot zulk eene onderneming, dat het werk niet alleen reeds begonnen is, maar ook met ijver voortgezet wordt. Er zal een dubbelden weg onder den *Teems* gemaakt worden, en bijna geheel uit bakſteen met Romeinsch tras gemetſeld beſtaan. Bij het berekenen der kos-

kosten bleek het terſtond, dat die niet te vergelijken waren bij die ſom, die het oprigten eener brug zou bedragen. Deze onderneming is dus tevens nog eene groote bezuiniging. De Engelſche vierkante roede van dit muurwerk zal namelijk, zonder het arbeidsloon, niet meer dan omtrent honderd twintig tot honderd dertig gulden kosten. Men heeft nu berekend, dat, om dezen onderaardſchen weg op deze wijze te voltooijen, een duizend twee honderd tachtig vierkante roeden metſelwerk noodig zijn, en dat de kosten dus ſlechts ruim twee maal honderd duizend gulden zouden bedragen, eene ſom, voor welke men op deze plaats naauwelijks eenen boog van eene brug zou kunnen bouwen.

Eindelijk is men bedacht, om tusſchen *Towerhill* (aan den noordelijken) en *Horsleydown* (aan den zuidelijken oever) eene *kettingbrug* te maken.

Londen heeft geene eigenlijke *haven*, of liever de ganſche *Teems* van de brug van *Londen* tot *Deptford*, en dus bijna vier Engelſche mijlen naar het oosten, is de haven van *Londen*. De breedte van den *Teems* bedraagt hier vier tot vijf honderd yards. Men kan deze ganſche ſtreek in vier deelen verdeelen, namelijk in de *bovenſte*, *middelſte*, *benedenſte haven*, en het ſtuk tusſchen *Limehouse* en *Deptford*. De *bovenſte haven* ſtrekt zich uit van de brug van *Londen* tot *Union-Hole*, en heeft dus eene ruimte van om-

omtrent een duizend zes honderd yards; de *middelſte* van daar tot *Wapping New Stairs*, zeven honderd yards; de *benedenſte* van daar tot *Horse-Ferry Tier*, bij *Limehouse*, een duizend acht honderd yards, en het ſtuk van daar tot *Deptford* omtrent twee duizend zeven honderd yards.

Wij moeten echter ook nog iets zeggen van de fraaije *Dokken* (eene ſoort van groote gemetſelde vijvers, die door kanalen met den *Teems* in verband ſtaan), daar deze zoo dienſtig zijn voor de ſcheepvaart van *Londen*.

De *Westindiſche dokken* werden opgerigt door eene inteekening der voornaamſte kooplieden van *Londen*, op den twee en twintigſten December 1795, welke acht maal honderd duizend ponden ſterlings bedroeg. Alle uit *Westindië* naar *Londen* komende waren moeten in deze dokken gelost worden. Zij beſtaan eigenlijk uit twee afdeelingen, namelijk uit het noordelijk dok, dat, ter losſing der aankomende ſchepen beſtemd, dertig acres groot is, en drie honderd Westindiëvaarders bevatten kan; en uit het zuider dok, dat, ter lading der zeilreeliggende ſchepen beſtemd, vier en twintig acres groot is, en omtrent twee honderd vaartuigen kan bergen. Aan het eerſte begon men in Februarij 1800 te bouwen, en dit werd den zeven en twintigſten Augustus 1802 geopend. Het is omringd door eene rij van groo-

groote pakhuizen, waar de waren, tot dat alle imposten betaald zijn, opgeslagen worden. Het laatste dok werd in 1805 gebouwd en geopend.

Deze beide dokken loopen dwars door het smalste deel van het *Honden-eiland*, dat door eene kromming der rivier gevormd word, zoodat deze dokken aan beide einden, bij *Blackwall* en *Limehouse* met den *Teems* in verband staan. Het zuidelijk met de dokken paralel dwars door het eiland loopend kanaal stelt de schepen in staat, om de kromte der rivier te mijden en dus eenen omweg van verscheidene mijlen uit te winnen.

De *Londensche dokken* liggen in het oostelijk gedeelte der stad tusschen *Radcliffe-Highway* en den *Teems*. De kosten, hiertoe vereischt, werden op dezelfde wijze verzameld, als bij die der Westindische dokken, namelijk, door eene inteekening der Londensche kooplieden. De eerste steen werd op den zestienden Junij 1802 gelegd, en op den een en dertigsten Januarij 1805 kon het bekken, dat twintig vierkante acres groot was, geopend worden. Vijf honderd schepen kunnen hier liggen, en een weinig zuidwaarts van dit wordt een klein bekken gevonden, ter berging van kleinere vaartuigen. Op de noordzijde van dit dok staan aanzienlijke pakhuizen, en vooral een zeer groot tabaksmagazijn. Het aanmerkelijk aantal gebouwen, die hier voorheen stonden, en

tot

tot het aanleggen dezer dokken gekocht en afgebroken moesten worden, vermeerderde de kosten zeer. Het kapitaal van de maatſchappij bedraagt thans twee millioen twee maal honderd duizend ponden ſterlings. Zij ontvangt van de regering voor het magazijn van tabak, dat haar eigendom is, eene jaarlijkſche huur van vijftien duizend zes honderd ponden ſterlings. Men is thans bezig om ten oosten van deze Londenſche dokken nog twee andere op te rigten, die met deze, zoowel als met den *Teems*, in verband zullen ſtaan.

De *Oostindiſche dokken*, omtrent twee en eene halve mijl ten oosten van *Londen* gelegen, beſtaan eerst ſedert 1806. De voornaamſte eigenaren der naar *Oostindië* zeilende ſchepen, namelijk, de weldadige gevolgen beſpeurende, die het bouwen der Westindiſche dokken gehad had, beſloten in 1803, om ten beste hunner ſcheepvaart ook zulke bergplaatſen te ſtichten. Dra was eene ſom van drie maal honderd duizend ponden ſterlings ingeteekend, en zij hebben nu het *Bronswijkſche dok* te *Blackwall*, met oogmerk om dit in een dok ter lading der zeilree liggende ſchepen te veranderen. Dit dok, dat dezen naam ter eer van het thans regerende Koninklijk Huis ontving, was door den heer PERRY, grootendeels op eigene kosten, gebouwd. Hiermede vereenigden nu de ondernemers dezer ſtich-

ting

ting het maken van een nieuw groot dok van achttien acres, dat tot losſen der te huis komende ſchepen dienen zou. Dit werk werd in het einde van 1803 begonnen en het geheel was in 1806 voltooid. Alle Oostindiſche waren moeten hier gelost en bij proviſie in de pakhuizen bewaard worden. Het oppertoezigt hebben drie directeuren der Oostindiſche Compagnie.

Om al deze dokken op eene gemakkelijke wijze in verband te brengen met de oude ſtad (*City*) dient de zeventig voeten breede handelſtraat (*Commercial Road*), in welks midden een eigene twintig voeten breed geplaveide rijweg loopt. Hare herſtelling kostte een maal honderd twintig duizend ponden ſterlings.

Ons berigt, betreffende de voornaamſte merkwaardigheden van *Londen*, zou echter zeer onvolledig zijn, indien wij geene melding maakten van de voornaamſte inrigting voor de beſchaving van den geest, ter bewaring van leven en gezondheid, en ter bevordering van kunſten en wetenſchappen.

Londen bevat vijf en veertig armenſcholen, in welke vier duizend kinderen gevoed en opgevoed worden; zeventien andere ſcholen voor behoeftige en verlatene kinderen; twee honderd zeven en dertig parochieſcholen, die door vrijwillige bijdragen onderhouden, en in welke tien tot twaalf duizend jongens en meisjes niet ſlechts onderwezen, maar ook

ook gekleed worden; drie geleerde ſcholen (*Colleges*); twee en twintig gasthuizen voor zieken, gebrekkigen en zwangeren; honderd zeven armhuizen tot onderhoud van arme, bedaagde lieden van beide ſekſen; achttien inrigtingen ter ondersteuning van verſcheidene andere behoeftige perſonen, en omtrent dertig huizen van weldadigheid (*Dispensaries*), in welke arme zieken zonder betaling artſenij en geneeskundige hulp ontvangen.

Behalve deze algemeene inrigting heeft ieder kerſpel ook een werkhuis, in hetwelk hunne eigene armen nog bijzondere gelegenheid tot nuttige bezigheid en ondersteuning genieten. Men rekent dat de verſchillende gemeenten jaarlijks omtrent vijf en zeventig duizend ponden ſterlings aan aalmoezen uitdeelen. Het bedrag van al hetgeen, dat deze weldadige inſtellingen jaarlijks kosten, beloopt ruim acht maal honderd vijftig duizend ponden ſterlings. De meeste gasthuizen zijn door privaatperſonen geſticht; ſommige hebben vaste jaarlijkſche inkomſten; andere worden door jaarlijkſche bijdragen of liefdegiften bij bijzondere gelegenheden onderhouden. De armhuizen zijn gedeeltelijk door bijzondere perſonen, gedeeltelijk door gilden en andere korporatiën geſticht. Hetzelve geldt van de vrijſcholen.

Het *Christus-hospitaal* wordt doorgaans genoemd de blaauwroks-ſchool (*Blue Coat School*) van de kleeding, welke de kweekelingen dragen.

Deze inrigting werd door EDUARD VI. geſticht. Hij beval dat hem, ingevolge eener leerrede door den toenmaligen bisſchop van *Londen*, Dr. RIDLEY, gehouden, een berigt van den toeſtand der armen en een plan over de doelmatigſte middelen ter hunner verzorging, zou gegeven worden. De armen werden in drie klasſen verdeeld: in *wezenlijke*, die buiten hunne ſchuld door ziekte of gebrekkelijkheid arm geworden waren; in *toevallig* verarmde, en in *moedwillige* armen, dat is die door luiheid of losbandigheid arm waren geworden. De koning rigtte nu voor onmondige kinderen en weezen het *Christus-hospitaal* op; voor gekwetſten en zieken de *St. Thomas* en *St. Bartholomeus* gasthuizen; en voor de ledigangers en landloopers *Bridewel-hospitaal*, waar zij met geweld tot werken zouden gedwongen worden.

Het *Christus-hospitaal* beſtond oorſpronkelijk ſlechts uit eene gewone lage ſchool (*Grammar-School*) voor jongens, en eene bijzondere voor meisjes, in welke zij lezen, naaijen en merken leerden. KAREL II. liet aan de westzijde een ſtuk bouwen en ſtichtte eene eigene ſchool voor de wiskunde, in welke veertig jongens in de wis- en ſcheepsbouwkunde onderwezen zouden worden. De opzieners over deze ſchool zijn de Lord Mayor en eenige Londenſche burgers. Over het geheel worden hier duizend tot twaalf honderd

derd kinderen onderhouden en opgevoed. In een der laatſte jaren werden honderd een en tachtig kinderen ontſlagen en als leerlingen beſteld, elf ſtierven, duizend acht en vijftig bleven in dit huis en honderd veertig nieuwelingen werden aangenomen. De groote zaal en andere vertrekken van dit gebouw bevatten fraaije ſchilderijen, bij voorbeeld KAREL II. door *Sir* PETER LELY, en EDUARD VI. door HOLBEIN. Onder de hier begravenen behoort JAN VAN BOURBON, die in den veldſlag van *Agincourt* gevangen werd, en ISABELLA, de vrouw van EDUARD II.

Het *Charter-house*, op dezelfde plaats ſtaande, was voorheen een *kartuizerklooster*, hetwelk na de verdrijving van deze orde door HENDRIK VIII. een eigendom van den hertog VAN NORFOLK werd. THOMAS SUTTON, een zeer rijk en nog weldadiger man, kocht dit den negenden Mei 1811 voor dertien duizend ponden ſterlings en maakte van hetzelve een hospitaal en eene vrijſchool. Behalve twintig duizend ponden ſterlings, kreeg dit geſticht nog na zijnen dood verſcheidene goederen, die jaarlijks vier duizend vijf honderd ponden ſterlings opbragten, als een legaat. De leerlingen hebben goede vertrekken, vrijen kost en kleeding, en ontvangen klasſiek en ander geleerd onderwijs. Die van hen de hoogeſchool bezoeken, krijgen acht jaren lang eene jaarlijkſche toelage van twintig ponden ſterlings.

Wie niet kan of wil ſtuderen, beſteedt men hier of daar als leerling, en hij ontvangt bovendien nog veertig ponden ſterlings. De gebouwen van dit geſticht zijn bezienswaardig en bevatten beeldtenisſen van KAREL II., van den aartsbisſchop SHELDON, enz., als ook fraaije ſchilderijen op glas.

De *Westmunſter-ſchool* is door de koningin ELIZABETH, in 1560, ſlechts oorſpronkelijk voor veertig jongens geſticht. Zij ligt binnen de ringmuren der abdy, en beſtaat uit twee afdeelingen en zeven klasſen. Behalve deze ſcholieren worden hier ook de kinderen van den hoogen en lagen adel onderwezen, zoodat de ſchool van *Westmunſter* even zoo beroemd is, als die van *Eton*. De vermaarde geleerden BUSBY en VINCENT waren leermeesters in deze ſchool. Jaarlijks vertoonen de leerlingen in December een blijſpel uit TERENTIUS, in tegenwoordigheid der opzieners, ouders en andere toehoorders.

De *St. Pauls-ſchool* werd in het jaar 1509 door Dr. COLET, deken der *St. Pauls* kerk, oorſpronkelijk voor honderd drie en vijftig jongens geſticht. Zij beſtaat thans uit acht klasſen. Uit de hoogſte klasſen kunnen de leerlingen naar de akademie gaan. In het jaar 1822 werd het oude gebouw afgebroken en een nieuw opgerigt.

De ſchool der galanterij-handelaars in de *Suffolk ſtraat* beſtaat ook reeds ſedert 1561, hoe-

hoewel het tegenwoordige gebouw eerst in 1666 opgerigt is, toen het oude door den bekenden brand vernield was. Omtrent drie honderd jongens worden hier onderwezen en opgevoed. Onder deze betalen honderd geheel niets, vijftig alle vierendeel jaars een' daalder, en genieten hiervoor onderwijs, maar geen kost en inwoning, en de overige alle drie maanden drie gulden.

De volgende zijn de merkwaardigſte liefdadige geſtichten voor ongelukkigen en lijdenden.

Het *vondelingshuis* in de *Guildford-ſtraat*. Reeds onder de regering der koningin ANNA maakte men een plan om zulk een geſticht op te rigten, maar dit kwam niet tot ſtand. In het jaar 1713 bragt de beroemde ADDISON deze zaak weder op de baan, maar insgelijks zonder eenen gunſtigen uitſlag. Eindelijk ondernam in 1722 een rijke en milddadige ſcheepsreeder, THOMAS CORAM genaamd, een *vondelingshuis* te ſtichten, hetwelk echter eerst in 1739 voltooid werd, en een' vrijbrief (*Charter*) van GEORG II. kreeg. In het huis worden echter niet alle vondelingen en verlatene kinderen opgenomen, maar hierbij hebben verſcheidene bepalingen plaats, bij voorbeeld de ouderdom, want het kind moet ten minſte twee maanden oud zijn, enz. Doorgaans zijn er twee honderd kinderen in dit geſticht, honderd tachtig kleinere worden op het land beſteed, om door gekozene minnen gezoogd

te worden. Zoodra zij ſpreken kunnen, worden zij weder in dit huis gebragt, waar zij kleeding, kost en onderwijs, inzonderheid in huisſelijke bezigheden ontvangen. Jongens en meisjes wonen afzonderlijk in twee vleugels van dit aardig gebouw, dat bovendien nog met een groot plein voorzien is. Als de kinderen dertien of veertien jaren oud zijn, verlaten zij dit huis, om als knechts en meiden te dienen, of als leerlingen beſteed te worden of in den zeedienst te treden, enz. Ieder krijgt ook nog bij den uitgang eenig geld en andere behoeften, ter waarde van tien ponden ſterlings. De jaarlijkſche inkomſten van dit geſticht bedragen meer dan dertien duizend ponden ſterlings. In het gebouw vindt men verſcheidene fraaije ſchilderijen, onder anderen HOGARTS *togt naar Finchly*. De ſchoone kapel bezit een altaarſtuk van WEST, dat een zijner beste werken is. Het orgel is een geſchenk van den beroemden muzikant HÄNDEL, die hier een tijdlang eens in het jaar zijn *oratorium* de *Meſſias* tot voordeel van dit geſticht gaf.

Het *inſtituut van doof-ſtommen* in de *Kenter* ſtraat heeft zijnen oorſprong te danken aan de menschlievende pogingen van den eerwaardigen geestelijken JOHN TOWNSEND, die in het jaar 1792 de openlijke deelneming voor deze ſoort van ongelukkigen wist gaande te maken. Het tegenwoordige gebouw werd eerst in 1807 opgerigt,

rigt, maar in 1819 aanmerkelijk vergroot, zoodat het thans twee honderd kweekelingen kan bevatten. Het kind, dat in dit huis zal ontvangen worden, mag niet jonger dan negen en niet ouder dan veertien jaren zijn; alle leeren lezen, ſchrijven, cijferen en hunne gedachten ſchriftelijk uitdrukken, ſommige ook ſpreken. Bovendien worden zij in verſcheidene handwerken onderwezen.

Het *Magdalena's hospitaal*, in de *Blackfriars* ſtraat, is beſtemd om ontuchtige meisjes, die echter nog voor verbetering vatbaar zijn, weder op het pad der deugd terug te voeren. Het heeft zijne oprigting in het jaar 1758 vooral te danken aan de pogingen van den heer DODD. Sedert dien tijd zijn vier tot vijf duizend dezer ongelukkigen hier gehuisvest en als verbeterden aan hare familie en de burgerlijke maatſchappij wedergegeven. De inrigting van dit huis is voorbeeldig.

Het zoogenoemde *Asyl* (*The Asylum*) in *Lambeth*, is een geſticht, dat met het voornoemde zeer veel overeenkomst heeft, want ook dit is eene ſchuilplaats voor zulke ouderlooze meisjes, die door gebrek gevaar zouden loopen om zich aan de bedelarij of ondeugd over te geven. Deze inrigting werd in 1758 vooral op raad van *Sir* JOHN FIELDING geſticht.

De *ſchool voor arme blinden* in de nabijheid van den *Obelisk*, waar zulke ongelukkigen in

alle voor hunnen toeſtand geſchikte handwerke onderwezen en dus in ſtaat geſteld worden, om eens hun eigen onderhoud te verdienen, beſtaat ſedert 1799 met zulk eenen goeden uitſlag, dat zij in de laatſte acht jaren dertig perſonen heeft ontſlagen, die in ſtaat zijn om wekelijks vijf tot tien gulden te verdienen. In dit huis mogen echter niet meer dan zestig kweekelingen, niet beneden de twaalf en niet boven de achttien jaren oud, ontvangen worden. De opbrengst hunner werkzaamheid, die ten voordeele van het geſticht verkocht wordt, bedraagt jaarlijks zes honderd tot duizend ponden ſterlings.

Het *Greenwich's hospitaal* ligt buiten *Londen*, omtrent vijf Engelſche mijlen van de Londenſche brug aan den regter- of zuidelijken oever van den *Teems*. Dit is een verblijf voor zeelieden, die door ouderdom, wonden of gebreken tot den zeedienst onbekwaam zijn geworden, zoowel als voor de weduwen en weezen van diegenen, die in eenen zeeſlag gebleven zijn. Dit gebouw was oorſpronkelijk een paleis van koning KAREL II., maar in 1694 werd het onder de regering van koning WILLEM II. voor deszelfs tegenwoordige beſtemming ingerigt; het werd echter eerst onder GEORG II. geheel voltooid. De voorgevel ſtaat naar den *Teems*, en heeft langs den oever een fraai terras, dat acht honderd vijf en zestig voeten lang is. Het gebouw is uit Portlandſteen ge-

De Tower van de Temms straat.

Het Hospitaal te Greenwich.

gemetſeld, en beſtaat uit vier hoofdafdeelingen, namelijk uit dat van KAREL, ANNA, WILLEM en MARIA. Tuſſchen de twee eerſte ziet men het groote plein, dat twee honderd drie en zeventig voeten breed is, en op welks midden het beeld van GEORG II. prijkt, dat door RYSBRACH uit één blok wit marmer gebeiteld is. Het KAREL's gebouw ſtaat aan de weſtzijde van dit plein, deszelfs oostelijke vleugel, door WEBB naar het plan van INIGO JONES gebouwd, was het verblijf van KAREL II; het weſtelijke werd in 1814 vernieuwd. Het gebouw van ANNA ſtaat over het voorgaande, aan de oostzijde van het plein. Achter dat van KAREL verheft zich het gebouw van WILLEM, en achter dat van ANNA, het gebouw van MARIA, die ieder door een prachtigen dom van honderd twintig voeten hoog verſierd zijn.

Het WILLEMS gebouw werd door *Sir* C. WREN en *Sir* JOH. VANBRUGH opgerigt. Deszelfs gevel is verſierd met eene zinnebeeldige afbeelding van NELSON's dood, door WEST in 1812 gewerkt. Men is voornemens om de gevels van al deze gebouwen met ſoortgelijke afbeeldſels uit de geſchiedenis der Engelſche zeemagt te verſieren. De *ſchilderijzaal* in dit gebouw is een werk van *Sir* JAMES THORNHILL. De koepel der voorzaal bevat de vertooning van een kompas, met de zinnebeelden

der vier winden omringd; onder de koepel bewaart men het model van een oud ſchip, in de zestiende eeuw bij *Rome* gevonden. Uit deze voorzaal leidt een trap naar de eigenlijke zaal, die honderd zes voeten lang, zes en vijftig breed en vijftig hoog is. De muren zijn met kunſtig geſchilderde pilaren en ſedert achttien honderd vier en twintig met uitgezochte ſchilderijen verſierd, die voornamelijk zeeſlagen en beeldtenisſen van zeeofficiers verbeelden. In het midden van het beſchot ſtaan de beeldtenisſen van WILLEM en van de koningin ANNA, omringd door de hoofddeugden, de vier jaargetijden en de teekenen van den dierkring; het geheel wordt door achtreusachtige figuren gedragen. Aan het westereinde van dit beſchot ziet men het oorlogſchip *Blenheim*, met de godin der overwinning, en die van *Londen*, vergezeld door verſcheidene rivieren, kunſten en wetenſchappen. Aan het oostereinde ſtaat eene galerij met Spaanſche zegeteekenen, als ook met de beeldtenisſen van TYCHO BRAHE, COPERNICUS en FLAMSTEAD verſierd. Uit deze prachtige zaal loopt een andere trap naar de *bovenzaal*. Hier ziet men het beeld van koningin ANNA en dat van den prins GEORG VAN DENEMARKEN, omringd door verſchillende zinnebeeldige figuren; in de hoeken prijken de wapenen van *Engeland*, *Ierland*, *Schotland* en *Frankrijk*, en tusſchen de-

deze de zinnebeeldige vertooningen der vier werelddeelen, onder welke dat van *Afrika* vooral bewondering verdient. De muren van deze bovenzaal zijn met ſchilderijen van de landingen van WILLEM III. en van GEORG I., benevens de familie van den laatſten verſierd.

Het gebouw van MARIA bevat eene kapel, die onder de fraaiſte en ſierlijkſte werken van Griekſche bouwkunst in het ganſche koningrijk mag gerekend worden. Zij is honderd elf voeten lang en twee en vijftig breed, en heeft ruimte voor duizend perſonen. Het altaarſtuk van WEST verbeeldt de redding van den Apostel PAULUS uit de ſchipbreuk; boven hetzelve ſtaan de ſtandbeelden van twee Engelen door BACON. Het voorportaal is verſierd met de beelden van het geloof, de hoop, de ootmoed en liefde, naar de teekeningen van WEST.

De verzamelingszaal (*Council-room*) en de vertrekken van den gouverneur bevatten fraaije beelden en zeeſtukken, maar ſtaan niet open voor het publiek. Voor het bezien van de overige deelen des hospitaals betaalt men den rondleiden Invaliden eene beuzeling, welk geld bewaard en tot onderhoud der ſchool gebezigd wordt.

In de nabijheid van het hospitaal ſtaat een gebouw van tigchelſteenen, dat de ziekenzalen, zoowel als de warme en koude baden voor de Invaliden bevat. Voorheen was hier ook de

ſchool,

ſchool, die echter ſedert 1820 met het *zee Asyl* (*Naval Asylum*) vereenigd is. Het *Greenwichs hospitaal* herbergt gewoonlijk drie duizend Invaliden. Bovendien zijn er nog twee en dertig duizend Invaliden, die ſlechts eene onderſteuning in geld ontvangen, en wel naar evenredigheid van vier ponden elf en een kwart ſchellingen tot zeven en twintig ponden zeven en een halve ſchellingen jaarlijks. De voedſterlingen dragen eene blaauwe montering, en krijgen bovendien nog kouſen, ſchoenen, linnen en wekelijks twaalf ſtuivers tot zakgeld. Het geheel ſtaat onder het opzigt van vier en twintig direkteurs, eenen gouverneur en ondergouverneur. De inkomſten van dit geſticht ontſpringen uit verſcheidene bronnen, onder anderen moet ieder zeeman der geheele marine elke maand eenen halven ſchelling (zes ſtuivers) hiertoe bijdragen.

In *Greenwich*, kort bij den ingang van het park, ſtaat ook, ſedert 1807, het *Zee-Asyl* (*Naval-Asylum*) een opvoedings-inſtituut voor de kinderen der zeeſoldaten van de koninklijke vloot. Dit bevat omtrent drie honderd jongens en twee honderd meisjes. Het hoofdgebouw beſtaat reeds ſedert 1613; het werd door de koningin ANNA VAN DENEMARKEN begonnen en in 1635 door de koningin HENRIETTE MARIA voltooid. Hier werd KAREL II. in 1630 geboren. De beide zijvleugels zijn eerst in lateren tijd gebouwd.

De

De heerlijke ligging der plaats maakt het verblijf in deze beide geſtichten zeer aangenaam. Boven het prachtig en groot gebouw van het hospitaal ligt eene ruime vlakte, die allengs oploopt en een vrij uitzigt op het park en het *Observatorium* (*) (ſterretoren), dat op de hoogte ſtaat, oplevert. Op verſcheidene kleine heuvels in dit park heeft men een fraai gezigt op den *Teems*, die bijna in de gedaante van een hoefijzer door de ſtad ſlingert. Op zekere dagen van het jaar, inzonderheid op den tweeden Paasch- en Pinkſterdag is dit park eene plaats van zamenkomst voor de inwoners van *Londen* (BROLING, bl. 170).

Het *Chelsea-hospitaal* ſtaat op de plaats van een voormalig Collegie, dat JAKOB I. hier geſticht had. *Chelsea* is een groot en volkrijk dorp, twee Engelſche mijlen van *Londen*, ten westen van de *Vaux-hall*-brug gelegen, en is bovendien nog beroemd door den kruidtuin van den Londenſchen Apotheker GREMIUM, want deze tuin bevat, zoowel als de koninklijke te *Kew*, de beste verzameling van zeldzame in- en uitlandſche planten. Het hospitaal, een gasthuis voor

(*) De Engelſche zeelieden en aardrijksbeſchrijvers rekenen de geographiſche lengte van de middagslijn, die door dezen ſterretoren loopt.

DE VERT.

voor zieke of oude krijgslieden van het Engelſche leger, is een fraai gebouw van tigchelſteenen, omtrent zeven honderd negentig voeten lang en eene ruimte van veertig akkers beſlaande. Het werd onder KAREL II. begonnen, onder JAKOBUS II. voortgezet en onder WILLEM III. door *Sir* C. WREN, met eene koste van een maal honderd vijftig duizend ponden ſterlings, voltooid. De kapel pronkt met een altaarſtuk, de hemelvaart van CHRISTUS, door SEBASTIAAN RIECI, en de eetzaal met de beeldtenis van KAREL II., door VERRIO. Hier wonen, behalve de officiers, ambtenaren en bedienden, omtrent vier honderd ſoldaten, die kost, kleeding, linnen, woning en brand ontvangen. De montering beſtaat in een rooden rok met blaauwe opſlagen. Een grooter getal van Invaliden, die buiten het hospitaal leven (volgens BROLING negen tot tien duizend), ontvangen uit de inkomſten van hetzelve jaarlijks zeven ponden twaalf en een halve ſchellingen. Wie in dit hospitaal wil wonen, moet in den dienst van den Staat verminkt of op eene andere wijze voor den dienst onbruikbaar geworden zijn, of anders twintig jaren gediend hebben. De inkomſten beſtaan voornamelijk uit éénen dag ſoldij, die ieder officier en gemeene der ganſche armée jaarlijks van zijne bezolding wordt afgetrokken, eene ſom, die, vooral in tijd van oorlog, zeer aanzienlijk is.

Het

Het ontbrekende wordt door het Parlement betaald. Dit hospitaal ſtaat onder het opzigt van verſcheidene commisſarisſen, eenen gouverneur, vice-gouvernenr en andere ambtenaren.

Het koninklijk militair *Asyl* (*The Royal Military Asylum*), insgelijks te *Chelsea* gelegen, is een opvoedingsinſtituut voor zeven honderd jongens en drie honderd meisjes, alle kinderen van zulke ſoldaten, die in dienst van den Staat geſneuveld of tot den dienst onbruikbaar geworden zijn. De jongens leeren lezen, ſchrijven en cijferen, en de meisjes allerlei vrouwelijke handwerken en huisſelijke bezigheden. Dit gebouw werd in 1801 geſticht, beſtaat uit tigchelſteenen en beſlaat drie zijden van een vierkant. Op het hoogſte punt van het dak ſtaat een Telegraaf, die met de Admiraliteit in verband ſtaat.

Het *St. Thomas-hospitaal* in de hoogſtraat werd in het jaar 1213 door RICHARD, Prior van *Bermondsey*, gevestigd, en in 1538 aan HENDRIK VIII. overgelaten. Toen in 1551 de Lord Mayor en de burgerij van *Londen* van EDUARD VII. den omtrek van *Bouthwark* gekocht had, waar dit hospitaal ſtaat, lieten zij het vernieuwen en vergrooten, en beſtemden het tot eene ſchuilplaats voor twee honderd zestig arme, zieke en hulpelooze menſchen. De koning vereenigde dit echter in 1553 met de overige reeds genoemde geſtichten van deze ſoort. Het

werd

werd in 1693, nadat het zoowel door den tijd als door brand zeer beſchadigd was, door vrijwillige bijdragen weder vernieuwd en aanmerkelijk vergroot. In het jaar 1732 voegden de opzieners, uit hunne eigene beurs, nog een prachtig gebouw bij hetzelve, zoodat het geheel thans vier vierkante hoven bevat. In het midden van het tweede ziet men een metalen ſtandbeeld van EDUARD II. door SHEEMAKERS, en in het midden van het derde een ſteenen beeld van *Sir* ROBERT CLAYTON, Lord Mayor van *Londen* in 1680, die niet alleen zes honderd ponden ſterlings tot den bouw van dit hospitaal ſchonk, maar ook een legaat van twee duizend drie honderd ponden ſterlings aan hetzelve maakte. Dit geſticht ſtaat onder het oppertoezigt van den Lord *Mayor* en de *Aldermans*. Hier vindt men in achttien afdeelingen vier honderd vijf en tachtig bedden. De jaarlijkſche uitgaven bedragen tien duizend ponden ſterlings.

Het *Guy's hospitaal* in de *St. Thomas* ſtraat, heeft dezen naam te danken aan deszelfs ſtichter, de heer GUY, een rijken boekverkooper te *Londen*, die, nadat hij reeds groote ſommen aan het *St. Thomas hospitaal* had geſchonken, in het jaar 1721, toen hij reeds zes en zeventig jaren telde, nog het voornemen opvatte om geheel alleen, een nieuw geſticht van deze ſoort te vestigen. Dit gebouw werd nog bij zijn leven bij-

bijna voltooid en had hem achttien duizend zeven honderd drie en negentig ponden ſterlings gekost. Als men de kapitalen, die GUY ter inrigting van dit geſticht ſchonk, hierbij voegt, dan bedroeg de ganſche uitgaaf de ontzettende ſom van twee maal honderd negentien duizend vier honderd negen en negentig ponden ſterlings. Men treedt door eene ijzeren deur op een voorplein, in welks midden een bronzen beeld des ſtichters, door SHEEMAKERS, ſtaat. De voorzijde van den pedeſtal is verſierd met een opſchrift, en de overige kanten pronken met het wapen van GUY, den Heiland, die den geraakten geneest, en den barmhartigen Samaritaan. Het geſticht beſtaat uit een hoofdgebouw en twee vleugels; achter het eerſte ſtaat een afzonderlijk huis voor krankzinnigen. In de kapel ſtaat, kort bij het altaar, nog een beeld van den ſtichter, uit wit marmer, door IBACON, dit heeft duizend ponden ſterlings gekost. Dit hospitaal bevat dertien ziekenzalen met vier honderd bedden, en bovendien nog twintig voor zielskranken. In hetzelve zijn drie artſen, drie heelmeesters en een apotheker aangeſteld. Dooreen worden hier jaarlijks twee duizend twee honderd vijftig zieken geherbergd, en bovendien ontvangen nog twintig duizend zieken buiten het huis, zonder betaling, geneeskundige hulp en artſenijen. Dit hospitaal bezit eene verzameling van anato-

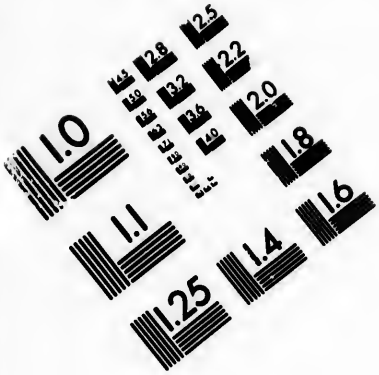

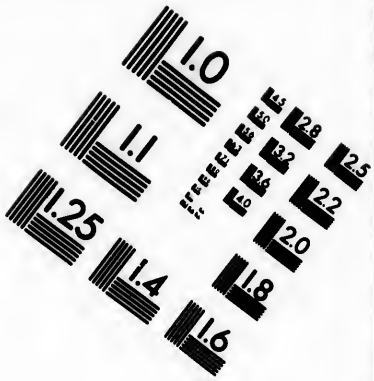

IMAGE EVALUATION
TEST TARGET (MT-3)

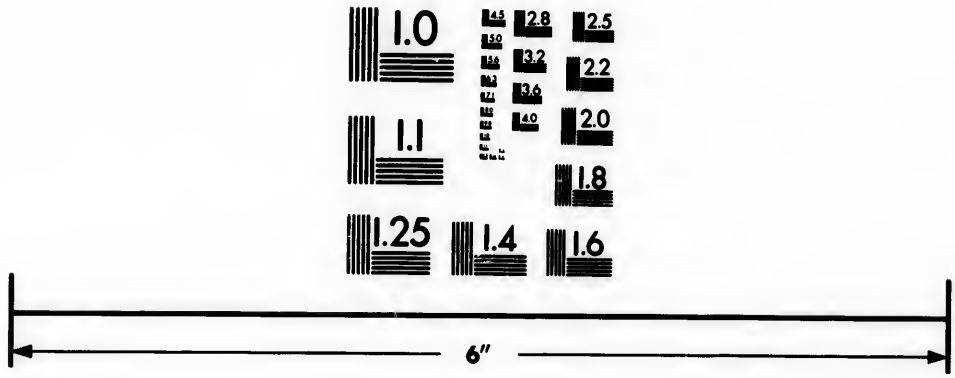

Photographic
Sciences
Corporation

23 WEST MAIN STREET
WEBSTER, N.Y. 14580
(716) 872-4503

miſche preparaten, en eene gehoorzaal voor ſcheikundige, geneeskundige en ontleedkundige voorlezingen. In het *laboratorium* ſtaat het medaljon van den beroemden BOYLE, van wit marmer.

Het *St. Bartholomeus - hospitaal* in *West-Smiethfield* werd reeds in 1102 geſticht en behoorde tot de Priory van het *St. Bartholomeus* klooster. Onder HENDRIK VIII. werd het een eigendom van den Staat. Het werd niet verwoest door den grooten brand in 1666, en kreeg in 1729, toen het geheel bouwvallig was geworden, zijne tegenwoordige gedaante. Het beſtaat thans uit vier groote gebouwen, die een vierkant plein omringen. Boven de fraaije hoofdpoort ſtaat het ſtandbeeld van HENDRIK VIII. Het binnenſte is net en aangenaam. De groote hoofdtrap is verſierd met de ſchilderijen van HOGARTH, die hij, uit liefde voor dit geſticht, zonder betaling heeft geſchilderd; het meest bewondert men den barmhartigen *Samaritaan* en den vijver te *Bethesda*. De groote zaal pronkt insgelijks met ſchoone ſchilderijen, bij voorbeeld de beeldtenis van HENDRIK VIII. in levensgrootte, zoo als hij dit huis aan de burgers overgeeft, dat van KAREL II. en van Dr. RADCLIFFE, gelijk ook van PERCIVAL POTT, een uitmuntend weldoener van dit geſticht, door REYNOLD geſchilderd. In een der laatſte jaren werden hier vier duizend zeven en vijftig zieken

ge-

geherbergd, van welke drie honderd veertien ſtierven. Behalve deze, worden vijf duizend zeven honderd nog buiten het huis, maar op kosten van het geſticht en door deszelfs artſen behandeld en verzorgd. Behalve de gewone ambtenaren zijn drie geneesheeren, drie heelmeesters en drie asſiſtenten, één artſenijmenger en één geestelijke bij dit hospitaal aangeſteld.

Het *Bridewell-hospitaal* in de *Blackfriars* brug ſtraat, is thans een tuchthuis voor liederlijk volk, luiaards en landloopers. In een der laatſte jaren werden ruim negen honderd van deze ſoort van volk herwaarts gebragt. Boven den ingang ſtaat een borstbeeld van EDUARD VII., onder wiens regering dit huis geſticht werd. Het gebouw is een groot vierkant, welks eene zijde voor het grootſte gedeelte uit eene ruime zaal beſtaat. Deze is verſierd met de beeldtenisſen van KAREL II., JAKOBUS II. en *Sir* RICHARD CARR GLYN'S, als ook met eene fraaije ſchilderij van HOLBEIN, EDUARD VI. verbeeldende, zoo als hij de burgers van *Londen* de acte dezer ſtichting ter hand ſtelt. Onder deze burgers heeft de kunſtenaar zijn eigen beeld geplaatst.

Het *Westmunſter-hospitaal* in de *Jakobs*ſtraat beſtaat, ſedert 1719, op kosten van verſcheidene weldadige menſchen, en dient ter berging van arme, zieke en behoeftige perſonen van allerlei ſoort.

Het *Middlesex-hospitaal* in de *Karels*ſtraat

bij het plein *Cavendish*, werd in 1745 gebouwd voor zieken en gebrekkigen, ter verlosſing van gehuwde kraamvrouwen, in hare woning, en ter onderſteuning van behoeftigen, maar ordelijke armen met raad, troost, artſenij, kost, woning en andere behoeften. Sedert 1792 is eene eigene afdeeling voor lijders, die den kanker hebben, bij hetzelve gevoegd. Het hospitaal zou drie honderd zieken kunnen bergen, maar kan echter thans, door de vermindering der inkomſten, naauwelijks twee honderd ontvangen. Van 1810—1819 heeft het elf duizend drie honderd negen en vijftig zieken gehuisvest en twee en twintig duizend een honderd zeventien perſonen van buiten het huis verzorgd en onderſteund. Dit geſticht ſtaat onder het opzigt van eenen beſchermer (*Patron*), eenen opzigter, veertien onderopzigters, twee penningmeesters en een eigen Committé, van hetwelk men lid wordt of door jaarlijks drie guinjes of op eens dertig guinjes te betalen. Voor de zieken zorgen drie artſen, een vroedmeester, drie heelmeesters, en bovendien nog een voor hen, die den kanker hebben, een apotheker, een geestelijke en de noodige oppaſsers.

Het *Londenſche hospitaal*, thans geplaatst in de *Whitechapel* ſtraat, ſtond bij deszelfs ſtichting in 1740 in de *Prescot* ſtraat in *Goodmans-fields*; maar deszelfs inkomſten namen dra zoo toe, dat men op de tegenwoordige plaats een veel grooter gebouw kon oprigten. Het dient ter verzorging van

van arme, zieke en gekwetſte zeelieden, kolendragers, ſcheepstimmermans, touwſlagers en arbeiders op de werven. Dit geſticht bezit ook een kapitaal, dat beſtaat uit oploopende renten; om daardoor in het vervolg het gebrek en deszelfs ontbinding voor te komen.

Het *hospitaal der pokken* werd door vrijwillige bijdragen in 1746 geſticht, maar het tegenwoordig gebouw beſtaat eerst ſedert 1767. Dr. WOODWILLE, de geneesheer van dit geſticht, voerde in 1799 de inenting met koepokſtof in, en ſedert dien tijd zijn hier ruim honderd duizend kinderen gevaccineerd. Onlangs heeft men met dit hospitaal eene inrigting voor zieken, die den *Typhus* en *ſcharlakenkoorts* hebben, verbonden. Op het plein ſtaat een fraai borstbeeld van GEORGE III.

Het *kraamhuis van koningin* CHARLOTTE bij de *Lissons* weide, werd in 1751 ter herberging zoowel van getrouwde als ongetrouwde zwangere vrouwen geſticht, die hier zonder betaling hare verlosſing kunnen afwachten. Men rekent dat meer dan vijftig duizend zulke vrouwen die weldaad van dit geſticht, ſedert deszelfs oprigting, genoten hebben.

Het *Britſche kraamhuis* in de *Brownlouw* ſtraat, beſtaat ſedert 1749; dat in de oude ſtad (*City*) ſedert 1750 en het *Algemeene* ſedert 1765. Bovendien zijn er nog twee of drie geſtichten

van deze ſoort, die wel geene zwangere ontvangen, maar echter zulke vrouwen uit de armere klaſſe, ten tijde harer verlosſing met geneeskundige hulp en medicijnen in hare eigene woning onderſteunen.

Het *Londenſche dolhuis Bedlam*, of liever *Bethlem* (*Bethlem hospital*) dat is *Bethlehem*, is door gansch *Europa* bekend. Oorſpronkelijk was dit eene door den *Sherif* SIMON FITZROY geſtichte Priory, die vervolgens door HENDRIK VIII. aan de ſtad *Londen* werd geſchonken tot dat einde, waartoe dezelve nog dient. Het tegenwoordig groot en fraai gebouw ſtaat eerst ſedert 1812 en heeft bij de honderd duizend ponden ſterlings gekost. De voorgevel is waarlijk prachtig, hij beſtaat uit het hoofdgebouw en twee vleugels, die zamen acht honderd vijftig voeten lang zijn. Het midden is verſierd met eenen Dom en eenen Porticus van zes Ioniſche zuilen, boven welke het wapen der vereenigde koningrijken ſtaat. Het inwendige van dit gebouw is zeer doelmatig ingerigt en kan twee honderd krankzinnigen bevatten. Een tuin, met hooge muren omringd, behoort tot dit huis, en van denzelven mogen zulke krankzinnigen, wiens toeſtand deze bepaalde vrijheid zonder gevaar veroorlooft, gebruik maken. In de groote zaal ſtaan twee ſtandbeelden, de *razernij* en *melancholie* verbeeldende, voor welke, zoo men zegt, LODE-

WIJK

WIJK XII., koning van *Frankrijk*, eens twaalf duizend Louis d'or zou geboden hebben. Zij zijn gebeiteld door den vader van COLLEY CIBBER, en verfierden voorheen het oude dolhuis.

Het *St. Lukas-hospitaal* is eene nieuwe inrigting van denzelfden aard, die eerst in 1732 geſticht werd, en in het begin op den *windmolen heuvel*, ten noorden van *Upper-Moorfields* ſtond. Het tegenwoordig gebouw werd in 1751 begonnen, maar eerst in 1786 voltooid, en koſtte vijf en vijftig duizend ponden ſterlings. Het is vijf honderd voeten lang en heeft drie verdiepingen. Het binnenſte bevat, behalve de woningen der artſen, ambtenaren en oppaſſers, afdeelingen voor drie honderd krankzinnigen, onder welke honderd ongeneeslijke zijn, die hier dus ſteeds blijven. De jaarlijkſche inkomſten van dit geſticht bedragen negen duizend ponden ſterlings.

Behalve de reeds opgenoemde arm- en dolhuizen, vindt men nog acht andere minder beteekenende van dezelfde ſoort.

Zeer weldadig en navolgenswaardig zijn ook de talrijke (acht tot negen honderd) vriendſchappelijke ſocieteiten (*Friendley-Societies*), die de mindere klaſſe van handwerkers en arbeiders in en om *Londen* onder elkanderen hebben opgerigt. De leden van zulk eene ſocieteit hebben in het begin door bijdragen een vrij aanzienlijk fonds bijeen gebragt, dat bij hunne zamenkomst

en andere gelegenheden door kleine toelagen geſtadig onderhouden en vermeerderd wordt. Uit deze kas krijgt ieder lid bij ziekte of begrafenis artſenij en onderſteuning. De overige leden zijn ook verpligt, om, naar eene zekere lijst, de zieken te bezoeken, en het opzigt over hunne oppasſing te houden.

Niet minder weldadig voor de lijdende menschheid zijn de zoogenoemde *Dispensaries*, die zich ſlechts bezig houden om arme zieken in hunne woningen met geneeskundige hulp, medicijnen en verkwikking bij te ſtaan. Hun getal is zeer groot. De oudſte en grootſte inrigting van dezen aard is het *General-Dispensary*, dat in 1770 opgerigt werd. Alle zamen onderſteunen op deze wijze jaarlijks ruim vijftig duizend zieken, met eene koste van omtrent vijf duizend ponden ſterlings. Wie lid wil worden, teekent voor een guinje jaarlijks in, en heeft hierdoor het genoegen, om tien zieken deels te redden, deels hun lijden te verzachten.

De heer LEIGH noemt onder het opſchrift: vermengde weldadige inrigtingen (*Miscellaneous Charities*) bijna vijftig zulke ſtichtingen, van welke wij ſlechts eenige kunnen aanſtippen.

De *Royal humane Society* in de *Blackfriars* brug ſtraat, bedoelt de redding van *ſchijndooden*, en werd in 1744 door de geneesheeren GOLDSMITH, HEBERDEN, TOWERS, LETTSOM, HA-

HAWES en COGAN gesticht. Deze maatschappij beloont ieder, die eenen drenkeling binnen eenen zekeren tijd uit het water haalt en in het naastbijgelegene hunner reddinghuizen brengt, waar gezorgd is om hem door het aanwenden van doelmatige middelen weder te doen herleven. Ook deelt zij jaarlijks, op den verjaardag harer stichting, eeremunten uit aan zulke personen, die drenkelingen met inspanning en gevaar wezenlijk gered hebben of poogden te redden. Men rekent dat hierdoor jaarlijks omtrent vijf duizend verongelukten in het leven worden behouden. De maatschappij bezit achttien reddinghuizen, die door alle deelen van *Londen* verspreid en op het volledigst met de voortreffelijkste werktuigen en andere noodige behoeften voorzien zijn. Het voornaamste huis werd in 1794 gebouwd, en de grond tot hetzelve door GEORGE III. geschonken, het ligt aan den noordelijken oever der *Serpentine* rivier in *Hyde-park*.

Het genootschap ter *bevrijding van kleine schuldenaren*, welkers kamer in Nº. 7 staat, heeft ten doel, om zulke personen, die uit hoofde van kleine schulden gevangen zitten, door betaling van dezelve te verlossen. Het strekt zich over gansch *Engeland* uit, en werd, voornamelijk door de poging van Dr. DODD, in 1772 gesticht.

Het gezelschap ter *wering der bedelarij* in Nº. 3 op het plein van den *rooden leeuw*, be-

ſtaat eerst ſedert 1818. Het houdt de ſtraatbedelaars in het oog, en zoekt diegenen onder hen, die niet uit luiheid, maar wezenlijk uit dringenden nood bedelen, door ondersteuning, en het bezorgen van werk van het bedelen af te brengen.

De *maatſchappij der menſchenvrienden* is in 1788 opgerigt, en zorgt zoowel voor de nagelatene kinderen van veroordeelde misdadigers, als voor zulke kinderen, die reeds om het plegen van dieverijen in hechtenis zitten. Zij heeft in de Londenſche ſtraat een gebouw, in hetwelk twee honderd van deze ſoort van kinderen van beide ſekſe zijn, die hier niet ſlechts onderwijs in het lezen, ſchrijven, cijferen en de Godsdienst, maar ook in allerlei werk ontvangen.

H ezelſchap ter *verbetering der gevangenisſen* hield in 1820 zijne eerſte openbare vergadering, hoewel het reeds lang voorheen beſtond. Hun doel is de gevangenisſen te verbeteren, betere denkbeelden betreffende derzelver bouw en inrigting, behoorlijke ſcheiding, nuttige bezigheid en verbetering der misdadigers te verſpreiden.

De *ſocieteit der marine* in de *Biſchops* poort ſtraat zoekt arme en verlatene knapen voor den zeedienst te vormen. Zij beſtaat ſedert 1756 en heeft reeds zeventig duizend zulke jongens aan de marine geleverd. Ten dienst van dit onderwijs

wijs bezit deze maatſchappij een eigen ſchip op den *Teems*, in de nabijheid van *Deptford*, op hetwelk de noodige officiers als leermeesters aangeſteld zijn.

Het *Afrikaansch Inſtituut* werd in 1807 ter beſchaving van *Afrika* geſticht. Behalve de ſcholen, welke het in de Engelſche bezitting te *Sierra Leone* onderhoudt, zorgt het ook voor de afſchaffing van den ſlavenhandel.

De *weldadige maatſchappij in Westmunſter* onderſteunt hulpelooze armen, namelijk vrouwen en kinderen van ſoldaten, en beſtaat reeds ſedert 1810. Tot heden zijn met de geringe kosten van een duizend zeven honderd dertig ponden ſterlings bijna drie duizend zulke arme familiën onderſteund. Kraamvrouwen krijgen niet ſlechts maandelijks eene onderſteuning in geld van zes tot twaalf gulden, maar ook bij hare verlosſing en gedurende dat zij in de kraam liggen, perſoneele hulp.

Ik kan ſlechts nog de namen van de meeste overige weldadige genootſchappen noemen: het hospitaal voor Duitſche en Nederlandſche Joden; de maatſchappij ter onderſteuning van ontſlagene gevangenen; het werkhuis der Kwakers; het weldadig gezelſchap van *St. Patrik* (ter opvoeding der arme kinderen van *Ierlanders*, die zich te *Londen* ophouden of daar overleden zijn); het Franſche hospitaal (voor arme Franſche Protes-

tan-

tanten of hunne overblijvenden); het genootſchap der ſchoolmeesters; het Schotſche hospitaal; de maatſchappij ter onderſteuning van arme vreemdelingen; die der geleerden (ter onderſteuning van arme, zieke en oude ſchrijvers, die geen ambt bekleeden); die van het tooneel van *Covent* en *Drurylane* (voor arme, zieke en oude tooneelſpelers en hunne nagelatenen); het weeshuis der Disſenters; het weeshuis der geestelijken (voor kinderen van arme geestelijken); de maatſchappij ter bekeering der Negers; die der muzijkanten; die der kunſtenaars; die ter aanvuring der dienstboden; die van Pheniks (ter onderſteuning van deszelfs leden in den ouderdom); die ter verbetering van den toeſtand der ſchoorſteenvegers; en die ter bewaring en verbetering der zeden en andere meer.

Eene zeer weldadige inrigting, die ook ſedert eenige jaren op het vaste land met een goeden uitſlag is ingevoerd, zijn de *Spaarbanken*, in welke dienstboden, handwerkers, enz. kleine ſommen kunnen brengen, van welke zij renten trekken. Er zijn thans in *Londen* en het overig gedeelte van *Engeland* reeds honderd twee en twintig zulke Spaarbanken.

Wij gaan thans over tot die publieke inrigtingen, welke kunſten en wetenſchappen betreffen. Met regt mag men als punten van vereeniging voor wezenlijk geleerde bezigheden en leerzaam on-

onderhoud, die menigvuldige voortbrengſelen van natuur en kunst houden, die onder den naam van *Muſeums* in groot getal te *Londen* gevonden worden. Het *Britsch Muſeum* verdient onder deze in de eerſte plaats genoemd te, worden.

Dezé groote verzameling van oudheden, boeken en merkwaardige voortbrengſelen der natuur is thans geplaatst in de *groote Ruſſel*-ſtraat, in een huis, dat voorheen de eigendom was van den hertog VAN MONTAGUE. Het ontleende zijnen oorſprong in 1753 uit het testament van *Sir* HANS SLOANE, die zijn *Muſeum* aan de Natie maakte, onder voorwaarde, dat het Parlement voor hetzelve twintig duizend ponden ſterlings aan zijne naastbeſtaanden zou betalen, en een, voor zulk eene aanzienlijke verzameling geſchikt huis, zou koopen. Het Parlement was zeer milddadig, en vereenigde met deze kostbare verzameling verſcheidene andere, zoodat de kosten zamen vijf en tachtig duizend ponden ſterlings bedroegen.

Het *Britsch Muſeum* beſtaat thans uit de volgende verzamelingen.

I. Het *Muſeum van* Sir HANS SLOANE.

II. De *Cottoniaanſche bibliotheek.*

III. De *handſchriften van* HARLEY.

IV. De *bibliotheek van Majoor* EDWARDS.

V. De *koninklijke bibliotheek* van gedrukte boeken en handſchriften, door verſcheidene Engel-

gelſche koningen verzameld en door GEORGE III. aan het Britsch Muſeum geſchonken.

VI. De *Etruriſche, Griekſche en Romeinſche oudheden van* Sir WILLIAM HAMILTON.

VII. *Allerlei merkwaardigheden*, op de reis van COOK rondom de wereld, verzameld.

VIII. GARRIKS *verzameling van tooneelſpelen.*

IX. Verſcheidene *ſchenkingen* van WORTLEY, MONTAGUE, HOLLIS, D. GIFFORD, LETHULIER en andere.

X. De *verzameling van Griekſche beelden door Lord* ELGIN. Deze kocht de regering van den Lord voor vijf en dertig duizend ponden ſterlings.

XI. Eindelijk heeft de tegenwoordige koning GEORGE IV., de door zijnen vader in *Buckinham's house* nagelatene *boekverzameling*, onlangs aan het Muſeum geſchonken.

Het door PETER PAGET gebouwde Britſche Muſeum vormt een groot vierkant en is door een hoogen muur van tigchelſteenen omringd. Op iederen hoek ſtaat een kleine toren, en boven den hoofdingang een groote en fraaije koepel. Het hoofdgebouw, dat de noordzijde beſlaat, is twee honderd zestien voeten lang en zeven en vijftig voeten hoog. De vleugels aan de beide kanten worden door de ambtenaren bewoond. De groote trap is door LA FOSSE

prach-

prachtig beſchilderd en aan den muur prijkt een landſchap van ROUSSEAU. De groote zaal is door BAPTIST met Fresco ſchilderijen met ſmaak verſierd. De zolder vertoont *Jupiter*, zoo als hij *Phaeton* met zijnen blikſem doodt, en meer andere Heidenſche goden. Het is onmogelijk om in ons kort beſtek eene volledige beſchrijving van alle merkwaardigheden, die in dit Muſeum gevonden worden, te geven. Wij zullen ons dus ſlechts bij ſommige bepalen.

Al de *Cottoniaanſche handſchriften* zijn zeer merkwaardig, vooral echter het oorſpronkelijk opſtel der *Magna Charta*, dat *Sir* ROBERT toevallig de ſchaar van eenen kleerenmaker ontrukte.

In de kamers, waar de handſchriften van HARLEY bewaard worden, vindt men eenige fraaije Turkſche boeken; eene verzameling van *medaljes* van Engelſche en Franſche koningen, en twintig duizend medaljes door *Sir* HANS SLOANE bijeen gebragt.

Niet minder fraai zijn de Egyptiſche, Hetruriſche, Griekſche en Romeinſche *oudheden*, onder deze worden ook eenige Amerikaanſche en kostbare dingen uit *Herkulaneum* en *Pompeji* gevonden. De liefhebber der natuurkunde vindt hier voor zijne weetgierigheid de zeldzaamſte voortbrengſelen der natuur, en de vriend van land- en volkenkunde, het huisraad, de werktuigen en kleederen van vreemde volken.

Het

Het *Muſeum* ſtaat dagelijks open voor elk fatſoenlijk mensch, behalve zaturdags en de eerſte week na Kersmis, Paſchen en Pinkſteren. Het wordt van negen tot drie ure het meest bezocht, en in de zomermaanden des maandags en vrijdags ook des namiddags van vier tot acht ure. Kinderen worden niet toegelaten. In de *leesvertrekken* kan men uittrekſels maken uit boeken en handſchriften, maar mag die, zonder verlof, niet geheel afſchrijven. Hetzelfde verbod ſtrekt zich ook tot de teekeningen uit. Deze *leesvertrekken* ſtaan op de voornoemde dagen van tien tot vier ure open, maar om zich met vrucht van dezelve te kunnen bedienen, moet men den eerſten Bibliothecaris ſchriftelijk om verlof vragen, dat men dan ook, vooral als men eene aanbevelende getuigenis heeft, gemakkelijk verkrijgt.

De *Royal Society*, dat is de koninklijke maatſchappij of de akademie der wetenſchappen, beſtaat als eene door KAREL II. plegtig erkende en met eenen vrijbrief vereerde vereeniging van geleerden, ſedert twee en twintig April 1663. Reeds in 1645 vergaderden, onder voorzitting van ROBERT BOYLE, verſcheidene geleerden te *Londen* een of twee malen in de week, om over allerlei wetenſchappelijke onderwerpen te ſpreken; maar deze vereeniging werd in het vervolg weder ontbonden, tot in lateren tijd andermaal zich ſommige geleerden in *Londen* weder ver-

vereenigden, en door KAREL II., die zelf veel liefhebberij voor natuurkundige wetenſchappen had, een bijzonder privilegie kregen, waardoor zij tot de waardigheid eener *koninklijke maatſchappij ter bevordering van de ſtudie der natuurkunde* verheven werden, beſtaande uit een' voorzitter, raden en medeleden. De koning ſchonk hun tevens een vergulden zilveren ſchepter, die bij plegtige optogten voor den voorzitter moest gedragen worden. In het jaar 1667 kreeg deze maatſchappij, insgelijks door de mildheid van den koning, het *Chelsea College* en zes en twintig of zeven en twintig acres land, op welke gedeeltelijk een kruidtuin zou aangelegd worden. Maar daar dit niet gebeurde en de koning intusſchen had beſloten om een hospitaal op te rigten, zoo kocht hij den achtſten Februarij 1681 dit ſtuk grond weder van de maatſchappij voor een duizend drie honderd ponden ſterlings. — Sedert GEORGE III. houdt dit gezelſchap zijne zittingen te *Somerset-house*. Hunne verhandelingen, die jaarlijks onder den titel: *Philosophical Transactions of the royal Society of London*, in twee deelen verſchijnen, zijn door gansch *Europa* beroemd. Sedert den dood van *Sir* J. BANKS in 1820 is de bekende ſcheikundige, *Sir* HUMPHRY DAVY, voorzitter der maatſchappij. Van het begin van November tot twee weken na Pinkſteren vergaderen al de

leden, die in *Londen* zijn, regelmatig elken donderdag des avonds van acht tot negen ure. Jaarlijks wordt op *St. Andries* dag (dertig November) eene groote vergadering gehouden, ter verkiezing van nieuwe beſtuurders.

In hetzelfde gebouw, *Somerset-house*, houdt ook het *genootſchap der oudheden* zijne zitting. Het beſtaat in deszelfs tegenwoordigen vorm eerst ſedert 1751 door eene oorkonde van GEORGE II., en heeft eenen voorzitter, raad en een groot aantal leden. De verzameling van oudheden en de bibliotheek zijn zeer aanzienlijk; onder de eerſte zijn vele ſtukken, die eerst onlangs door de pogingen van SALT uit *Egypte* naar *Engeland* gebragt zijn. Zij vergaderen op denzelfden tijd als de leden der koninklijke maatſchappij.

Het *kunstgenootſchap*, of zoo als eigenlijk de titel is: het *gezelſchap ter aanſporing van kunſten, manufakturen en koophandel*, beſtaat ſedert 1754 door den vaderlandſchen ijver van een werktuigkundigen, genaamd WILLIAM SHIPLEY. De leden houden zich bezig om nieuwe uitvindingen te onderzoeken, en nuttige ontdekkingen, verbeteringen in den landbouw, manufakturen, fabrijken, werktuigkunde, ſcheikunde, enz. te verſpreiden. Zij beloven tot dat einde jaarlijks verſcheidene prijzen, die deels in aanzienlijke ſommen gelds, deels in eene gouden of zilveren medalje beſtaan. Deze prijzen ſtrekken

zich

zich echter niet verder uit, dan tot het eigenlijk *Engeland*, *Wales* en de ſtad *Berwick* aan de *Tweed*, de grensrivier van *Schotland*, behalve bij ſommige onderwerpen, maar dan wordt ook uitdrukkelijk eene verdere mededinging toegeſtaan. Een lid van het gezelſchap mag echter naar geene andere belooning, dan eene medalje dingen. Dit genootſchap bezit in de *St. Jans* ſtraat een fraai gebouw, in hetwelk vooral de *zes ſchilderijen* van JAMES PARRY, die de groote zaal, welke honderd veertien voeten lang en elf voeten tien duimen hoog is, verſieren, zeer aanmerkelijk zijn. Zij leeren, dat het geluk, zoowel van bijzondere perſonen als van de ganſche maatſchappij, ſlechts van de beſchaving des menſchelijken geestes afhangt. De eerſte ſchilderij verbeeldt den mensch in den ruwen natuurſtaat; de ellende is zijn leidsman, maar *Orpheus* noodigt hem tot het genot der voordeelen van eene gezellige vereeniging. Het tweede bevat een Grieksch dankfeest, aan *Ceres* en *Bacchus* gewijd. Het derde ſchildert de overwinnaars in de *Olympiſche* ſpelen. Het vierde ſchetst den triomf des *Teems* of der ſcheepvaart. Het vijfde teekent eene zitting van het genootſchap, waar prijzen uitgedeeld worden. Het zesde eindelijk verbeeldt de *Elizeeſche* velden, of het land der vergelding aan gene zijde des grafs.

De *koninklijke akademie der kunſten* werd op den tienden December 1768 onder de onmiddellijke beſcherming des konings geſticht, en *Sir* JOSUA REYNOLDS was deszelfs eerſte voorzitter. Veertig kunſtenaars van den eerſten rang vormen het beſturend Committée. De hoofdvoorwerpen zijn ſchilder-, beeldhouw- en bouwkunst, over welke, zoowel als over de daartoe behoorende hulpwetenſchappen, de ontleed- en doorzigtkunde, openlijke voorlezingen worden gehouden, tot welke ieder met de noodige kundigheden begaafde kweekeling vrijen toegang heeft. Deze maatſchappij houdt hare zittingen insgelijks in *Somerset-house*, en wel in het aan den *Teems* grenzend gedeelte van dit gebouw.

Eene geheel nieuwe maatſchappij van geleerden is de *Royal Society of Literature in Lincoln Inn-Fields*. De eerſte openbare vergadering had plaats op den zeventienden Junij 1823, onder de beſcherming van den thans regerenden koning en de voorzitting van den geleerden biſchop van *St. David*, Dr. BURGESS. Haar doel is de wetenſchappen door alle daartoe dienſtige middelen te bevorderen, namelijk door het uitgeven van werken der oude letteren, die tot hiertoe onbekend waren, het uitloven van eereprijzen, briefwiſſeling, enz., ook houdt zij zich bezig met de volmaking der Engelſche taal, ſpraakkunst, woordenboeken, enz.

De

De *koninklijke akademie der muzijk* op het Hanoverſche plein heeft ten doel om de toonkunst door gansch *Engeland* te verſpreiden. Zij zoekt tot dat einde jonge lieden, die zich aan deze kunst wijden, het leeren van dezelve door eene eigene, tot dat doel geſchikte, muzijkſchool, te verligten. Deze ſchool ſtaat onder het opzigt van een Committée, dat uit vijf en twintig leden beſtaat. De leerlingen betalen naar evenredigheid acht tot vijf en dertig guinjes jaarlijks, en ontvangen hiervoor onderwijs niet ſlechts op verſcheidene inſtrumenten, maar ook in de harmonie, compoſitie, in de Italiaanſche taal, ſchrijven en cijferen.

Het *koninklijk inſtituut*, of zoo als het eigenlijk heet; het *koninklijk inſtituut van Groot-Brittanje*, had zijnen oorſprong te danken aan den beroemden graaf RUMFORD in 1800, onder de beſcherming van den vorigen koning. Het hoofddoel is verſpreiding van wetenſchappelijke kennis in het gemeen, inzonderheid echter invoering der wetenſchap in het dagelijkſche leven, toepaſſing van nieuw ontdekte waarheden in het gebied der natuurkunde en leer der grootheden op de kunſten en handwerken. In het gebouw van dit geſticht in de *Aldemarle* ſtraat worden door verſcheidene beroemde geleerden, bij voorbeeld door den ſcheikundige DAVY, om niet openlijke voorlezingen gehouden. Ook ſtaat in dit gebouw een groot *laboratorium*, eene fraaije

bibliotheek, eene ruime gehoorzaal, verſcheidene leesvertrekken, woningen der hoogleeraren, enz.

Het *Londenſche inſtituut* in *Moorfields* werd in Januarij van 1806 geſticht, en beſtaat uit omtrent duizend leden, die jaarlijks vijf en veertig guinjes moeten betalen, en wordt door een Committé van zes en twintig perſonen, uit de leden gekozen, beſtuurd. Het hoofddoel is het aanleggen eener groote boekverzameling in alle oude en nieuwe talen, het bezorgen van couranten en maandſchriften, die de leden in daartoe ingerigte vertrekken kunnen lezen, en het bevorderen van weetenſchappen en kunſten door voorlezingen en proeven.

Het, naar deszelfs ſtichter genoemd, *Ruſſel Inſtitut* bezorgt voor de jaarlijkſche bijdragen der leden kostbare werken van de oude en nieuwe letteren, en laat die of bij de leden rondgaan, of ieder lid kan die, in daartoe beſtemde kamers van het gezelſchap lezen.

Het *inſtituut voor kunſtenaren in de werktuigkunde* is eerst in 1823 opgerigt, en heeft ten doel, het verſpreiden van nieuwe ontdekkingen onder de talrijke werktuigkundigen in *Londen*.

Het *Gresham-Collegie* beſtaat tegenwoordig bijna ſlechts in naam. Deszelfs ſtichter was *Sir* THOMAS GRESHAM. Volgens zijnen laatſten wil moesten verſcheidene hoogleeraren, met eene bezolding van honden ponden ſterlings jaarlijks, aangeſteld worden, om openbare leſſen te geven

in

in de Godgeleerdheid, ſterrekunde, toon- en meetkunst, burgerlijke wetgeving, natuur- en redekunst, en wel dagelijks in de Latijnſche en Engelſche talen. Maar deze voorlezingen hebben door het verloop van den tijd bijna geheel opgehouden.

Wij kunnen van de overige genootſchappen ſlechts den titel noemen: deze zijn het genootſchap van LINNEUS, het *Britsch mineralogisch genootſchap;* het *entomologisch genootſchap;* het *Philosophiſche;* het *Geologiſche;* dat van den *tuinbouw* — van den *landbouw* — der *burgerlijke bouwmeesters* — dat der *Londenſche bouwkunſtenaren* — het *Astronomiſche* — het *arts-* en *heelkundige* — dat der *Meteorologie* (Weerkunde) en andere meer.

Behalve van deze maatſchappijen ter bevordering van kunſten en wetenſchappen, moeten wij nog iets zeggen van de voornaamſte *tentoonſtellingen en verzamelingen van kunſtſtukken*, aan welke *Londen* zoo rijk is. Er zijn zoowel publieke als afzonderlijke verzamelingen van deze ſoort. De beste werken der Britſche beeldhouwers vindt men in de *St. Pauls* kerk en in de *Westmunſter Abdy*, en wat de bouwmeesters vermogen, kan men alom in de ſtad ontwaren.

Reeds voorheen hebben wij aangeſtipt, dat de *koninklijke akademie* jaarlijks in haar gebouw, *Somerset-house*, eene groote tentoonſtelling van

ſchilderijen, teekeningen, ſchetſen, modellen en proefſtukken van Londenſche kunſtenaren houdt. Ieder dezer mannen levert bijna jaarlijks een of meer zijner werken op deze tentoonſtelling, die begint met den eerſten maandag van Mei, en zes weken dagelijks van des morgens acht tot des avonds zeven ure open ſtaat. Men kan dus hier tamelijk over den tegenwoordigen ſtaat der kunſten in *Londen* oordeelen. De intrede kost twaalf ſtuivers en de Catalogus even zoo veel.

Het *Britsch Inſtituut* te *Pall-mall* heeft insgelijks de bevordering der kunſten, door eene jaarlijkſche tentoonſtelling der werken van Engelſche kunſtenaren, ten doel. Deze tentoonſtelling wordt geſloten, als die der koninklijke akademie begint. De eerſte had plaats in 1806. De beroemde ſchilder WEST was een der ſtichters van deze inrigting. In korten tijd werden acht en veertig ſchilderijen voor twee duizend acht honderd ponden ſterlings verkocht; op de tweede tentoonſtelling werden vijf en negentig ſchilderijen voor drie duizend negen honderd vijftig ponden ſterlings afgeleverd. Van den koopprijs wordt vijf pCt. afgetrokken, namelijk de eene helft voor de kas van het inſtituut en de andere helft voor den opzigter.

De eenigzins bepaalde ruimte voor de tentoonſtelling in *Somerset-house* van de koninklijke akademie, en de niet doelmatig gekozen tijd voor die

die van het Britſche Inſtituut gaven aanleiding tot de ſtichting eener nieuwe maatſchappij in 1823, die het *genootſchap van Britſche kunſtenaars* genoemd wordt. Dit heeft in de *Suffolk* ſtraat een eigen huis gebouwd, waarin ſedert 1824 in zes ruime, wel verlichte zalen, gedurende de maanden April, Mei, Junij en Julij, wanneer de vermogendſte vrienden der kunst zich in *Londen* ophouden, de werken van Britſche kunſtenaars uit de drie vereenigde rijken ten toon geſteld worden. Het gezelſchap beſtaat uit zestig leden, namelijk vijf en dertig ſchilders, zes beeldhouwers, zeven bouwmeesters en twaalf plaatſnijders. De intreeprijs is dezelfde als bij de vorige, namelijk twaalf ſtuivers. Deze opbrengst wordt in eene eigene kas geſtort, en is ter ondersteuning van oude of zieke leden, en voor hunne weduwen en weezen beſtemd.

De *nationale galerij* beſtaat uit het grootſte gedeelte der vermaarde verzameling van ſchilderijen des overledenen heer ANGERSTEIN. De thans regerende vorst kocht deze verzameling voor veertig duizend ponden ſterlings en beſtemde die tot nut der natie. De eerſte opening geſchiedde in Mei 1824. Hier vindt men ſchilderijen van REMBRAND, RAPHAEL, KUIP, VAN DIJK, ANNIBAL CARACCI, CLAUDE LORRAIN, G. en N. POUSSIN, RUBENS, TITIAN, CORREGGIO, DOMENICHINO, VE-

LASQUEZ, SEBASTIAN DEL PIOMBO, HOGARTH, WILKIS en andere. Deze galerij ſtaat voor het publiek open de vier eerſte dagen der week van tien tot vijf ure, zonder eenige betaling; hij, die een Catalogus hebben wil, betaalt zes ſtuivers. Evenwel mogen niet meer dan twee honderd perſonen tevens binnen gelaten worden. De kunſtenaars kunnen deze galerij ook op de twee overige dagen bezoeken.

Dewijl de vertrekken der koninklijke akademie, voor de *tentoonſtelling der ſchilderijen met waterverw* beſtemd, niet ruim genoeg waren, zoo rigteden de kunſtenaren, die deze ſtof bezigden, in het jaar 1804 eene eigene maatſchappij op, om hunne eigene werken ten toon te ſtellen. Zij bezitten thans een tot dat einde gebouwd huis in *Pall-mall*, en de tentoonſtelliug heeft in Mei plaats tegen betaling van twaalf ſtuivers voor den toegang en zes ſtuivers voor den Catalogus.

Eene ſoortgelijke eigene *tentoonſtelling ſlechts voor teekeningen en platen* is door verſcheidene voorname Londenſche plaatſnijders in 1821, in een gebouw op het *Soho* plein, opgerigt.

De *galerij van* WEST beſtaat ſedert 1821, en bevindt zich in N°. 14 der *Nieuwman* ſtraat. Hier worden omtrent honderd ſchilderijen van dezen beroemden meester gevonden; de helft van deze beſtaat uit Bijbelſche geſchiedenisſen, benevens zijn afbeeldſel van LAWRENCE. Intrede

en

en Catalogus kosten ieder twaalf ſtuivers. Men kan zich echter voor een goedkooperer prijs voor een jaar abonneren.

De verzameling van MISS-LINWOOD op het *Lincester* plein beſtaat uit *geborduurde kopijen* van verſcheidene der beste ſchilderijen van Engelſche en vreemde meesters, alle door de kunſtige naald der eigenares met den grootſten ſmaak en bijna ongeloofelijke naauwkeurigheid uitgevoerd. Het meest bewondert men: het meisje en het katje; het lagchende meisje; het ſlapende meisje; het hoofd van LEAR'S, door REYNOLDS; eene *Madonna* van RAPHAEL; DAVID met den ſlinger, door CARLO DOLCE; *St. Pieter* van GUIDO; HUBERT en ARTHUR van NORTHCOTE; de kinderen in eene hut, van GAINSBOROUGH; twee landſchappen, door FRANCISCO MOLA; eene beeldtenis van BUONAPARTE en andere meer. Deze verzameling kan men alle dagen bezien, mits betalende vier en twintig ſtuivers voor de intrede en zes ſtuivers voor den Catalogus.

De heer BACHLER in de *Nieuwman* ſtraat, bezit eene fraaije verzameling van *ſchilderijen op glas.*

Het getal van bijzondere verzamelingen in *Londen* is zeer groot, en de meeste ſtaan zonder betaling voor kunst- en weetgierigheid open.

Beroemd zijn, wat de waardij betreft, de

ga-

galerij in Cleveland-house en die van *Sir* JOHN LEICESTER.

De eerſte, die de eigendom is van den markies VAN STAFFORD, bevat een aantal uitmuntende ſchilderijen; en de laatſte, behalve voortreffelijke ſchilderijen, ook werken van beeldhouwers, maar alle ſlechts van Britſche kunſtenaren. Onder deze munten uit: REYNOLD's meisje en katje; Lady LEICESTER als de Hoop, door LAWRENCE; HILTON's *Europa;* HOPNER's ſlapende Nimf; LOTH en zijne familie, door WEST, enz.

In het *Muſeum van Soane* (*Lincolns-Inn-Fields*) vindt men, behalve uitmuntende ſchilderijen van CANALETTI en HOGARTH, en teekening door den heer SOANE zelven gemaakt, ook eene fraaije verzameling van Egyptiſche, Hetruriſche, Griekſche en Romeinſche oudheden, en onder deze ook de prachtige albasten Sarkophaag, door den overledenen BELZONI uit *Egypte* naar *Engeland* gezonden (*).

De verzameling in *Buckinham-house;* in *Northumberland-house;* die van den graaf GROSVENOR in de *boven-Grosvenor* ſtraat; die van HOPE; die van den hertog van *Devonshire;* van

(*) Zie over dezen Sarkophaag, het derde deel van dit werk, bl. 108.

DE VERT.

van BARINGH; van den graaf van *Asburnham*; van *Sir* BEAUMONT, HARMANS, Lord RADSTOCKS, FAWKES, enz. kan ik hier ſlechts opnoemen.

De Egyptiſche voorhof (*The Egyptian Hall*) heeft dezen naam ontleend van zijne bouworde, dewijl die in 1812, door den heer BULLOK, geheel naar den ouden Egyptiſchen ſtijl gebouwd is. Voorheen was hier het Londenſche Muſeum, maar ſedert eenige jaren wordt dit gebouw tot openlijke verkoopingen, tentoonſtellingen, enz. gebezigd.

Het *Muſeum van den heer* BROOKE bevat eene bewonderenswaardige verzameling van anatomiſche Preparaten.

Het *Zendelings Muſeum* bezit allerlei merkwaardigheden, door het Londensch Zendelinggenootſchap uit de verſchillende plaatſen, waar zich hunne Zendelingen ophouden, namelijk uit *Afrika* en de *Zuidzee eilanden*, ontvangen.

Het *Muſeum van* WEEK beſtaat uit eene verzameling van merkwaardige ſtukken der werktuigkunde; zoo vindt men hier, bij voorbeeld, eene *Tarantula* van ſtaal, die, gelijk eene levende ſpin, op de tafel heen en weder loopt, ſtilſtaat, de voelhorens beweegt, enz. Zij is uit honderd vijftien ſtukken zamengeſteld.

De *verzameling van glas*, die de heer FINN in N°. 16 op het ſtrand vertoont, bevat allerlei kunst-

kunststukken, bij voorbeeld, pennen, schepen, vogels van glas, dat tot de fijnste draden gesponnen wordt.

De *verzameling van wassen-beelden*, in de *Fleet* straat, is de eigendom van den heer SALOMON en bevat drie honderd beelden. Onder deze zijn verscheidene der beroemdste, deels nog levende, deels reeds overledene personen; bij voorbeeld: keizer ALEXANDER van *Rusland*, J. FOX, W. PITT, de hertog VAN WELLINGTON, SHAKESPEARE, MILTON, MARIA LOUISA, voormalige gemalin van NAPOLEON, W. PENN, OLIVIER CROMWEL, J. WESLEY, de overledene koningin CHARLOTTE, enz.

Andere merkwaardigheden, voor geld te zien, zijn het *Apollonicon*, een groot muzijkwerktuig, dat alle instrumenten van een orkest speelt, geheele Simphonien uitvoert, enz. De bergen van *Zwitserland*: eene naauwkeurige afbeelding van deze bergen in het klein in relief; het *Museum* van levende dieren, dat der opgezette en andere meer.

De heer LEIGH zegt van de inrigtingen van *publiek vermaak* in *Londen*: „dat naar evenredigheid der verbazende uitgestrektheid, talrijke bevolking en groote welvaart der Britsche hoofdstad, te *Londen* het getal der plaatsen van publiek vermaak minder is, dan in andere hoofdsteden van *Europa*. Hij wil niet onderzoeken,

of

of men dit moet toeſchrijven aan eenen zamenloop van toevallige oorzaken, dan of dit gegrond is in den geest en het karakter der inwoners, maar verklaart echter tevens, dat ſchoon deze plaatſen, wat het getal betreft, minder zijn, dan elders, zij echter, ten opzigt van pracht en voortreffelijkheid, voor geene ſtad in de wereld behoeven te zwichten. Inzonderheid, zoo vervolgt hij, heeft het Engelſche tooneel den roem, dat het niet ſlechts verſcheidene voortreffelijke Dramatiſche dichters, maar ook de beste tooneelſpelers gevormd heeft. Hoewel, zoo eindigt hij, deze nu reeds lang overleden zijn, zoo leven zij evenwel nog in hunne werken, en verlichten en verwarmen niet ſlechts den Engelſchen, maar ook den geestigen dampkring van *Europa*."

Wij zullen onze lezers nu een kort overzigt der Londenſche ſchouwburgen geven.

Het *koninklijk tooneel* of de *Italiaanſche Opera* is een met ſmaak verſierd, aan het vermaak gewijd gebouw. Hier worden Italiaanſche Opera's en Ballets gegeven. De kunſtenaars, die hier ſpelen, zijn de beroemdſte van het Italiaanſche en Franſche tooneel. Het oorſpronkelijk gebouw, dat reeds in de zeventiende eeuw geſticht werd, brandde in 1790 af, maar werd in korten tijd weder herſteld. Het uitwendige is echter eerst in 1818 voltooid. Deszelfs hoofdfierſel is eene rij van met ſmaak geplaatſte Doriſche pi-

pilaren, van gegoten ijzer. De gevel bevat den oorſprong en voortgang der toonkunst door BUBB in verheven beeldwerk. Het inwendige van het gebouw is prachtig en bijna zoo groot als de wereld beroemde ſchouwburg *Della Scala* te *Milaan*. Het eigenlijk tooneel is zestig voeten lang en tachtig breed; de bak of het Parterre is zes en veertig voeten breed. Ieder loge, die vijf rijen hoog zijn, heeft gordijnen en is met zes ſtoelen voorzien. Zij kunnen zamen negen honderd perſonen bevatten, de bak acht honderd en de galerij even zoo veel.

De *Concertzaal* is vijf en negentig voeten lang, zes en veertig breed en vijf en dertig hoog.

De Opera begint doorgaans in Januarij en duurt tot Augustus. Zij ſpeelt echter ſlechts dingsdags en zaturdags. Zij begint ten half zeven. Eene plaats in den bak kost zes gulden zes ſtuivers, en op de galerij drie gulden. De loges behooren meest aan partikulieren, maar worden echter ook dikwijls verhuurd.

Het *tooneel van Drury-lane*, in de *Brydges* ſtraat, heeft zijne tegenwoordige gedaante in 1811 ontvangen. Reeds onder JAKOBUS I. ſtond hier een ſchouwburg. Onder KAREL II. waren de tooneelſpelers de dienaren van den koning, zij dragen daarom thans nog den titel: „ koninklijke dienaars (*His Majisty's Servants*). De voorgevel is met een Fronton van Doriſche zui-

zuilen verſierd, en boven den hoofdingang ſtaat ſedert 1820 het beeld van SHAKESPEARE. Het inwendige van het gebouw, dat onder het beſtuur van BEASLEY in 1822 vernieuwd werd, is prachtig, maar evenwel niet verkwistend en met veel ſmaak verſierd. Het wordt in het midden door eene groote kroon met gaslicht verlicht. Het tooneel zelf is vijf en veertig voeten breed en acht en dertig voeten hoog. De diameter van den bak bedraagt drie en vijftig en de hoogte van het ganſche ruim tot den zolder vijftig voeten zes duimen. Behalve de drie rijen loges zijn hier nog acht Parterre-loges, die de eigendom van Partikulieren zijn. Men rekent, dat in dezen ſchouwburg drie duizend zes honderd elf perſonen zitten kunnen, namelijk een duizend acht honderd acht en twintig in de loge's, acht honderd in den bak, zes honderd vijf en zeventig op de benedenſte en drie honderd acht op de bovenſte galerij. Bovendien heeft het gebouw nog eene groote zaal van zes en tachtig voeten lang. De prijzen der plaatſen zijn in eene loge vier gulden vier ſtuivers, in den bak twee gulden twee ſtuivers, op de benedenſte galerij een gulden vier ſtuivers en op de bovenſte twaalf ſtuivers. De ſchouwburg begint om zeven ure.

De *ſchouwburg van Covent-Garden* in de boogſtraat heeft zijnen oorſprong te danken aan *Sir* W. D'AVENANT in 1662, wiens gezel-

ſchap den naam van *hertogelijke dienaars* voerde, ter eere van den toenmaligen hertog van *York*, naderhand JAKOBUS II. Het tegenwoordig gebouw beſtaat eerst ſedert 1809, dewijl het voormalige op den twintigſten September 1808 afbrandde. De bouwmeester van dit aan alle kanten vrij ſtaand gebouwd, SMIRKE, nam hierbij de fraaije overblijffelen des Doriſchen ſtijls, die men thans nog in de bouwvallen des tempels van *Minerva* te *Athene* ziet, tot een voorbeeld. De prachtige Porticus, die echter altoos nog ver door die van *Athene* wordt overtroffen, bevat de beeldtenisſen van het Treur- en Blijſpel, door FLAXMAN — en twee allegoriſche *Bas-Reliefs*, verbeeldende het oude en nieuwe *Drama*. Het binnenſte is met de nationale zinnebeelden, de roos, de distel en de klaver verſierd. Het tooneel is zeer ruim. Drie rijen loges, twee galerijen en een groote bak kunnen ruim drie duizend perſonen bevatten. De verlichting geſchiedt door eene prachtige kroon met gas, die in het midden hangt. Hier worden treur- en blijſpelen, en opera's gegeven. De prijzen der plaatſen, en de tijd, wanneer de ſchouwburg begint, zijn dezelfde als die van *Drury-lane*.

De *ſchouwburg van de hooimarkt* werd, zoo als hij thans beſtaat, eerst in 1821 geopend. Hij ſtaat, gelijk blijkt uit den naam, dien hij draagt, op de hooimarkt, bijna op dezelfde plaats, waar

waar het vorige gebouw ſtond, dat in 1702 werd opgerigt en in zijnen tijd door FOOTE zeer beroemd was. Het plan van het tegenwoordig gebouw ontwierp de heer NASH. De voorgevel is verſierd met een hoogen Porticus, die op zes Korinthiſche zuilen rust, boven welke negen kringvormige ramen ſtaan, welkers paneelen door rijk beeldwerk gevuld zijn. Het binnenſte is niet zoo ruim, als dat der voorgaande ſchouwburgen. Het bevat twee rijen midden- en even zoo veel zijloge's. De bak pronkt op de vier hoeken met groote rijk vergulde palmboomen. De prijzen der plaatſen zijn in de loge's drie gulden, in den bak zes en dertig ſtuivers, op de benedenſte galerij vier en twintig en op de bovenſte twaalf ſtuivers. De ſchouwburg begint om zeven ure.

De *Engelſche Opera* of het *Lyceum* op het ſtrand, ſpeelt ſlechts in den zomer, en werd den vijftienden Junij 1816 voor het eerst geopend. Deszelfs bouwmeesters waren de heeren BEAZLEY en MARTIN. Het buitenſte levert, behalve den in 1823 geſtichten Ioniſchen Porticus, geene bijzondere bouwkundige ſchoonheden op, maar het binnenſte is zeer net, hoewel niet groot. De bak is van het orkest tot de midden-loge's ſlechts dertig voeten lang, zoodat de aanſchouwers alom goed kunnen zien en hooren. Hij heeft twee rijen loge's, eene bovenſte en bene-

denſte galerij, als ook eene ruime zaal. De prijzen en het begin zijn gelijk die van den ſchouwburg op de hooimarkt.

Onder den ſchertsachtigen naam *Mathews at Home* (Matteus te huis) beſtaat ſedert 1818 te *Londen* een ſchouwburg van eene geheel eigene ſoort, namelijk zulk een, die ſlechts één' tooneelſpeler heeft, eenen heer MATHEWS, die evenwel ſlaagt om van Maart af veertig avonden van acht tot elf ure een talrijk Publiek door ſcherts, komiek en ſatire te vermaken. In het jaar 1818 verhaalde hij het eerst zijne *Postwagens avonturen*, in 1819 zijne *uitvlugt naar Parijs*, in 1820 vertoonde hij aan de aanſchouwers zijne *neven van het land;* in 1821 gaf hij berigt van eene *reis door lucht, aarde en water*, en in 1822 eene zeer *vermakelijke ſchets zijner levensgeſchiedenis*. Het onderwerp zijner vertooning in 1824 was zijne *uitvlugt naar Amerika*. De prijzen ſtaan gelijk met die der Engelſche Opera.

De *koninklijke Circus* of de *Surrey-ſchouwburg* in de *Blackfriars* ſtraat, was voorheen een tooneel voor paardrijders; het brandde in 1805 af, en kreeg bij het herbouwen zijne tegenwoordige gedaante. De voormalige rijbaan is thans de bak, en op het tooneel geeft men ballets, melodrama's, enz. De prijzen der plaatſen zijn in de loge's acht en veertig ſtuivers, in den

den bak vier en twintig en op de galerij twaalf ſtuivers. Hij begint om half zes.

Van den *koninklijken Koburgſchen ſchouwburg* in de *Waterloo*brug ſtraat, werd in 1816 de eerſte ſteen gelegd door den Alderman GOODBEHERE, als plaatsvervanger van den Prins en Prinſes van *Sakſen Koburg*. Hij werd in 1818 geopend. Deze ſchouwburg heeft twee rijen loge's, waarvan de benedenſte in verband ſtaat met eene kleine zaal, in welke eenige fraaije zeeſtukken, benevens de beeldtenisſen van den voornoemden Prins en Prinſes gevonden worden. De prijzen en het begin zijn gelijk die van den *Surrey* ſchouwburg.

Onder den zonderlingen naam zadelmakersbron (*Sadler's-Wells*) ſtaat in de *St. Jans* ſtraat een merkwaardige ſchouwburg, op welken niet ſlechts kluchten, pantomimen, enz. gegeven worden, maar die men ook onder water zetten, en alsdan zeeſlagen, enz., zoo als op de oude Romeinſche tooneelen, vertoonen kan. De prijzen en het begin ſtaan gelijk met die der vorige ſchouwburgen.

Onder andere plaatſen aan publiek vermaak gewijd kunnen wij ſlechts nog van de *Vauxhall* ſpreken, waar zich bij fraaije zomerſche avonden de Londenſche wereld vermaakt. Talrijke en met ſmaak aangelegde wandelingen wisſelen af met paviljoens, grotten, tempels, enz. Verſcheidene

dezer bevatten treffelijke ſchilderijen, onder anderen van HOGARTH en HAYMAN. Bij koud of regenachtig weder vergadert men in eene groote Rotonde, die zeventig voeten diameter heeft, en waar een goed bezet orkest wordt gevonden. Achter dit ziet men een groot plein met vijf booggewelven, die naar eenen ruimen halven cirkel leiden, welks beide einden door een' tempel met een' koepel verſierd zijn. In het midden ſtaat een groote Porticus van Doriſche zuilen, en hier ziet men op een voetſtuk het fraaije marmeren beeld van HÄNDEL, als *Orpheus* met de lier afgebeeld, door ROUBILLAC. De verlichting van het geheel is zeer prachtig. Deze tuin wordt gewoonlijk in Mei geopend, en op het einde van Augustus geſloten. Het Concert begint om acht ure, en in den middernacht volgen vuurwerken, ſpringende fonteinen, enz. De perſonen die beſtemd zijn om het publiek te vermaken en te bedienen, bedragen een getal van vier honderd, en onder deze zijn honderd muzijkanten en zangers. De intrede in dezen tuin kost twee en veertig ſtuivers.

Voor de herberging der reizigers en de voldoening der maag zorgen in *Londen* ruim twee honderd logementen (*Inns*), vier honderd kroegen of wijnhuizen, en vijf honderd koffijhuizen. Een ontbijt, uit koffij of thee met geroosterd brood beſtaande, kost in herbergen van middel-

ba-

baren rang achttien tot zes en dertig ſtuivers, het middageten zes en dertig ſtuivers tot acht gulden, een bed een daalder tot drie gulden, eene flesch Port of Xeres wijn zeventig tot negentig ſtuivers, eene flesch Madera vijf tot acht gulden, Bourgonje acht tot negen gulden, Champagne en oude Hochheimer tot tien gulden. Maar eene kamer kost ſlechts van vier en twintig tot zes en dertig ſtuivers dagelijks, den oppaſſer geeft men twaalf of achttien ſtuivers, en de meid twaalf ſtuivers elken dag. In de hôtels van den eerſten rang kost echter eene kamer dagelijks zes tot twaalf gulden, en zoo ook al het overige naar evenredigheid. In de gewone gaarkeukens kan men voor achttien tot vier en twintig ſtuivers zeer goed eten. Men verhuurt ook in huizen van partikulieren goed gemeubileerde vertrekken, en wel in de beste wijken, op de eerſte verdieping met een uitzigt op ſtraat voor anderhalf tot zes ponden ſterlings in de week; op de hoogere verdiepingen voor een tot vier ponden ſterlings; eene ſlaapkamer kost in de week vier tot zeven gulden. Ook zijn hier kosthuizen, waar men voor twee of drie ponden ſterlings in de week kost en woning heeft.

Behalve de herbergen en koffijhuizen zijn er tot zomervermaak, inzonderheid voor den middelſtand, op zondag namiddag, een aantal *koffij-* of *theetuinen*, waar men zich voor achttien of vier en twintig ſtuivers vermaken kan.

Londen heeft meer dan een duizend vijf honderd huurkoetsen. De prijzen zijn door de wet bepaald, die geen huurkoetsier straffeloos mag te boven gaan. Men betaalt of naar den afstand of naar den tijd, namelijk twaalf stuivers voor eene Engelsche mijl of voor het gebruik van een half uur, voor drie mijlen twee en veertig stuivers, voor een uur vier en twintig stuivers, enz. Bovendien zijn er eigene taksen voor zekere bepaalde afstanden, bij voorbeeld van de *Admiraliteit* tot den *Tower* zes en dertig stuivers, van de *Bank* tot de *Hooimarkt* even zoo veel, van het *Stadhuis* tot *Hyde-park* acht en veertig stuivers; zoo is het ook gelegen met de verschillende afstanden voor elken schouwburg.

Behalve deze huurkoetsen met twee paarden, zijn hier ook sedert April 1823 een aantal rijtuigen met één paard aangelegd, in hetwelk twee personen kunnen zitten. Men betaalt hier twee derden van den prijs der koetsen met twee paarden.

Langs de beide oevers van den *Teems* liggen op bepaalde plaatsen ruim twee duizend booten ter overvaart gereed. Dewijl de prijzen, door de wet bepaald, eenigzins laag zijn, betaalt men gewoonlijk eens zoo veel. Bovendien zijn er nog een aantal grootere, gedeeltelijk met zeilen voorziene booten, met welke men naar de plaatsen, in den omtrek van *Londen* gelegen, varen kan.

kan. Zeer merkwaardig zijn de in onzen tijd in zwang gekomene *ſtoombooten*. De heer DODD uit *Glasgow* was de eerſte, die zulk eene boot in 1815 bouwde. Deze heette de *Teems*, kon drie honderd perſonen bevatten en diende voor eene paketboot naar *Margate*. Sedert dezen tijd zijn een aantal van zulke ſtoombooten gebouwd, en dienen nu, inzonderheid in den zomer, tot veerſchepen naar *Richmond*, *Sheerness*, *Southend*, *Gravesend*, *Ramsgate*, *Edinburgh*, *Calais* en *Rotterdam*; ja men wil zulke ſtoombooten zelfs naar *Westindië* en *Bengalen* zenden.

Londen bezit een aantal *Baden*, die zeer zindelijk, gemakkelijk en gedeeltelijk met ſmaak ingerigt zijn. De gewone prijs voor een koud bad is twaalf ſtuivers en voor een warm twee en veertig ſtuivers. Men kan zich echter ook voor eenen bepaalden prijs abonneren en betaalt dan merkelijk minder. Een bad van zeewater kost koud twee en veertig ſtuivers en warm vijftig ſtuivers. De *Peerlesh*-vijver (*Peerless-Pool*) in de oudſtad ſtraat is een groot publiek bad, dat honderd zeventig voeten lang en honderd voeten breed is, rondom is het met vertrekken, om zich te ontkleeden, omringd. Er zijn in *Londen* ook verſcheidene *dampbaden*, en in de *Downing* ſtraat een Turksch dampbad.

Ten slot dezer korte beschrijving van *Londen* willen wij onze lezers nog een overzigt geven van de *merkwaardigste plaatsen*, in den omtrek dezer hoofdstad gelegen, naar de orde van het Alphabeth:

Ascot-Heath, omtrent zes Engelsche mijlen van *Windsor*, aan den weg naar *Bagshot*, is beroemd door de harddraverijen, die hier jaarlijks in de tweede week na *Pinksteren* gehouden worden, en een aantal nieuwsgierigen herwaarts trekken.

Battersea is eene plaats in *Surrey*, vier Engelsche mijlen van *Londen* gelegen. In de kerk zijn *Bolingbrooke*, *Curtis*, *Astle* en *Collins* begraven.

Blackheat te *Kent*, vijf en een kwart mijl van *Londen*, bezit fraaije buitenplaatsen, en in de nabuurschap een merkwaardig hol in eene kalkrots, dat uit verscheidene, gedeeltelijk ruime, afdeelingen bestaat.

Blackwall aan den *Teems*, twee en eene halve mijl van *Londen*, is door zijne scheepstimmerwerven beroemd, die de Oostindische Compagnie toebehooren. De herbergen worden hier sterk door de Londensche burgers bezocht.

De *Boxhill* (Boksheuvel) ligt twee en twintig mijlen van *Londen*, aan den weg naar *Worthing*, en levert een fraai gezigt op *Londen*, het grootste deel van *Middlesex*, een aanzienlijk gedeel-

deelte van *Kent* en *Surrey*, en van *Sussex* tot aan de zuidelijke duinen op.

Chelsea, welkers twee weldadige geſtichten, namelijk het militaire hospitaal en *Asyl*, wij reeds voorheen beſchreven hebben, is een dorp, twee mijlen van *Londen* aan den *Teems* gelegen. In de oude kerk vindt men een gedenkteeken van *Sir* THOMAS MOORE, en op het kerkhof het graf van *Sir* HANS SLOANE, wiens verzameling den grondſlag legde tot het Britsch Muſeum; verder een gedenkteeken, door het Linneeſche en landbouwgenootſchap, opgerigt ter eere van MILLER, den ſchrijver van het woordenboek voor den tuinman. In *Chelsea* wordt ook een kruidtuin gevonden, die *Sir* HANS SLOANE aan den Londenſchen apotheker GREMIUM legateerde, die dan ook ter eere van zijnen weldoener zijne marmeren beeldtenis, door RYSBACH gebeiteld, in het midden van den tuin heeft opgerigt. Op de zuidzijde ziet men twee groote cederen van *Libanon*, die in 1685 geplant werden, en op de noordzijde eene oranjerie en eene Botaniſche boekverzameling.

Chiswick, een dorp, zes mijlen van *Londen* aan den *Teems*, is zeer merkwaardig door zijn kerkhof, op hetwelk de volgende perſonen begraven zijn. Graaf MACARTNEY, de Engelſche gezant naar *China*; *Sir* JOHN CHARDIN, de Oosterſche reiziger; RALPH, de geſchiedſchrijver;

GRIF-

GRIFFITHS, de ſtichter van het beroemde werk *Monthley-Review*; LOUTERBOURGH, de landſchapsſchilder; HOGARTH, met een graffchrift van GARRICK; en de ſchrijver TOMKINS. — *Chiswik-house*, een fraai werk der bouwkunde, is van binnen en van buiten met beelden en ſchilderijen verſierd; de tuin van dit gebouw is insgelijks met veel ſmaak aangelegd.

Claremonts-house, bij *Esher*, zeventien mijlen van *Londen*, in eene bekoorlijke landſtreek gelegen, was het verblijf en de ſterfplaats der Prinſes CHARLOTTE, gemalin van den hertog LEOPOLD van *Koburg*. Het is een fraai gebouw, vier en veertig yards lang en vier en dertig breed. De eetzaal is verſierd met de beeldtenis van GEORGE III. en de bibliotheek met die van FREDERIK DEN GROOTEN.

Deptford, eene aanzienlijke ſtad in *Kent*, aan den *Teems*, vier mijlen van *Londen*, met twintig duizend inwoners, is, wegens zijne uitgeſtrekte moezerijen en ſcheeps-dokken merkwaardig. Hier hield zich PETER DE GROOTE langen tijd op als ſcheeps timmerman; het gebouw echter, waar hij woonde, is ſedert verſcheidene jaren afgebroken, en in deszelfs plaats ſtaat thans een werkhuis. Twee hospitalen voor oude zeelieden en hunne weduwen worden te *Deptford* gevonden.

In *Dulwich*, een klein dorp, omtrent vijf mijlen van *Londen*, in eene fraaije ſtreek gelegen, is

is het merkwaardigſte het *Gods gift College* met eene, ſedert 1813 beſtaande verzameling van ſchilderijen, die elk, zonder eenige betaling, kan bezien.

Het dorp *Egham*, achttien mijlen van *Londen*, in *Surrey*, wordt ſterk bezocht, uit hoofde der harddraverijen, die hier op den vierden, vijfden en zesden September op de *Runny weide*, gehouden worden. Deze weide is in de Britſche geſchiedenis beroemd, dewijl koning JAN hier gedwongen werd de bekende *Magna Charta* te onderteekenen. Ook ligt in het kerſpel van *Egham* de *Coopers heuvel*, het onderwerp van het beroemde gedicht van DERHAM.

Eton, een dorp aan den *Teems*, een en twintig mijlen van *Londen*, tegenover *Windsor*, van hetwelk het ſlechts door eene brug geſcheiden is, gelegen, is ſedert oude tijden door zijn *Gymnasium* beroemd, dat reeds door HENDRIK IV. in 1440 voor zeventig jongelingen geſticht is. Het gebouw beſtaat uit twee vierkanten, in het eene zijn de ſcholen, en in het andere de woningen van den opzigter en de leermeesters. Behalve deze zeventig, „koninklijke ſcholiêren" genoemd, ſtuderen hier nog ruim drie honderd andere jonge lieden, uit de aanzienlijkſte huizen, gedeeltelijk van den hoogſten adel, tegen betaling. De inkomſten van dit geſticht bedragen jaarlijks vijf duizend ponden ſterlings. Verſcheidene beroem-

roemde Britten zijn uit deze ſchool voortgekomen. Alle drie jaren heeft er in deze ſchool op Pinkſteren eene zonderlinge gewoonte plaats. De leerlingen trekken in eenen plegtigen optogt, onder de leiding van eenen der uitſtekendſte uit hun midden, naar *Salt Hill* (Zoutheuvel), eene hoogte op den weg naar *Bath*. Hier leest hun aanvoerder (*the Capitain*) eerst eene plaats uit eenen ouden klasſiſchen ſchrijver, en nu verſtrooijen zich de overige naar alle rigtingen, om ieder, die hen ontmoet, om eene kleine gift in geld te verzoeken, niemand hunner mag met ledige handen terugkeeren. De gever krijgt een kaartje, dat hij aan zijnen hoed hecht, om niet andermaal lastig te worden gevallen. Het dus verzamelde geld, dat doorgaans eenige honderde ponden ſterlings bedraagt, krijgt de aanvoerder ter zijner onderſteuning op de hoogeſchool, die hij nu bezoekt. Doorgaans wordt deze plegtigheid door de koninklijke familie, benevens vele andere aanzienlijken, bijgewoond.

Eene der geſchiedkundig merkwaardigſte ſteden in den omtrek van *Londen*, ſlechts drie mijlen van die hoofdſtad in *Kent* aan den oever van den *Teems* gelegen, is *Greenwich*. Vele beroemde perſonen hebben hier geleefd, bij voorbeeld WILLIAM COURTENAY, graaf van *Devonshire*, de bisſchop GASTREL van *Chester*; hier ſtierf ook de dappere *Sir* JOHN LAWSON aan de wonden,

den, die hij in den grooten zeeſlag met de Hollandſche vloot in 1665 had ontvangen. *Sir* JOHN LEAKE bragt hier het laatſte tijdperk van zijn leven door, en Dr. JOHNSON ſchreef hier in 1737 een groot gedeelte van zijn gedicht *Irene*. De koninginnen MARIA en ELIZABETH werden te *Greenwich* geboren en EDUARD VI. ſtierf hier. Hier ſtaat een paleis, dat door HUMPHRY, hertog van *Gloucester*, gebouwd, door HENDRIK VII. vergroot en door HENDRIK VIII. voltooid is. In lateren tijd echter, toen het bouwvallig was geworden, werd het door KAREL II. afgebroken, die nu in plaats van hetzelve een veel grooter en prachtiger gebouw liet zetten. Even zoo vergrootte hij het park, omringde dit met muren, en ſtichtte op den top van eenen heuvel, den bekenden koninklijken ſterretoren, ten gebruike van den beroemden FLAMSTEAD, wiens naam hij ook draagt. — In den zomer komen hier uit *Londen* talrijke vrolijke partijen. De beroemde weldadige geſtichten dezer plaats hebben wij reeds beſchreven.

Hackney is een groot dorp, twee mijlen van de *Shoreditch's* kerk gelegen. Dit dorp is de geboorteplaats van den vernuftigen Dr. SOUTH en van den menſchenvriend HOWARD.

Hammersmith, insgelijks een volkrijk dorp, omtrent twee mijlen westelijk van *Londen*, heeft fraaije buitenplaatſen. *Brandenbourg-house* was voor-

voorheen het verblijf der markgravin van *Anspach*, en op het laatst, dat der koningin KAROLINA, die hier op den zeven en twintigſten Augustus 1821 ſtierf. Hier ſchreef THOMSON, in het Deenſche koffijhuis, een groot gedeelte van zijnen *Winter*.

Hampstead ligt in *Middlesex*, vier mijlen ten noordwesten van *Londen*, op de helling van eenen heuvel, boven welken zich eene groote heide verheft. Deze plaats is niet ſlechts beroemd door haren fraaijen omtrek, maar ook door hare minerale bronnen. Verſcheidene Londenſche rijken en grooten hebben hier prachtige buitenplaatſen. Hier hebben ook beroemde mannen geleefd, bij voorbeeld STEEVENS, de uitgever der werken van SHAKESPEARE, *Sir* CHARLES SEDLEY, GAY, AKENSIDE, enz.

Hampton-Court is een bezienswaardig koninklijk paleis, dertien mijlen van de hoofdſtad aan den noordelijken oever van den *Teems* gelegen. Deszelfs eerſte ſtichter was de kardinaal WOLSEY, die dit gebouw aan HENDRIK VIII. in 1526 ſchonk. Sedert dezen tijd is het ſteeds door alle Engelſche regenten bewoond geweest, behalve door den laatst overledenen en thans regerenden koning, die van hetzelve geen gebruik maakten. Onder de talrijke kunſtſtukken van dit, zoo van buiten als van binnen, prachtig paleis, munten vooral uit de beroemde kartons van

RA-

RAPHAEL. In den insgelijks zeer bezienswaardigen grooten tuin ſtaat een wijnſtok, in het jaar 1769 geplant, die, wat zijne grootte betreft, door geen wijngaard in *Europa* wordt geëvenaard. Hij is twee en zeventig voeten hoog en zijn ſtam heeft dertien duimen in den omtrek. Men heeft in een goed jaar twee duizend twee honderd twee en zeventig druiventrosſen van dezen wijngaard geplukt.

Harrow-on-the-Hill (*Harrouw* op den heuvel) is een fraai, negen en eene halve mijl van *Londen* verwijderd dorp in *Middlesex*, met een heerlijk en ruim uitzigt. In de beroemde vrijſchool dezer plaats, die JOHNSON onder de regering van ELIZABETH ſtichtte, werden onder anderen Dr. PARR, *Sir* W. JONES, SHERIDAN, Lord BYRON, Graaf SPENCER en de Markies VAN HASTINGS gevormd.

Holland-house, in *Kensington*, twee mijlen van de hoofdſtad, is een paleis, dat thans aan Lord HOLLAND toekomt. Het werd reeds in 1607 gebouwd, en in het jaar 1716 de eigendom van den beroemden ADDISON. In 1748 aanſchouwde hier FOX, naderhand Engelsch minister, het daglicht. Van het koninklijk paleis hebben wij reeds voorheen geſproken.

Kew, aan den *Teems*, zeven mijlen van *Londen*, is voornamelijk door zijn koninklijk paleis, en den tot hetzelve behoorenden tuin beroemd.

De laatſte is wel niet zeer groot, en heeft ook juist geene voortreffelijke ligging, maar hij bezit de rijkſte en voortreffelijkſte verzameling van planten in de wereld, en is met vele ſchoone gebouwen verſierd. Als men bij den ingang, van den kant van het paleis, zich links wendt, dan ziet men vooreerst de *Oranjerij*, die honderd vijf en veertig voeten lang is; vervolgens, niet ver van deze, in een boschje, verheft zich de *Zonnetempel*. De *medicinale planten-* en de *bloemtuin* beſlaan bijzondere afdeelingen. Uit den laatſten komt men in de *Menagerie*, in welks midden eene groote kom ligt, in welke allerlei merkwaardige watervogelen gezien worden. De rondom ſtaande kooijen bevatten verſchillende ſoorten van buitenlandſche vogels. Niet ver van de *Menagerie* ſtaat de *Tempel van Bellona*, en naar den vijver, de *Tempel van Pan*. Op eenen heuvel verheft zich de *Tempel van Aeolus*, en niet ver van den zuidelijken voorgevel van het paleis de *Tempel der Eenzaamheid*. Het *huis van Confucius*, een Chineesch achtkant, bij het begin van den vijver, bevat ſchilderijen uit het leven van dezen beroemden Chineeſchen wijsgeer en uit de geſchiedenis der Christelijke zendelingen in *China*. In de nabijheid van dit gebouw ſtaat het werktuig, dat den vijver en de kommen van den tuin met water uit den *Teems* voorziet. De *Tempel der overwinning* werd gebouwd ter eere

der

der overwinning, die FERDINAND, hertog van *Brunswijk*, bij *Minden* in 1759 over de Franſchen behaalde. Bijna in het midden van het park verheft zich, op eene vrije plaats, de *groote Pagode*, een achtkant gebouw, dat op den grond veertig voeten diameter en eene hoogte van honderd drie en zestig voeten heeft. Van het hoogſte punt heeft men een gezigt van veertig mijlen in het rond. Niet ver van deze Pagode ſtaat de *Moskee*, boven welks ingang een Arabisch opſchrift uit den *Koran* ſtaat. Op den weg van de moskee naar het paleis vindt men een gebouw in den Gottiſchen ſtijl, dat eene Kathedrale kerk verbeeldt, als ook de *galerij der Antieken*. In de nabijheid van den vijver ſtaat verder de *Tempel van Arethusa*, en over een gedeelte van den vijver loopt eene brug, die naar eene ſoortgelijke van *Palladio* gebouwd is. De ruïnen zijn navolgingen van oud-Romeinſche bouwvallen. Deze tuin ſtaat in de zomermaanden en in den herfst iederen zondag open.

Oatlands, het verblijf van den hertog van *York*, ligt bij *Weybridge*, in *Surrey*, omtrent achttien mijlen van *Londen*. Dit is een prachtig gebouw met een fraai park, dat evenwel niet zoo groot is als het koninklijke.

Richmond-Park heeft een' omtrek van acht mijlen en eene oppervlakte van twee duizend twee honderd drie en vijftig acres. *Richmond*

is vooral in de oudere geſchiedenisſen van *Engeland* zeer beroemd. ELIZABETH leefde, gedurende de regering harer zuster, in het hier ſtaande koninklijk paleis, dat reeds de woning van EDUARD I. geweest was, eenen korten tijd als eene gevangene, en eindigde hier ook naderhand hare aardſche loopbaan.

Slough, een klein dorp, omtrent twintig mijlen van *Londen* en anderhalve mijl van *Windsor*, was de woning van den grooten ſterrekundige Dr. HERSCHEL, die hier ook in 1822 ſtierf.

St. Albans, een en twintig mijlen ten noorden van *Londen*, bezit eene abdy, die een merkwaardig gedenkteeken van oude bouwkunst is. In de *kerk van St. Michael* ſtaat een gedenkteeken van den beroemden FRANCIS BACON, Lord VERULAM.

Strawberry-hill (aardbeziën-heuvel) bij *Twickingham* in *Middlesex*, was eens de buitenplaats des graven van *Oxford* (beter bekend onder den naam van HORACE WALPOLE), die het tegenwoordig prachtig gebouw liet ſtichten. Men bewondert in hetzelve niet ſlechts de uiterlijke, in eenen Gottiſchen ſtijl gebouwde gedaante, maar ook in het met ſmaak verſierde binnenſte de *groote* en *kleine gezelſchapkamer*, de *blaauwe ontbijtkamer*, de *bibliotheek*, de *ſterrekamer*, de *kamer van* HOLBEIN, pronkende met ſchilderijen van en naar dezen meester, de *Galerij*, de

de *Tribune* of het *Kabinet* met kunſtig geſchilderde glazen, en de *groote* of *noordelijke ſlaapkamer*. De tuin is ook bezienswaardig.

Tilbury-Fort, ten oosten van *Londen*, tegenover *Gravesend*, aan den noordelijken oever van den *Teems*, is eene, onder KAREL II., door den Ingenieur MARTIN BERKMAN aangelegde vesting, die men als den ſleutel van *Londen* kan beſchouwen. Aan de landzijde kan zij geheel onder water gezet worden.

Twickinham, een groot en volkrijk dorp aan den *Teems*, ligt tien en eene halve mijl van *Londen*, een weinig ten zuiden van *Richmond*. Hier vindt men een aantal fraaije buitenplaatſen. Eene dezer was het verblijf van den beroemden dichter POPE. Hij en de zijnen zijn in de kerk dezer plaats begraven.

Windsor-Castle (het ſlot *Windsor*), een en twintig mijlen ten westen van *Londen* aan den *Teems* gelegen, is een bevestigd koninklijk ſlot, dat oorſpronkelijk door WILLEM *den Veroveraar* gebouwd werd. HENDRIK I. vergrootte het, maar EDUARD III., die hier geboren werd, liet het oude gebouw, uitgezonderd drie torens aan de westzijde, afbreken en het tegenwoordige zetten. Onder de volgende koningen werd het nog meer vergroot en verfraaid. GEORGE II., die met zijne vrouw en dochters lang te *Windsor* gewoond had, ſtierf hier op den negen en twin-

tigſten Januarij van 1820. De tegenwoordige koning houdt zich ook gaarne te *Windsor* op.

Dit ſlot beſtaat uit twee afdeelingen, met een grooten, ronden toren tusſchen beiden, en ligt op eenen langzaam oploopenden heuvel. De bovenſte afdeeling (*Upper Court*) is een ruim vierkant, dat aan de noordzijde de *koninklijke vertrekken* en de *Konings-* of *St. George kapel* bevat. Ten zuiden en oosten vindt men andere koninklijke kamers, en de woningen der voornaamſte ambtenaren van het hof. Op het midden van het plein ſtaat een beeld van KAREL II. De voornoemde *ronde Toren*, die het westelijk gedeelte der bovenſte afdeeling vormt, is het verblijf van den bevelhebber. In de wachtkamers bewaart men nog de malienkollers van koning JAN VAN FRANKRIJK en DAVID VAN SCHOTLAND, die eens gelijktijdig hier gevangen zaten.

De benedenſte afdeeling (*Lower-Court*) is grooter, dan de vorige. Aan deszelfs noordelijke zijde ſtaan de woningen van den Deken en van den Stiftsheer der kapel van *St. George*, zoowel als die der mindere geeſtelijken en hovelingen. Het park van het ſlot heeft veertien mijlen in omtrek.

Woolwich, een marktvlek in *Kent*, negen mijlen ten oosten van *Londen*, aan den zuidelijken oever van den *Teems*, is door zijne ſcheeps-

tim-

timmerwerven, waar oorlogſchepen gebouwd worden, en door zijn groot, *Warren* genoemd, koninklijk arſenaal beroemd. Dit laatſte beſtaat ſedert 1720.

II.

ASTRAKAN.

De heer ERDMAN wilde ook op zijne reis in 1815 uit *Kasan* naar eenige zuidelijke ſtadhouderſchappen van het Ruſſiſche rijk, de ſcholen en opvoedingsinſtituten der ſtadhouderſchappen van *Suratow* en *Astrakan* bezoeken. Wij zullen zijne belangrijke beſchrijving van zijn verblijf in de ſtad *Astrakan* aan onze lezers mededeelen.

Hoe meer — zegt de heer ERDMAN — wij *Astrakan* naderden — dit had plaats op den zes en twintigſten Augustus, en de reizigers kwamen van het noorden, langs den regter oever der *Wolga* — des te levendiger werd de weg. Verſcheidene *Ulusſen* (troepen van Kalmukſche Kibitkens) bleven op den weg liggen; hier en daar ontmoeteden wij kameelen, ſchapen en paarden, en dra zagen wij aan de regterhand den eerſten wijntuin, bij een Tartaarsch dorp, door hetwelk wij trekken moesten. Het was thans een Tartaarſche feestdag, en mannen en vrouwen pronkten met hunne beste verſierſelen op

de

de ſtraten. De vrouwen waren verſierd met groote roode zijden doeken en ſhawls, in *Perzië* geweven, terwijl de mannen met witte tulbanden en roode laarzen van korduaan rondwandelden.

Eindelijk waren wij aan de overzijde van *Astrakan*, waar men naar de ſtad vaart. Zij lag in hare ganſche uitgeſtrektheid voor ons oog, en overal ſtaken masten van gebouwde vaartuigen uit; maar eerbiedwekkend verhief zich boven alles de aanzienlijke kathedraalkerk, met de woning van den aartsbisſchop. Terwijl wij nu, door onze bedienden, ſchippers om ons over te varen, lieten opzoeken, kochten wij ooft. Met vermaak zag ik hier de lang ontbeerde vruchten eener zachtere landſtreek weder, want alom werden ons peren, pruimen en vooral druiven te koop geboden. Evenwel viel ons de tijd dra lang, want het wegblijven der Tartaarſche ſchippers zette ons geduld tot 's namiddags op de proef, omdat zij de plegtigheden van den feestdag niet eerder konden verlaten, om ons over te varen. Wij kwamen dus eerst tegen den avond te *Astrakan*, ſchoon wij die ſtad reeds des morgens voor onze oogen hadden.

Astrakan, op den linker oever der *Wolga* gelegen, en door de kleinere armen dezer rivier omringd, werd door den Czaar IWAN WASSILIEWITSCH, in het jaar 1554, aan den Ruſſiſchen ſchepter onderworpen, en dus twee jaren

later, dan *Kaſan*. Deze ſtad lag in oude tijden op eene andere plaats, waarſchijnlijk tien wersten hooger aan de *Wolga*. De grond, op welken *Astrakan* door den voornoemden vorst verplaatst, nog rust, is niet geheel effen, maar eenigzins heuvelachtig, deszelfs omtrek is echter integendeel vlak en moerasſig, door verſcheidene uitloopingen der *Wolga* in de *Kaspiſche Zee* en door kleine meren doorſneden, aan welkers oevers wijnbergen pronken. De grootſte uitgeſtrektheid der ſtad is die van het westen naar het oosten, en midden door dit gedeelte loopt in de lengte een kanaal, dat den *Kutum*, eenen arm der *Wolga*, op de oostzijde der ſtad, met de *Wolga* op den anderen kant, vereenigt, en het vervoeren der waren zeer verligt (*).

De

(*) Dit kanaal is een duizend twee honderd vademen lang en in het jaar 1745 aangelegd, maar in het jaar 1812 door den hofraad WARWAZI uit zijne eigene beurs, met eene onkoste van honderd vijftig duizend roebels, verwijd geworden, nadat het zeer vervallen en onbruikbaar geworden was. De voornoemde hofraad, van wien de nieuwspapieren in onze dagen dikwijls geſproken en hem geheel verkeerd VARVAKI genoemd hebben, was een Griek, die thans naar zijn vaderland vertrokken is. Hij was oorſpronkelijk een zeeroover, en werd door den graaf ORLOW, wien hij in den oorlog der keizerin KATHARINA II. met de Turken in 1770 groote dienſten had bewezen, onder velerlei beloften naar *Petersburg* gelokt, maar dra vergeten. Dit bewoog hem eenen voetval voor de keizerin te doen, en haar een ſmeekſchrift

te

De voornaamſte deelen der ſtad zijn:

I. De *Kreml* (de vesting) met de kathedraalkerk, de woning van den Aartsbisſchop, het klooster der Drieëenheid en de kazernen van het garnizoen.

II. De *witte ſtad* met de voornaamſte gebouwen der kroon en de koopmanshoven. Beide beſtaan meest uit ſteenen gebouwen, zijn met een bijna verwoesten muur omringd, en dus van alle kanten open, hoewel hier oorſpronkelijk poorten waren. — De overige deelen der ſtad heeten *Slo-*

te overhandigen, in hetwelk hij zijne armoede en de bewezene dienſten op haar hart drukte. De vorstin liet terſtond berigten over de door hem opgegevene omſtandigheden inwinnen, en nadat zij overtuigd was van de voordeelen door hem aan hare vloot bezorgd, gaf zij hem een geſchenk van tien duizend roebels, den rang van majoor en verlof om zich in hare Staten neder te zetten. Hij koos hierop *Astrakan* tot zijn verblijf, rigtte daar en aan de oevers der *Kaspiſche Zee* verſcheidene visſcherijen op, die hem, benevens andere ondernemingen, allengs millioenen opbragten. Zoo had hij, bij voorbeeld, reeds in het begin, de vischvangst van *Salian*, aan de westkust der *Kaspiſche Zee*, die thans voor vier duizend dukaten jaarlijks verpacht wordt, van den Chan van *Schamachi* voor vijf duizend roebels gehuurd, en reeds voor tien jaren rekende men zijn vermogen op vijf millioenen roebels. Schoon bejaard, trok hij evenwel nog naar *Asow*, om ook daar nog visſcherijen aan te leggen.

DE VERT.

Sloboden en vormen voorſteden van eenen aanzienlijken omtrek. De voornaamſte zijn de *oude* en *nieuwe Armeniſche* en de *Tartaarſche Slobode*. Zij beſtaan grootendeels ſlechts uit houten huizen. Men ſchat het getal op vier duizend huizen, die half door Rusſen, en half door verſchillende natien uit *Azië* en *Europa* bewoond worden. In een bont gewoel bewegen zich dus Armeniërs, Gruſiniërs, Tartaren, Bucharen, Perzen, Indiërs, Kalmukken en Europeanen door de ſtraten, en geven aan de ſtad eene zamengeſtelde gedaante. De Rusſen maken omtrent de helft der bewoners uit. Zij zijn meestal kooplieden, want behalve de ambtenaren en officiers vindt men hier weinig edellieden, en onder deze weinige, ſlechts enkele, die eene hoogere beſchaving bezitten. Zij zijn voor het grootſte gedeelte door vischvangst en koophandel rijk geworden, hebben aanzienlijke geſchenken aan de kroon geſchonken, en daardoor eenen rang en andere gunstbewijzen verworven. Men verveelt zich dus dra in het gezelſchap dezer menſchen, waar het eenig genot in eten, drinken en ſpelen beſtaat. Men vindt onder de officieren en ambtenaars, die niet in *Astrakan* geboren en opgevoed, maar van elders herwaarts verplaatst zijn, nog wel beſchaafde lieden, maar deze zijn eene uitzondering op den regel. — De uiterlijke weelde is tevens hier niet zoo groot, als in ande-

dere Rusſiſche ſteden, en men verwondert zich, dat men zoo weinig eigen rijtuig in de ſtraten ziet.

Onder de openbare vermaken van *Astrakan* behoort eene *Societeit*, waar men wekelijks eens bijeenkomt om te ſpelen en te danſen, gelijk ook een *ſchouwburg*, die wel klein, maar echter goed gebouwd en ingerigt is. Onder de tooneelſpelers zijn een paar kunſtenaren. Men kan ligt denken, dat een groot ſtuk, zoo als de *roovers van* SCHILLER, dat ik hier zag ſpelen, geene zonderlinge uitwerking kon voortbrengen, kleine nationale ſtukken hadden echter eenen beteren uitſlag.

Wat nu de *openlijke inſtituten tot onderwijs* der Rusſiſche natie betreft, zoo zijn deze wel, overeenkomſtig het plan van het Ministerie, ter verlichting van het volk ingerigt, maar voldoen naar evenredigheid weinig aan hun oogmerk. Het *Gymnasium* en de *krijgsſchool* zijn in een fraai ſteenen gebouw vereenigd. Het eerſte heeft één direkteur, vier leeraars en acht en veertig ſtudenten; het tweede één opzigter, vier leermeesters en twee en veertig ſcholieren. Het *Gymnasium* heeft goede inkomſten en bezit eene aardige verzameling van mathematiſche en phijſiſche werktuigen, als ook eene aanzienlijke boekerij. De vorderingen der leerlingen zijn echter gering, en dit wordt deels door de leiding der jonge lieden, deels

deels door de ſtemming van het Publiek veroorzaakt, dat over het algemeen geen' prijs ſtelt op wetenſchappen, en tevreden is, als de jeugd leert lezen en ſchrijven, om koophandel te kunnen drijven. Slechts in het teekenen hebben ſommigen goede vorderingen gemaakt. Het verwondert mij, dat het onderwijs in de Perziſche taal, dat door een geboren Perziaan gegeven wordt, door zoo weinigen wordt bezocht, daar toch de koophandel met *Perzië* hun ten ſterkſte moest aanſporen, om deze taal te leeren.

Er is hier ook een *Seminarium* voor de Rusſiſche geeſtelijken, waar, in zeven klaſſen, honderd tien leerlingen door tien leermeesters onderwezen worden. Dit bezit ook eene bibliotheek van vier duizend banden, benevens eenige oude munten, delfſtoffen en phyſiſche inſtrumenten. Het hoofd der Rusſiſche kerk op deze plaats was thans de Archierei GAJUS, een geboren *Georgier*, een bejaard, maar vriendelijk man, die ook den vreemdeling gul ontving. Ik bezocht hem eenige malen met mijne reisgenooten, onder anderen op den naamdag van den keizer, op welken alle collegien, en inzonderheid hunne chefs, de aanzienlijken uit de ſtad plagten te bezoeken, ik vond dus ook, nadat de godsdienſtige plegtigheden, door hem zelven verrigt, waren afgeloopen, alle ambtenaren der ſtad bij hem verzameld, om hem, volgens de Rusſiſche gewoon-

woonte, door een' handkus met het feest van den Monarch geluk te wenſchen. Hij bedankte met waardigheid door het maken van een kruis, en verzocht hen dan op een ontbijt, dat, gelijk bij zulke gelegenheden gebruikelijk is, reeds was opgezet, en uit wijn, likeuren en koude ſpijzen beſtond.

Ik leerde hier ook nog den Archimandriet DIONYSI van het *Spaskisch klooster* kennen, een zeer braaf man, die vreemdelingen alle mogelijke beleefdheden bewijst. Ik verwonderde mij zeer hem bij mij te zien komen, eer ik hem nog bezocht had. Door zijne goedheid kreeg ik gelegenheid om het binnenſte der *hoofdkerk* met hare ſchatten te bezien. Dit magtig gebouw is in 1696 onder PETER I. geſticht, en heeft, zoo als doorgaans de Rusſiſche kerken, eenen regten hoek tot grondſlag en vijf koepels, een grooteren in het midden en vier kleinere rondom op het dak, door welke het licht van boven in de kerk valt. Zij is in eenen grooteren ſtijl, dan de gewone Rusſiſche kerken, gebouwd, maar deszelfs deelen hebben geene aangename evenredigheid, want de breedte beantwoordt niet aan de hoogte, en het ruim wordt nog meer vernaauwd, door de dikte der muren en vier hechte pilaren in het midden, die den hoofdkoepel ſchragen, ook is de kerk door de kleine hooge venſters zeer donker. Het binnenſte dezer hoofdkerk is zeer rijk, hoewel niet met ſmaak, verſierd. Onder

der verſcheidene beelden van Heiligen ter regterzijde van het altaar, is ook een beeld van MARIA, welks gouden verſierſels dertien duizend roebels gekost hebben. Dit is een geſchenk van een inwoner, die nog een tegenſtuk van gelijke waarde voor den anderen kant wilde laten maken. In een gewelf boven de Sakristie achter het altaar worden de overige kostbaarheden bewaard. Wij zagen hier in verſcheidene kasſen vijftig zeer rijke, gedeeltelijk met de fijnſte paarlen geborduurde misgewaden. Een dezer was merkwaardig door zijnen ouderdom van meer dan vier eeuwen. Het beſtond uit eene zijden ſtof, die geheel met kleine, een paar duimen hooge, in goud gewerkte beeldtenisſen bedekt was, die kort bij elkanderen ſtonden en allen het Griekſche opſchrift hadden: *groote Archierei.* Dit was na de inneming van *Astrakan*, voor twee honderd zeventig jaren aan den eerſten aartsbisſchop door een Grieksch Patriarch geſchonken. Verder vonden wij hier een altaarkleed met de begrafenis van CHRISTUS, door de moeder van den Czaar IWAN WASILJEW de groote, voor die tijden zeer kunſtig geborduurd; verder zes aartsbisſchops mutſen, met grootere paarlen, dan ik ooit gezien had, en vele edele geſteenten bezet, als ook kostbare kerkſieraden en kleine beeldjes van Heiligen, die de hooge geestelijkheid op de borst draagt; onder anderen

ook

ook een zilveren doopbekken, dat acht en negentig ponden weegt, maar bij deze kostbaarheden ook ruwe ijzeren altaarkandelaars.

Op de *Ruſſen* volgen de *Armeniërs*, als de talrijkſte en aanzienlijkſte natie in *Astrakan*. Zij zijn afkomſtig van het gebergte *Ararat*, en hebben een in het oog loopend nationaal gelaat, dat, wat het eivormig gezigt, den gekromden neus, de zwarte oogen en haren, vooral bij de vrouwelijke ſekſe, betreft, bijna geheel met het Joodſche overeenkomt, men zegt ook dat hun karakter gelijk is aan dat dezer natie. Zij zijn merendeels mager en behendig. De kleeding der mannen beſtaat uit lijfrokken, kaftans met opengeſpletene armen over dezelve, wijde broeken, naauwe laarzen en hooge mutſen van bont. Men kan niets zien van het ligchaam en de kleeding der vrouwen, want zij zijn van het hoofd tot de voeten, gelijk wandelende lijken, in eenen grooten witten ſluijer gehuld, onder welken flechts een klein gedeelte van het gezigt te voorſchijn komt; eene dragt, die noodzakelijk is voor deze door de *Perzianen* onder het juk gebragte natie, om de beſpieding harer heerſchers te ontgaan. Sedert twintig jaren hebben echter de aanzienlijken van beide kunne, die hier wonen, hunne nationale kleeding afgelegd en de Europeſche aangenomen; ten minſte heeft dit plaats bij die familiën, welkers hoofd in dienſt van

den Staat is. Deze ſchitteren zeer, en men beſpeurt uiterlijk bijna niets meer van het eigendommelijke hunner natie. Ongaarne vermiste ik dit daar, waar ik het hoopte te vinden. Zoo was ik, bij voorbeeld, eens vooral, door een voormalig ambtenaar van den *Tamoschna* (den tol), IWANOW genoemd, een rijk *Armeniër*, verzocht om zijne avondgezelſchappen bij te wonen. Dewijl ik nu hoorde, dat daar gedanst werd, zoo verheugde ik mij, dat ik hier iets nieuws zou zien. Maar hoe verwonderde ik mij, dat zijn nieuwmodisch huis niet ſlechts naar de wijze der Europeanen met ſmaak gemeubileerd was, maar dat ik hier ook een bal vond, gelijk het onze geſchikt. De *Armeniſche* vrouwen van dit niet zeer talrijk gezelſchap verſchenen, gelijk de *Ruſſiſche*, in een Fransch gewaad, en dansten Poolſche, Schotſche, Engelſche danſen en walsten. Even zoo was de middagmaaltijd, dien ik eens in dit huis bijwoonde, weinig verſchillende van die der Ruſſen, ſlechts met dit onderſcheid, dat eenige Oosterſche geregten, inzonderheid van rijst en andere aan deze ſtreek eigene voortbrengſelen, bij voorbeeld witte kaviaar, opgezet werden. Voor het overige zijn de *Armeniërs* merendeels kooplieden, want hun adel wordt niet erkend, hoewel zij door ſtaatsdienſten den Ruſſiſchen adel kunnen verkrijgen. Evenwel zijn er ook velen onder hen, die zich met kun-

ſten

ſten of handwerken bezig houden, bij voorbeeld met goud- of zilverſmeden en het maken van uurwerken, inzonderheid echter met haarſnijden, baardſcheren, aderlaten, ſcheermesſen ſlijpen, pelterijen naaijen, enz. Het grootſte gedeelte der *Armeniërs* belijdt de Griekſche Godsdienst, echter met verſcheidene afwijkingen in de geloofsartikelen en kerkelijke plegtigheden. Deze partij heeft daarom ook haren eigen Biſchop en vier kerken in *Astrakan*. Ik bezocht den achtſten September, op het feest der geboorte van MARIA, hunne hoofdkerk, maar vond hier echter geene talrijke vergadering, hoewel de Biſchop de dienst verrigtte. Het altaar ſtaat zeer hoog en vele breede trappen leiden naar hetzelve; voor het altaar hangt eene zeer groote gordijn, zoo breed als de kerk, van geweven ſtof, dat van ter zijde, door lange ſterke koorden beurtelings met groot gedruisch open- en toegeſchoven wordt. Bij de Godsdienst zelve hoorde ik veel onharmonisch geſchreeuw. De mannen ſtonden of knielden in het voorſte, en de vrouwen zaten in hare nationale kleeding op kusſens in het achterſte gedeelte der kerk. Sedert eenigen tijd heeft deze gemeente ook eene eigene ſchool, door den overledenen koopman AGABABOW geſticht. Deze heer heeft namelijk, behalve een houten huis met bijgebouwen, ook een kapitaal van tien duizend roebels, een ruim koopmanshof en

eene bibliotheek tot dat einde gemaakt. Van de renten van dit kapitaal en de opbrengst van het koopmanshof worden twee leermeesters en twaalf, in de bijgebouwen wonende, kweekelingen onderhouden. Intusschen worden hiertoe nog aanzienlijke bijdragen door den opzigter, den zoon van den stichter, vereischt en gegeven. Toen wij deze school bezochten, vonden wij hier acht en veertig scholieren, die in alle wetenschappen, welke in de Russische krijgsschool geleerd worden, onderwezen werden, behalve in de natuurkunde, welks plaats door de Armenische taal en het boekhouden vervangen wordt. Het onderzoek, dat juist thans geschiedde, bewees, dat de kweekelingen vrij goede vorderingen gemaakt hadden, en sommige inzonderheid in het schrijven en teekenen uitmunteden.

Het minder getal der *Armeniërs* bestaat uit Roomschgezinden, die toen de kerk der naderhand in 1820 uit *Rusland* gebannene Jezuiten bezochten. Deze laatste bezaten namelijk te *Astrakan* een Collegie met eene kerk, die door hare inrigting, vol smaak, en door hare voortreffelijke schilderijen boven de overige kerken der stad uitmuntte. De Pater Superior was een zeer beschaafd man. Meermalen vond ik bij hem een leerzaam onderhoud, want hij bezat zeer vele merkwaardigheden van natuur en kunst, ik beschouwde vooral met genoegen zijne schilderij-

rijen en een aanzienlijk kabinet van penningen. Hij verzocht mij ten eten op het geboortefeest van MARIA, en nu had ik gelegenheid ook de drie overige geestelijken van dit Collegie te leeren kennen, deze waren twee Franſchen en een Brabander. Pater MELVE, een der Franſche Jezuiten, was een kundig man, hij beminde de natuurkunde, deed waarneming op het weder en verzamelde planten; het ontbrak echter de overige ook niet aan vele kundigheden. Deze geestelijken wijdden zich hier, gelijk doorgaans, inzonderheid aan de opvoeding der jeugd toe, en onderhielden een opvoedingsinſtituut, naar hetwelk ook vele *Ruſſen* hunne kinderen zonden. Ik had in het vervolg gelegenheid een paar kweekelingen van hetzelve als ſtudenten der Kaſanſche hoogeſchool te leeren kennen, en moet belijden dat zij zeer kundige en deugdzame jongelingen waren. Bovendien vindt men hier nog eene lage ſchool voor de Roomſche *Armeniërs*, buiten het klooſter.

Beide deze Armeniſche ſekten haten zich zeer, en die der Griekſche belijdenis beſchouwen de overige niet als landslieden, maar noemen hen ſlechts *Katholieken*. Onder beide vindt men rijke huizen. Ik was in eene der voornaamſte Katholieke huizen en vond het met ſmaak ingerigt, echter was er geene vrouw in het gezelſchap te vinden, en dus was er ſteeds nog iets Oostersch

in hunne inrigting. Ik kwam op eene zonderlinge wijze in deze woning. Toen ik namelijk eens uit het avondgezelschap van den heer IWANOW alleen naar huis wilde gaan, verdwaalde ik, dewijl het donker was, en kwam op eene mij onbekende plaats. Ik moest dus terugkeeren en mijnen weg in het onzekere vervolgen. Gelukkig ontmoette ik eindelijk nog eenen *Rus*, wien ik verzocht mij naar mijn verblijf te vergezellen. Hij kende dit echter ongelukkig niet. Daar ik hem intusschen de plaats, waar ik woonde, nader kon beschrijven, zoo bragt hij mij naar een aanzienlijk huis in de nabuurschap, waar wij nog licht zagen. Wij klopten aan de deur om naar den weg te vragen. Zoodra men hoorde, wie ik was, riep men den heer van het huis. Deze beloofde mij naar mijn verblijf te laten brengen, mits dat ik eerst een glas wijn met hem dronk. Ik volgde hem nu en vond een gezelschap, dat vrolijk was en dat mij niet eer gaan liet, tot ik hen met een glas wijn bescheid gedaan had.

De *Georgiërs* of *Grusiniërs*, tot de Griekſche kerk behoorende, zijn niet talrijk in *Astrakan*, de meeste dezer hebben eene fraaije leest en bevallig gelaat, maar hunne kleeding is niet uitstekend. De meeste zijn handwerkslieden, bij voorbeeld koperslagers, looijers, verwers, sommige drijven koophandel, maar slechts in wijn

en

en vruchten. Hun adel is door *Rusland* erkend, en daarom koopen somtijds *Armeniërs* den titel van *Grusinische* vorsten. Ik maakte onder anderen kennis met eenen *Georgischen* koopman, ABESELAMOW genoemd, die mij beleefd zeer vele diensten bewees, zonder dat hij hiervan eenig voordeel kon trekken. Ik verwonderde mij, dat ik zijn huis niet alleen zeer zindelijk, maar ook met smaak met uitmuntende Fransche platen versierd zag.

Hier zijn nog minder *Grieken*. Onder deze behoorde toen de rijkste inwoner van *Astrakan*, de voornoemde WARWACI.

Wat nu de *Kozakken* betreft, die hier gevonden worden, zoo wonen deze eigenlijk niet in de stad, maar komen meest van het land, waar zij van de veeteelt en vischvangst leven. Zij wonen grootendeels langs de *Wolga* en *Ural* in groote dorpen aan den weg, en houden gewoonlijk de poststations. Men vindt hier, behalve de *Uralsche*, ook *Donsche* en *Grebensche* Kozakken (van *Terek*.)

Onder de *Muhammedanen*, die zich te *Astrakan* ophouden, verdienen zeker de *Perzianen* den eersten rang. Zij zijn groot, bijna allen fraai van leest, en hun uiterlijk verraadt een zekeren trots. Hunne kleeding bestaat uit twee *Kaftans*, die van voren open, door eenen gordel om het lijf worden vastgemaakt; de onderste

Kaftan is wit, van gebloemd chits, maar de bovenſte van gekleurd ſtof met zijden voering. De mouwen zijn lang en aan het boveneinde open, zoodat zij hunne armen door die ſpleet kunnen ſteken, en dan ſlingeren de mouwen heen en weder. Over deze *Kaftans* trekken zij, als het koud is, eenen pels van denzelfden vorm. Hunne broeken zijn lang en wijd, hunne beenen bedekken zij met korte kouſen of ſokken, gewoonlijk van gekleurde wol, en dragen pantoffelen aan hunne voeten. Ter bedekking van het hoofd worden in den zomer en in den winter hooge mutſen van bont gedragen. De kleeding der vrouwen kan men in *Astrakan* niet te zien krijgen, omdat geene *Perziſche* vrouw haar land verlaat.

Het getal der *Perzianen* in deze ſtad bedraagt omtrent vijf honderd. Evenwel trekken zij meestal ſlechts heen en weder, en kunnen dus zelden de Rusſiſche taal ſpreken. Bijna alle zijn kantoorbedienden, die gedeeltelijk hunnen Heer ontrouw zijn geworden; want aanzienlijke, rijke *Perzianen*, van de ſekte van ALI, gaan niet ligt over zee. Slechts ruim twintig *Perzianen* wonen beſtendig in *Astrakan*, en zijn met Tartaarſche vrouwen gehuwd. De oudſte en aanzienlijkſte van deze was toen MYRSA ABDULLAH, wiens vader MUHAMMED KASIMOW, ten tijde van PAUL I. met eenen Perziſchen Chan als Secretaris in *Rusland* kwam, en door Kei-

Keizer PAUL een eigen huis in *Astrakan*, benevens een jaargeld van zeven honderd vijftig roebels ontving. Dit jaargeld trok hij nog in *Bagdad*, maar zijn huis werd door zijnen zoon MYRSA ABDULLAH bewoond. Daar deze nu uit dankbaarheid in het *Gymnasium* onderwijs gaf in de Perzische taal, zoo had ik gelegenheid hem nader te leeren kennen. Hij ontving mij ook telkens zeer vriendelijk, en onthaalde mij eens met mijne reisgenooten, naar de wijze van zijn land.

De overige *Perzianen* wonen bijna alle in de koopmans hoven (*Gostinoi Dwor*). Deze koopmans hoven zijn groote vierkante steenen gebouwen met eene poort, die naar een binnenplein leidt. Dit plein is rondom, boven en beneden met winkels voorzien, die tevens tot woningen voor de eigenaars dienen. Zij bestaan uit eene kleine voorkamer, die somtijds een' schoorsteen heeft om de spijzen te bereiden, en uit een woonvertrek, bijna half bezet door eene groote, drie tot vier ellen breede bank, die onder de ramen, tegenover de deur staat. Deze bank is met matrassen van stroo of wol bedekt, en dient den bewoner tot tafel, stoel en legerstede. Beneden zoowel als boven deze bank zijn de waren langs de muren opgestapeld, en slechts hij, die vele of zware goederen bezit, heeft nog een ander magazijn. Onder de bank

zijn ook nog ſmalle planken geplaatst, om keukengereedſchap en andere kleinigheden te bergen. Ik kocht bij eenen dezer winkeliers verſcheidene Perziſche doeken, en werd door hem op thee en confijt onthaald.

De leefwijs dezer *Perzianen* is zeer vervelend. Zij houden zich met niets bezig, dan met het verkoopen hunner waren, wandelen in de nabijheid hunner winkels heen en weder, ſtaan voor hunne deuren en praten met elkander, zitten meestal geheel ledig, en kennen zelfs weinig zinnelijk genot, behalve den wellust, in welken zij vaak buitenſporig zijn. — Zij doen hun gebed meestal in hunne huizen, ſlechts weinige bezoeken de Tartaarſche Moskéën, dewijl zij, als aanhangers van ALI, hun geloof voor zuiverder houden, dan dat der Tartaren.

Hunne ligchaamsoefeningen zijn merkwaardig. Ik had gelegenheid die, door middel van MYRSA ABDULLAH, den tienden September bij te wonen. Zij werden des morgens om acht ure in een van de hoven dezer natie gehouden. Het daartoe ingerigt vertrek lag in de benedenſte verdieping, zoodat ik eenige trappen moest afklimmen. De grond was noch gevloerd noch geplaveid; rondom de muren ſtonden banken, ruim drie voeten breed, en tegenover de deur twee ramen. Aan den zolder hing eene kleine, metalen klok, en in het midden van het vertrek ſton-

ſtonden acht Perzianen, ſlechts met korte lederen broeken bedekt, maar anders geheel naakt. Ieder van deze had twee houten knodſen in de handen, die omtrent anderhalf voet lang en zes duimen dik waren, met korte dunne handvatſels voorzien, om die gemakkelijk te kunnen vasthouden. Op de banken zaten de aanſchouwers, met de beenen kruiſelings onder het lijf, en onder deze tegen den muur ter regterhand een *Mullah* met eene kleine handtrommel, en naast hem drie muzijkanten. Zoodra deze begonnen te ſpelen, trad de eerſte dezer knodsdragers als aanvoerder in het midden van het vertrek, terwijl de zeven overige eenen kring rondom hem vormden, en gelijk hij hunne knodſen langzaam, naar de maat, over de ſchouders langs den rug begonnen te ſtrijken, zoodat zij de knods, die zij in de regterhand hielden, ophaalden, wanneer zij die in de linkerhand naar beneden ſtreken, en omgekeerd. Deze in het eerst trage beweging, waarbij de knods ſteeds over hun ligchaam heen en weder zwaaide, kreeg allengs meer levendigheid. Zoodra namelijk de voorganger met eene zijner knodſen tegen de klok ſloeg, die boven zijn hoofd hing, ſpeelden de muzijkanten raſcher. Met de ſnelheid der muzijk nam tevens ook de beweging der armen toe, de knodſen verhieven zich regelmatig over de hoofden, zwaaiden over dezelve en dra ſchenen allen met

elk-

elkanderen te vechten, zonder zich evenwel te raken. — Vervolgens trad een kleiner man, die even zoo behendig ſcheen te zijn als de aanvoerder, in het midden van den kring en danste met hem als eenen krijgsdans. Zij zwaaiden, ieder ſlechts met eene knods gewapend, en den linker arm op den rug houdende, hunne knodſen vreesſelijk tegen elkander, wendeden zich naar de maat regts, links, voor- en achterwaarts, dansten voorbij en om elkander, terwijl zij de knodſen onophoudelijk over hunne hoofden zwaaiden, zonder echter elkander ooit te raken. Gedurende dezen kunstmatigen dans bleven de zes overige, mogelijk mingeoefende, in den kring, en maakten de voorheen beſchrevene, meer eenvoudige beweging met hunne knodſen over de ſchouders langs den rug.

Na eene poos veranderde het tooneel. De knodſen werden weggelegd en zij plaatſten zich nu in twee rijen tegenover elkanderen. Zij bewogen zich nu naar de maat, onder het zwenken van armen en beenen, voor- en achterwaarts, even alsof zij eenen aanval wilden wagen. Deze nadering eindigde echter telkens door een eenvoudig, gelijktijdig ſtampen met de voeten, handgeklap, en eenen gemeenſchappelijken ſlag, zonder dat zij zich aanraakten, hierop traden zij weder achterwaarts, en de beweging werd op dezelfde wijze meermalen herhaald.

Na-

Nadat dit tooneel was afgeloopen, traden enkele paren op, om met elkanderen te worstelen. Zij poogden zich kunstmatig te grijpen en te ontwijken, tot een hunner ter aarde ſtortte.

Hierop volgden oefeningen in het duikelen en het loopen op de handen.

Ten ſlotte had er nog een paar zonderlinge vertooningen plaats. De eerſte werd door eenen ſterk geſpierden jongen man uitgevoerd. Men had tot dat einde eene plank ſchuins tegen de zitplaats der aanſchouwers gezet. Tegen deze plank zette hij nu zijne voeten, terwijl hij met de armen op den grond ſteunde, zoodat zijn ligchaam in eene hellende houding uitgeſtrekt vrij in de lucht zweefde, en de voeten veel hooger, dan zijn hoofd ſtonden. In deze moeijelijke houding, begon hij nu, met het gezigt naar den grond gewend, hoogdravend en driftig te ſpreken, terwijl hij dan eens den eenen, dan weder den anderen arm ophief, en hoofd en borst zijdwaarts wendde, ſteunende ſlechts op ééne hand. Zoodra hij zijn hoofd ophief, ſnoof hij vreesſelijk, dan vervolgde hij weder met hoogdravend te ſpreken en herhaalde dit verſcheidene malen met eene ontzettende inſpanning van krachten. Na eene kleine poos, verhief de *Mullah*, terwijl de jonge man in dezelfde houding bleef, zijne ſtem, en zeide op eenen zingenden toon, gelijk bij het lezen van den Koran, een gebed op, waarin hij *Allah* ſmeek-

ſmeekte, om dezen man kracht te ſchenken ter voortzetting zijner oefening. Deze voortzetting volgde dan ook zoo lang, tot de uitputting hem noopte die te ſtaken. Nu verhief de *Mullah* nog eens zijne ſtem tot lof van dezen man, en eindigde dit met op zijne trommel te ſlaan, tot een teeken, dat de muzijkanten ſpelen moesten.

Het tweede en laatſte ſtuk werd door den voornoemden voorganger alleen verrigt. Hij ging op den rug leggen, nam in iedere hand eene dikke zware plank van eikenhout, met een gat in het midden, om die te kunnen vatten, en die de gedaante van een halfrond ſchild had. Deze planken, die zeer zwaar waren, zwaaide hij met groot gemak in het rond, hield dan de eene, dan de andere omhoog met uitgeſtrekte armen, terwijl hij tevens zijn ganſche ligchaam half omkeerde, en dit alles deed hij verſcheidene malen in regelmatige pauzen. Zoo eindigden, na verloop van twee uren, deze ligchaamsoefeningen, en, gelijk men ligt kan beſeffen, niet zonder ſterk zweeten.

Deze oefeningen worden, als het niet te heet, noch niet te koud is, meermalen in de week herhaald. Ieder *Perziaan* is hiertoe evenwel niet geſchikt, de meeste nemen echter van tijd tot tijd aan dezelve deel, hoewel alle niet even behendig. Volgens de verklaring van MYRSA ABDULLAH, beſchöuwt de *Perziaan* deze oefenin-

ningen, gelijk de *Rus* zijn bad, als een geneesmiddel. Hij bedient zich van dezelve om te zweeten, zoodra hij onpaſſelijk is. Wie deze oefeningen dikwijls doet, moet zeker eene groote ſterkte en behendigheid verkrijgen, dewijl zij alle ſpieren in beweging brengen en verſterken.

De hier wonende *Tartaren* kan men onderſcheiden in de *Gilaanſche*, *Buchaarſche* en *Agrischaanſche*; deze drie afdeelingen bewonen eene aanzienlijke Slobode.

De twee eerſte ontleenen hunnen naam van het land, uit hetwelk zij afſtammen, maar de laatſte zijn afkomſtig uit den echt van Tartaarſche vrouwen en hier wonende Indianen, want *Agrischan* heet in de Tartaarſche taal een *Bastaard*. Al deze Tartaren leven van den koophandel en het vervoeren van waren te water en te land. Hunne leefwijs heeft veel overeenkomst met die der Kaſanſche Tartaren. Zij bezitten in *Astrakan* negentien moskéën (*Medscheds*), en onder deze eene nieuwe van ſteen, zeer ſierlijk en met ſmaak door een partikulier gebouwd. De vorm dezer moskée heeft veel overeenkomst met die van ſommige Westerſche kerken, want de toren van den uitroeper (*Minaret*) verheft zich niet, gelijk bij de overige *Medscheds*, in het midden, maar naar de wijze der kerktorens, ter zijde van den koepel. Zou hier eene navolging der groote Christelijke kerken invloed op den bouw-

bouwtrant gehad hebben? Ik bezocht deze moskée op eenen vrijdag (den Muhammedaanſchen zondag), maar, hoewel ik mijne ſchoenen voor de deur had laten ſtaan, mogt ik echter niet geheel binnentreden, maar moest aan den ingang blijven ſtaan. Een bewijs, dat de *Astrakanſche Tartaren* bijgelooviger zijn, dan die te *Kaſan*, die den Christenen den toegang niet weigeren. Intuſſchen kon ik evenwel het geheel overzien. De inwendige ruimte vormde een vierkant tuſſchen witte muren, aan beide kanten met uitgangen voorzien. De grond was, volgens gewoonte, met tapijten belegd en aan het gewelf hingen glazen kroonen. De *Mullah* zat achter in de moskée in eene groote nis, en zeide op eenen klagenden toon de gebeden op, voor hem lagen de mannen op hunne knieën, want bij de Muhammedanen wordt geene vrouw tot de Godsdienst toegelaten.

Behalve deze in de ſtad wonende *Tartaren*, zijn hier ook nog zulke, die ſlechts nu en dan hier verſchijnen, namelijk *Jurtowiſche* en *Kundorowiſche*; de eerſte wonen in de naburige dorpen, maar de laatſte zijn zwervende herders, die thans echter eenig land bebouwen, en op verſcheidene plaatſen van het ſtadhouderſchap den post bedienen. De *Jurtowiſche* Tartaren voorzien de ſtad van groen laken, maar de *Kundorowiſche* brengen de voortbrengſelen der veeteelt her-

herwaarts. Beide behooren tot den ſtam der *Nogaiers*.

De *Bucharen* reizen heen en weder. Zij trekken rond in lange kaftans en groote tulbanden, en brengen in *Astrakan* ruwe en bewerkte zijde, boomwol, rabarber, muskus, bevergeil (*Castoreum*), vruchten, zoo als perziken, abrikozen, granaatappelen, als ook paarlen en edele geſteenten.

De *Chiwiners* (*) onderſcheiden zich, wat het uiterlijke betreft, bijna geheel niet van de vorige natiën. Zij brengen bijna dezelfde voorwerpen van handel herwaarts, bovendien nog *Chalats*, eene ſoort van ſtof uit katoen geweven tot japonnen, en houden zich insgelijks hier ſlechts eenigen tijd op.

De *Kalmukken* verſchijnen ook maar als vreemdelingen in *Astrakan*.

De merkwaardigſte perſonen waren in mijn oog de Indianen, (*Hindoo's*), dat aloude volk, dat ons de vroegſte eeuwen herinnert, en dat thans nog de ſporen der kindschheid van ons geſlacht draagt. Het getal dezer *Indianen* in *Astrakan* bedraagt omtrent zeventig perſonen. Van deze hebben hier ſlechts omtrent dertig men-

(*) Of *Chiwinzen*, de bewoners van *Chiwa*, die uit *Sasten*, *Usbeken*, *Karakalpaken*, *Turkmenen* of *Turkomannen* beſtaan. Zie het derde deel van dit werk, bladz. 112. DE VERT.

menſchen bezigheden; de overige zijn *Pandarums* of *Satadewans*, die alleen van de aalmoezen der overige leven. Zij worden geheel verkeerd *Dervische* genoemd. Men herkent den *Hindoo*, over het algemeen aan de donkere kleur van zijn vel, die bij de meesten zwart-bruin is, en aan een gekleurd teeken op zijn voorhoofd, want zij hebben hunne nationale kleeding, door het klimaat hiertoe genoodzaakt, voor de *Perziſche* verwisſeld. Zij zijn meerendeels van eene middelmatige lengte en mager, ſommige rijkere echter vrij dik. Zij zijn zeer zacht en verdraagzaam van aard, en hun uiterlijk voorkomen verraadt reeds eene groote goedhartigheid. Zij zijn ook beroemd door hunne dienstvaardigheid en eerlijkheid. Dewijl zij aan de zielsverhuizing gelooven, zoo nemen zij ook het lijdende beest onder hunne beſcherming, en men verhaalt, dat zij voorheen de vogelen, die men dreigde te dooden, dikwijls door hun geld de vrijheid bezorgden. Men verzekerde mij zelfs, dat nieuwe aankomelingen niet zonder medelijden pelzen kunnen zien uitkloppen, en dat zij de menſchen verzoeken niet meer te kloppen. Thans koopen zij zoo ligt geene zulke vogels meer, dewijl hunne goedhartigheid door moedwillige boeven zoo dikwijls misbruikt is. Volgens deze grondbeginſelen houden zij zelfs hier geene dieren, behalve ſomtijds paarden, tot welker oppas-

pasſing zij gewoonlijk Tartaren huren. Zij eten dus ook nooit geen vleesch of visch. Hunne leefwijs is derhalve zeer eenvoudig. Ongezuurd tarwebrood, hard gekookte rijst met boter, verſche of gedroogde vruchten, zijn hun voornaamſte voedſel. Zij beminnen de ſpecerijen in hunne ſpijzen, maar drinken nooit ſterken drank. Des morgens wasſchen zij hun geheel ligchaam, dewijl zij zonder deze reiniging geen tempel betreden mogen, en dan gaan zij ter verrigting van hun gebed naar het tot dat einde beſtemd vertrek. Hetzelve doen zij des avonds. Behalve deze dagelijkſche godsdienstoefening vieren zij nog drie dagen achter elkander het begin van het jaar, — waarbij zij al hunne ſchatten ten toon ſpreiden, en de aanſchouwers op gebak en vruchten onthalen, — als ook den zonneſtand. — Zij brengen nooit vrouwen uit hun vaderland mede, maar vermengen zich wel eens met Tartaarſche vrouwen, en hieraan hebben de voornoemde *Agrischaansche Tartaren* hunnen oorſprong te danken. Zij wonen bijna allen in den voorheen beſtemden koopmanshof, (den Indiſchen *Gostinoi Dwor*), maar de wijze der *Perzianen*. Ieder kunner heeft daar eene kamer met breede banken, bedekt met tapijten. Op deze zitten en ſlapen zij. Voor het overige lijden zij een zeer werkeloos leven. Weinige drijven eigenlijk koophandel, nog minder houden zij zich met verzendingen

ter zee bezig. De meesten leenen slechts geld op renten, en wel tot twaalf of zestien ten honderd in het jaar, en worden door dezen woeker, bij hunne sobere leefwijs, gegoed, ja zelfs rijk. Als zij sterven, dan worden zij volgens de gewoonte hunner natie, op eene plaats bij de stad verbrand. Men zegt echter, dat er nog twee andere sekten onder deze Hindoo's zijn, waarvan de eene hunne dooden in het water werpen, en de andere die begraven.

De werkelooze Indische *Fakirs* of bedelmonniken vertoonen zich in verschillende gedaante, deels bijna naakt, slechts met eenige vodden bedekt, deels met tulbanden en andere onderscheidende teekenen versierd. Dewijl zij geen het minste nut doen aan den staat en zelfs voor hunne eigene geloofsgenooten zeer lastig zijn, zoo is in het jaar 1789 eene menigte van deze luiaards, op bevel der regering, over de grenzen gebragt, en naar hun vaderland teruggezonden, evenwel zijn zij in het vervolg weder vermeerderd.

Behalve de voornoemde Oostersche volken en de *Russen*, vindt men in *Astrakan* ook nog *Europeanen*, uit de verschillendste landen, zoo als *Italianen*, *Franschen*, *Duitschers*, *Nederlanders*, *Engelschen*, *Zweden* en *Polen*, die zich, gedeeltelijk uit hoofde van den koophandel, hier ophouden, gedeeltelijk in dienst van den Staat

staan

ſtaan, en het is vermakelijk zoo vele verſchillende leden der maatſchappij hier vreedzaam met elkanderen tot een geheel vereenigd te zien.

Eer ik deze ſtad verlaat, moet ik nog iets over den *toeſtand van de gezondheid* der inwoners zeggen, dewijl *Astrakan* den naam heeft, eene ongezonde plaats te zijn. Ik wil niet zeggen, dat deze meening geheel ongegrond is. Want eensdeels de afwisſeling van de tempering der lucht is hier dikwijls zeer groot. Op de grootſte hitte van den dag volgen koude nachten, en eer, dan men dit verwachten zal, begint het te vriezen. Dit had bij mijn verblijf in deze ſtad reeds in het midden van September plaats, en ik was genoodzaakt des nachts in mijnen pels te ſlapen. Mijn knecht werd zelfs door de koude van den nacht met eene tusſchenpoozende koorts met hevige zinkens aangetast, die op reis in het einde der maand in eenen wezenlijken typhus ontaardde, zoodat ik genoodzaakt was, hem te *Simbirsk* in het hospitaal te laten brengen. Voeg hierbij, dat de zomer gewoonlijk zeer droog is, terwijl de lente en herfst door zeer groote vochtigheid der lucht het ligchaam verſlappen. Anderendeels kunnen de menigte van water, die door het wasſen der rivieren nog vermeerderd wordt, en de moerasſige zoutachtige grond, die, door ſneeuw en regenwater opgelost, in een diep moeras verandert, als ook de uitwaſe-

mingen van doode en verrotte visschen, voor de gezondheid niet dan zeer nadeelig zijn.

Intusschen werken deze schadelijke dingen toch niet altoos op het ligchaam, en men zou ten minste verkeerd oordeelen, als men die voor de oorzaak der pest wilde houden, die hier somtijds wel gewoed heeft. Deze ziekte is zeker van buiten herwaarts gebragt en nooit hier ontstaan; want zij heeft opgehouden nadat de bevelen betreffende de quarantaine behoorlijk uitgevoerd waren. Daarentegen zijn, volgens de berigten der hier wonende artsen, de rotkoortsen hier zeer algemeen. Zij heerschen vooral in de lente en in den herfst, evenwel ontmoet men die ook in den zomer, en in den herfst komt bij deze kwaal nog dikwijls de loop. Dat in dit jaargetij de loop over het algemeen vaak heerschen moet, kan men reeds opmaken uit hetgeen ik zoo even gezegd heb, betreffende de zeer verschillende afwisselende gesteldheid der lucht. De ware *Synocha* met echte ontsteking vindt men integendeel hier zeldzamer, op zijn hoogst in den winter. Onder de Chronische ziekten zijn de meest heerschende de venuskwaal, scheurbuik en jicht, eigendommelijk echter slechts de zoogenoemde *krimsche krankheid*, (*Lepra taurica*) in de Russische taal: *Prokaba*, die GMELIN, en later Doctor MARTIUS, in eene verhandeling over deze ziekte zeer juist heeft be-

beſchreven, en die volgens de mededeeling van den Inſpecteur der Mediſche fakulteit, Doctor BURGHOLTZ, dan eens venusziekte, dan eens ſcheurbuik, dan eens melaatschheid of ſchurft is (*). Dewijl deze kwaal voor ongeneeslijk wordt gehouden, zoo is voor dezelve een eigen ziekenhuis te *Astrakan* opgerigt, waarheen men de armen zendt, zonder zich verder veel om hen te bekommeren. Het verſchrikkelijkst ſchenen de opſchriften aan den muur met groote letters, „*ongeneeslijke melaatſchen*," te zijn, dewijl die den hier gebragten zieken reeds bij voorraad zijn lot voorſpellen. Een ander gasthuis in deze ſtad, dat echter niet zeer geroemd wordt, heb ik niet bezocht, zoo min als de ſtads apotheek, die insgelijks in eenen ſlechten ſtaat is. Hier vindt men nog een groot *Laboratorium* der kroon, in hetwelk ſommige artſenijen uit de voortbrengſelen des lands in het groot bereid worden, om die aan de apotheken in het rijk te verzenden; bij voorbeeld: *Astrakansch* zout, drop, extracten, gedestilleerde wateren, enz.

De-

(*) De *krimsche krankheid* wordt door de *kozakken van* Ural, ook *zwarte ziekte*, (Ruſsich *Tchernajah Nemotsch*) genoemd. Men zegt dat zij uit *Taurie* afſtamt, en heerscht in den omtrek van *Cherson*, *Astrakan* en aan de oevers van de rivier *Ural*. Hare during, *sympthomen*, en tot dusver ongeneeslijkheid maken haar allervreesſelijkst, en als eene ſoort van ſchurft kenbaar.

Dewijl de *wijnteelt* een voornamen tak van beſtaan voor dit ſtadhouderſchap oplevert, zoo deden wij den een en twintigſten September een ſpringtogtje naar *Tscherepacha*, een landgoed van den Gouvernements-Adelsmaarſchalk, Generaal ASCHMATOW, die de wijnteelt tot den hoogſten trap in dit ſtadhouderſchap gebragt heeft. Dit landgoed ligt twaalf werſten van *Astrakan*, aan een riviertje van denzelfden naam. Wij werden bij onze komst door den gullen en vrolijken grijsaard zeer vriendelijk ontvangen. Met de grootſte bereidwilligheid toonde hij ons al het merkwaardige zijner landhuishoudkunde, deels zelf, deels door anderen. Hoewel hier een dorp is, dat hem toebehoort, zoo vindt men echter niets van den gewonen landbouw. Achter zijne met ſmaak gebouwde woning ligt eene groote ſtreek lands, die echter ſlechts tot het telen van wijn en ooft gebezigd wordt. De eenigzins hooger gelegene vlakte is met hooge wijngaardſtaken bedekt, over welke de wijnſtok op vele plaatſen zijne ranken dwars verſpreidt en overdekte gangen vormt. Want men is hier doorgaans gewoon, de wijnſtokken niet aan palen te binden, maar die aan ſtaketſels in de hoogte te laten ſchieten, zoodat zij hooge muren vormen. De wijnoogst begon juist, en wij verkwikten ons met de kostelijke druiven, die hier zeer groot en in eene buitengewone hoeveelheid de ranken be-

bezwaren. De vruchtbaarheid van den wijngaard wordt door eene doelmatige bevochtiging bevorderd. Alle wijnſtokken moeten namelijk, uit hoofde van de droogte in den zomer, door kunst bevochtigd worden, en men ziet de inrigtingen tot dit doel alom in de ſtad. Hier is die echter volmaakter, dan elders. Het wezenlijke der inrigting beſtaat in eenen houten toren, ſomtijds met een ſteenen voet voorzien, onder welken een waterbekken gelegen is, dat uit eene gracht of beek gevuld wordt. Het bovenſte gedeelte van dezen toren bevat eene as met vier roeden, die door een kroonrad eene loodregte rol beweegt. Deze vat weder door een groot rad twee over hetzelve ſtaande kroonraderen, die ieder eene insgelijks loodregt liggende rol, met een rad voorzien, bewegen. Over deze laatſte raderen gaan twee gelijkloopende touwen, aan welke weder twee opene ronde tonnen gehecht zijn. Deze touwen met hunne tonnen dalen nu neder in het water, en worden, door het omdraaijen der raderen, met water gevuld in de hoogte getrokken, en bij het omkeeren over het rad in eene ruime goot geſtort. Opdat men zich echter van alle winden zou kunnen bedienen, zoo is het bovenſte gedeelte van dezen toren, met de wieken om de as beweegbaar, bijna zoo als bij ons de bovenkruijers. Wanneer nu het water door dit werk-

tuig eens om hoog gehaald is, dan wordt het door houten goten naar alle gedeelten van den tuin geleid, en door openingen, die gesloten kunnen worden, daar, waar het vereischt wordt, uitgestort, om de greppels, in welke wijnstokken staan, te bevochtigen. In groote wijntuinen, zoo als die van den generaal ASCHMATOW, worden verscheidene zulke werktuigen vereischt om dit doel te bereiken, en om deze reden is de wijnteelt hier kostbaarder, dan hij anders in dit klimaat zijn zou; want men rekent, dat eene vierkante *saschene* (*) twee pud druiven en één pud druiven één *wedro* (†) wijn leveren. De generaal teelt veertien verschillende soorten, en onder deze ontbreken ook de beste Hungaarsche niet; hij perst jaarlijks door een omtrent tien duizend *wedro's*. Hij teelde onder anderen vijf soorten rooden en witten schuimenden wijn, die

(*) Een *Saschen* of *Saschene* bevat drie *Arschinen*; de *Arschine* bevat drie honderd vijftien en een halve oude Fransche lijnen; vijf honderd *Saschenen* maken eene *werst* of Russische mijl uit. De gewone maat van land en veld is de *Diesätine* of *Disätine* van tachtig *Saschenen* lang en veertig breed.

DE VERT.

(†) De *wedro* bevat vier *Tschetwerik*, en de *Tschetwerik* twee *Osmuschki*. De *Osmuschka* heeft tachtig oude Fransche kubiekduimen.

DE VERT.

die voor den besten Champanjer niet behoefde te zwichten, en bovendien nog verscheidene andere soorten van een goed gegisten wijn, die zich van den gewonen Astrakaanschen wijn, een drank, die naauwelijks kan genuttigd worden, zeer voordeelig onderscheidt. De reden van dezen voorrang is alleen in de wijze der behandeling te zoeken. Door een Duitscher uit het wijnland onderwezen, worden de werkzaamheden van het treden en persen der druiven, met de grootste orde en zindelijkheid, in een daartoe bestemd ruim gebouw verrigt, de gisting behoorlijk afgewacht, en de drank in groote vaten in eenen uitmuntenden kelder bewaard.

Behalve de wijnteelt is ook de *kweekerij van vruchtboomen* op dit landgoed zeer aanzienlijk. De vruchtboomen vormden lanen in de lagere streken, en droegen zeer rijkelijk. De meeste waren echter perenboomen, maar de peren waren bij uitnemendheid lekker. Bovendien vonden wij hier ook tuinvruchten van allerlei soort, inzonderheid meloenen en Arbusen (*cucurb. citrullus*), die in de zuidelijke deelen van *Rusland* zeer gemeen zijn, als ook een aanleg om den *Sesam* (*sesamum orientale*) te kweeken. De olie uit het zaad van deze plant wordt te *Astrakan*, in plaats van de olie van *Provence*, gebruikt, en in menigte uit *Perzië* herwaarts gebragt. Men vervoert die thans verder door

Rus-

Rusland, dewijl de olijf daar zeer duur is. Zij is geheel helder, heeft eene ſtroogele kleur, en een zachten, zuiveren ſmaak. Het pond kost te *Astrakan* een papieren roebel. Ook vindt men op dit landgoed eenen aanleg om *zijden te telen;* evenwel ſcheen de zijde niet best te willen tieren, en men kan zeker nooit veel winst van deze teelt verwachten, dewijl de uit *Perzië* ingevoerde zijde ſteeds beter en goedkooper zijn zal.

Den zes en twintigſten September ondernamen wij eenen togt te water naar de *Kaspiſche zee*, om de *vischvangst*, de *Quarantaine* en de *inrigting van den tol* te bezien. Wij kregen tot dat einde van den directeur der *Tamoschna*, (*Tol-linie*) eene gemakkelijke gondel met eenen Tartaarſchen ſtuurman en tien Tartaarſche roeijers. Het was tegen den middag toen wij aan boord van het vaartuig op het kanaal in de ſtad kwamen, voorzien met levensmiddelen voor verſcheidene dagen. Door kracht van riemen vlogen wij in de *Wolga* voorbij de ſcheepstimmerwerven, en de Tartaarſche voorſtad, en voeren dra tusſchen de breede eilanden van den ſtroom. Wij doorkliefden thans in verſcheidene rigtingen de golven, zoo als de doorvaart dit eischte, en daar de wind gunſtig was, bedienden wij ons nu van onze zeilen. Slechts een paar maal zagen wij land, dat zich, als een aardheuvel uit het wa-

water verhief; van de overige eilanden zagen wij ſlechts het hooge riet. Eindelijk ontdekten wij regts het doel der reize van dezen dag, namelijk het vijftien *wersten* van *Astrakan* gelegen eiland *Bertul* met de inrigtingen der *Quarantaine* en een zoutmagazijn. De ganſche eerſte inrigting beſtaat uit twee afdeelingen. Vooreerst uit de vertrekken voor de ambtenaren, en ten andere uit de eigenlijke *Quarantaine*, beide naast elkander aan den nabijzijnden oever gelegen. De hier aankomende ſchepen, die reeds vier tot zes dagen, of bij pest langer in *Sedlistow* hebben moeten vertoeven, moeten hier ontladen worden, en ten minſte twaalf dagen blijven liggen. Evenwel mag de manſchap, als zij nieuwe kleederen kan en wil koopen, in zes dagen vertrekken.

Bij de Quarantaine is een inſpecteur met twee adjuncten en een arts geplaatst. Tot het zuiveren der waren zijn rondom een vierkant plein verſcheidene houten gebouwen opgerigt, in den vorm van lange ſchuren, met venſters en dwarshouten, om in dezelve ſtoffen, ſhawls, doeken en katoen te luchten. Vervolgens kleinere, rondom geſlotene huizen, om in dezelve grootere ſtoffen en pelterijen, met oxygene zoutzure dampen (*chlorine*) te berooken. Deze worden tot dat einde opgehangen, de pot, uit welken de damp opſtijgt, in het midden geplaatst en

de

de deuren een etmaal met leem toegeſmeerd. Eindelijk vindt men hier nog een vertrek met kagchels, om door ſterke warmte de ſmetſtof (*contagium*) te verwoesten. Men bezigt deze laatſte ſoort van zuivering bij alle zijden waren, goud en zilver. Brieven en geld worden door den azijn gehaald, en voor de manſchap zijn twee baden voorhanden. De ganſche inrigting was, toen wij die zagen, zeer armoedig, en men hoopte op eene ſpoedige vernieuwing.

Wij overnachteden bij eenen der ambtenaren van de Quarantaine, en gingen den volgenden morgen, voor het aanbreken van den dag, weêr op reis. Gelijk gisteren zeilden wij tusſchen grootere en kleinere eilanden den ſtroom op, en legden ſlechts des voormiddags eens aan bij eene plaats, waar *traan* gekookt werd. Hier ſtonden in verſcheidene vaten ſtukken van groote visſchen, zoowel als geheele kleinere visſchen, die tot eene broeiachtige ſtof rotteden. Kort bij deze werd in eenige ketels de traan gekookt, maar de walgelijke, ondragelijke ſtank verdreef ons dra van deze plaats. Deze lucht hinderde echter de watervogelen niet, want juist bij dit eiland zagen wij een aantal kropganzen, duikers en zeemeeuwen. Tegen den middag gingen wij aan wal bij eenige visſchers hutten, en lieten ons eenen maaltijd, van den door hen gevangenen visch bereiden. Eer het eten gaar was, wandelde ik over

over het eiland, en verzamelde eenige zoutplanten. Zonder dat wij dezen dag verder iets merkwaardigs zagen, kwamen wij eer het avond was bij het eiland *Sedlistow*, dat vijf en zestig wersten van *Astrakan* ligt. Dit eiland is tot onderzoek der ſchepen beſtemd, en bevat eenige woningen voor de tollenaars. Tegenover *Sedlistow* ligt een klein eiland, met eene andere afdeeling van de inrigting der Quarantaine, waar, gelijk reeds gezegd is, de ſchepen, die uit de *Kaspiſche* zee komen, vier of zes dagen moeten vertoeven. Alle kooplieden, die uit *Grusien* en van den *Kaukasus* komen, zijn ook verpligt hier Quarantaine te houden, gelijk te *Bertul* alle die perſonen, die uit *Bucharie*, *Chiwa* en *Perzië* komen. Op een ander eiland meer regts, ziet men een visſchers dorp, dat de eigendom is van den beroemden Griek WARWAZI. Wij gingen terſtond naar twee ambtenaren van den tol, die ons zeer gastvrij ontvingen. De eene, de heer LANGHAMMER, een geboren *Lijflander*, verzocht ons bij hem ons nachtverblijf te houden. Zijn Rusſiſche ambtgenoot, en een naar *Perzië* beſtemde Rusſiſche officier, die reeds voor ons hier gekomen was, maakten het ganſche gezelſchap van deze plaats uit. Evenwel bragten wij den tijd hier aangenaam door, deels bij eene wandeling door de met zoutplanten ſpaarzaam begroeide zandheuvelen van dit eiland, deels bij

het

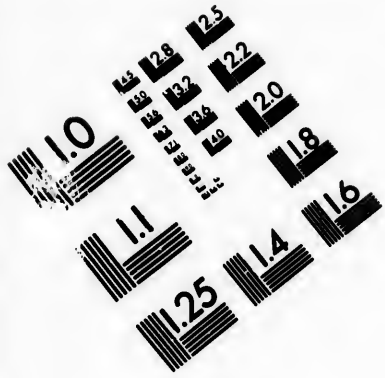

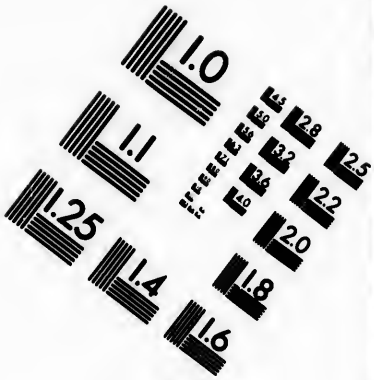

IMAGE EVALUATION TEST TARGET (MT-3)

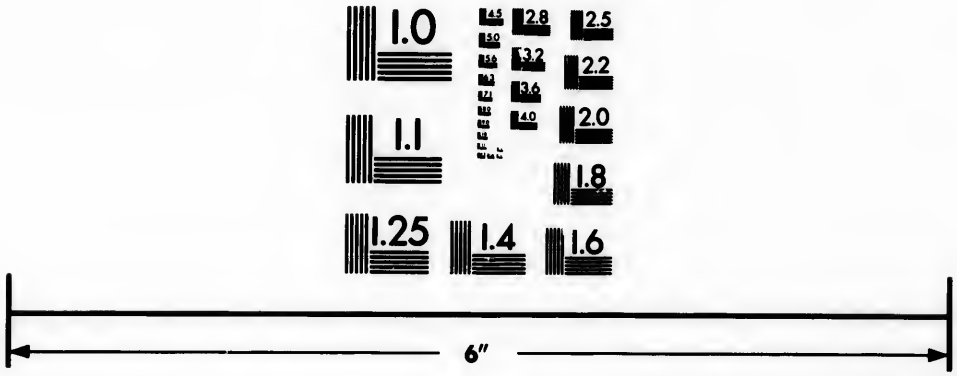

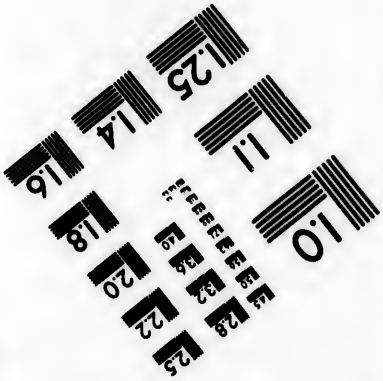

Photographic Sciences Corporation

23 WEST MAIN STREET
WEBSTER, N.Y. 14580
(716) 872-4503

het eenvoudig avondmaal na onze terugkomst, onder de vermakelijkſte geſprekken over het oosten en het westen, die voor mij zeer leerzaam waren. Ik vermeerderde hier mijne verzameling van planten met verſcheidene ſoorten van *salsola's*, maar kon de ſpin, *Tarantula* genoemd, die ik zocht, en die anders, zoo als men zegt, hier menigvuldig is, niet vinden, dewijl zij door de koude nachten reeds verdwenen was. De Ruſſiſche ambtenaar, de heer WORONIN, verzekerde mij, dat de *Tarantula* niet ſlechts door de ſchapen, maar ook door de katten wordt gegeten, gelijk hij zelf verſcheidene reizen in zijn vertrek gezien had, en dat de ſteek dezer ſpin niet gevaarlijk is, als ook dat het *kerfdier*, dat men gewoonlijk voor de *Tarantula* houdt, een geheel ander dier is en op de heide leeft. Buiten twijfel meende hij de giftige *Phalangium*. Hij meende, dat er twee ſoorten van deze kerfdieren waren, de eene met een doodelijk gif gewapend, de andere min gevaarlijk. Ik had in het vervolg gelegenheid zulk een beest, van de meest gevreesde ſoort, te *Aſtrakan*, bij docter HAHN, te zien. Het was de *Phalangium Araneoides*. Ik kon echter van eene tweede ſoort niets vernemen, en kan dus hieromtrent ook niets bepalen. Voor het overige moet de *Phalangium* ook wel reeds in het *Saratowſche* ſtadhouderſchap gevonden wor-

worden, want men verhaalde mij, dat voor eenigen tijd twee jonge lieden aldaar, door den ſteek der *Tarantula* geſtorven waren, maar dit is ſlechts mogelijk, als men hierdoor de *Phalangium* bedoelt.

Op den volgenden morgen wandelde ik nog eens door het eiland, en vond aan den anderen kant verſcheidene *Perzianen*, die naar hun vaderland terugkeerden. Ik vraagde hun, of zij Perzisch geld bij zich hadden, en kreeg voor Rusſisch geld verſcheidene nieuwe ſtukken. Nu vestigde ik mijne oogen op de *Kaspiſche zee*, die als een breede donkere zoom den horizont beperkte. Aan deszelfs oever verhief zich in de verte op het eiland *Tchetyre Bugri* (dat is vier heuvelen) de vuurtoren, en op den weg naar denzelven lagen de wachtſchepen, die den heimelijken uitvoer van verbodene artikelen beletten moeten. Onder deze artikelen behoorden toen vooral dukaten en koperen munten van vijf kopeken. Ik zou nu zelfs gaarne het *Kaspiſche meer* hooger op bezocht hebben, maar het ſtormde, en ons klein vaartuig zou deze reis niet zonder gevaar hebben kunnen doen. Ik beſloot dus een anderen togt te ondernemen, om *de groote waterroos, Nymphaea Nelumbo* LINN., *Nelumbium Caspicum Fisch.*, *Nelumbium speciosum willd.*, die zeven wersten van deze plaats groeide, op te zoeken. Onze beleefde gast-

heer en zijn ambtgenoot boden aan ons derwaarts te brengen, omdat men den weg goed moest kennen, wilde men niet verdwalen. Wij namen hun aanbod met dank aan, en dra waren de toebereidſelen tot de vaart klaar. Een vaartuig dat met *Kalmukken* bemand is, ſtaat ſteeds gereed ten dienſte van den tol. Wij gingen dus aan boord van deze ſchuit met onze twee tollenaren, en lieten onze gondel volgen, op welke ook een *Perziaan* was, die, gereed om naar zijn vaderland te keeren, iets van belang in *Astrakan* vergeten had. Zoo ging de vaart ſteeds tusſchen eilanden met welig groeijend riet hoog bedekt, langs het noordelijke ſtrand der *Kaspiſche zee* gedurig oostelijk, en ik beſchouwde met welbehagen in deze eenzame ſtreken, het gemengd gezelſchap der beide vaartuigen, beſtaande uit menſchen van vijf geheel verſchillende volken, namelijk *Duitſchers*, *Ruſſen*, een' *Perziaan*, *Tartaren* en *Kalmukken*, die, om mij genoegen te geven, thans naar hetzelfde doel ſtreefden. Na eene vaart van twee uren bereikten wij de bedoelde plaats. Een naauwe doortogt bragt ons in de baai, waar deze even zoo fraaije als zeldzame plant van het Oosten tot dus ver in het Rusſiſche rijk alleen is gevonden geworden. Maar op deze vrij ruime plaats, door een rietachtigen oever omringd, tierde zij ook zoo welig, dat zij met hare groote bladeren bijna de ganſche oppervlakte van

van het water bedekte. Deze ſchildvormige kringronde bladeren bereiken eene grootte, van twee Parijſche voeten in diameter, en drijven vlak op het water, dewijl hun wortel uit het middelpunt zes of acht voeten diep loodregt tot den bodem der zee daalt. Het water was zoo met deze bladeren bedekt, dat dit van verre vast land ſcheen te zijn. Alom verhieven zich tusſchen dezelve ſterke ſtelen met groote kegelvormige zaadhuisjes, maar men zag ſlechts nog hier en daar de ſchoone, groote, rozenkleurige bloemen, die grootendeels bijna uitgebloeid hadden. Ik was echter zoo gelukkig, dat ik verſcheidene fraaije bloemen kon verzamelen en droogen. Deze bloemen worden door de *Hindoos* en *Tibitanen* als heilig beſchouwd, dewijl volgens hunne *mythologie*, de goden in dezelve wedergeboren worden en hier troonen. De noot of het zaad dezer plant, in de Hindoſtanſche taal *Pabin* of *Lilifar*, in die van *Tibet Badma*, in de Perziſche *Dariopacta* genoemd, wordt door deze natien gretig gezocht en gegeten, zoo als PALLAS ons berigt.

Nadat wij hier eene poos rond geroeid hadden, namen wij afſcheid van onze leidslieden, en keerden op onze gondel, met den voornoemden *Perziaan*, door eenen anderen arm van de *Wolga* naar *Astrakan* terug. Onze Tartaren bedienden zich beurtelings van hunne riemen en

zeilen, en op deze wijze kwamen wij tegen den avond aan een eiland met eene visscherij, die naar een klein dorp zweemde. Wij lieten hier voor onze matrozen visch koken. Terwijl de visch gekookt werd verstrooide zich het gezelschap naar welgevallen. Ik wandelde met mijnen reisgenoot bij den zachten avondwind, onder de betooverende verlichting van het zonderlinge landschap, langs den rietachtigen oever, en kwam dra bij eenen dam, op wien ik reeds van verre eenen man zag staan. Toen ik nader kwam bespeurde ik, dat deze onze Tartaarsche stuurman was. Hij bad bij den ondergang der zon, wier laatste stralen vrede in de ziel, gelijk over de natuur verspreidde; hij stond met het aangezigt naar het zuiden (naar *Mekka*) gekeerd, op deze door het water bespoelde hoogte, in eenzame aandacht. Nadat hij zijn gebed geëindigd had, volgde hem de *Perziaan*, nadat hij vooraf aan den voet van den dam zijne kleederen had gewasschen, op dezelfde plaats en met dezelfde gebaren. Wie zou bij dit gezigt in deze omstandigheden niet reeds tot ernst en aandacht gestemd zijn? Wie zou ook niet in stilte zijn gebed hebben opgezonden tot dat Wezen, dat alle volken met dezelfde liefde gadeslaat? — Ik moet bij deze gelegenheid nog melding maken van eene omstandigheid, die voor mij even zoo verblijdend als verrassend was, dewijl zij eenen

schoo-

ſchoonen trek van verdraagzaamheid van den kant eenes *Muhammedaans* oplevert. De *Ruſſen* zijn gewoon om bij elken watertogt, al duurt die nog zoo kort, met een ontbloot hoofd een kruis op de borst te maken, maar de *Tartaar* doet, met een bedekt hoofd, een kort gebed. Zoo dikwijls wij nu des morgens onze reis voortzetteden, riep de ſtuurman ernſtig: maakt een kruis! — Ik verheugde mij thans, dat ik bij ons vertrek van *Astrakan*, hem ook een bewijs van achting voor zijne godsdienſtige beginſelen had gegeven. Eer ik namelijk wist, dat ons vaartuig met belijders van den Koran zou bemand worden, had ik de levensmiddelen, die wij op reis noodig hadden, en onder deze ook eene ham, gereed gemaakt, en zonder verder aan iets te denken, beval ik de matrozen, alles naar boord te brengen. Dit geſchiedde ook, tot de ham alleen over bleef. Thans kwam de ſtuurman bij mij, en verzocht eerbiedig, de ham vooraf in eenen zak van bast, zoo als die hier gewoonlijk zijn, te laten ſteken, om die naar boord te kunnen brengen, en nu herinnerde ik mij de wet van MUHAMMED, en beval terſtond de ham achter te laten, een last, die met zigtbaar genoegen ontvangen werd.

Op den volgenden morgen vervolgden wij onze reis, en kwamen, na weinige uren, bij eene groote *viſcherij*, die de koopman SAPO-

SCHNIKOW gepacht had. Wij landeden om de werkzaamheden naauwkeuriger te kunnen beſchouwen. Naauwelijks hadden wij den opzigter ons oogmerk te kennen gegeven, of hij beval terſtond, dat men ons een dozijn fraaije visſchen, *sterleten* genoemd, voor de voeten zou leggen, eene gewoonte, die bij de visſcherijen de welkomst beteekent. Wij lieten die met dankbaarheid naar onze gondel brengen, en gingen vervolgens met onzen leidsman naar de onderſcheidene inrigtingen. Het geheel was op den tegenover liggenden oever van eenen ſmallen arm der *Wolga*, werwaarts de visſchen voornamelijk trekken, verdeeld, en in den arm der rivier waren de ſchikkingen, om hen te vangen, gemaakt. Het eerſte wat wij zagen, was de *visſcherij met hoeken*. Dwars over de rivier was onder de oppervlakte van het water een touw geſpannen, aan hetwelk van afſtand tot afſtand, even ver van elkander, groote hoeken, aan ſterke koorden, hingen. Boven deze haken waren, aan korte touwen, kleine ſtukken hout vastgemaakt, die op het water dreven, en de rigting van het ſnoer des hoeks aantoonden. Zij dienden tevens tot een lokaas voor de visſchen, want wanneer deze onder deze drijvende houten zwemmen, zoo verzuimen zij niet daarnaar te jagen en als met dezelve te ſpelen, waarbij dan gewoonlijk de hoek in een of ander gedeelte van hun

hun ligchaam haakt, en, bij de poging om dien te ontvlugten, ſteeds dieper in het lijf dringt en hen zoo vasthoudt. Een paar maal des daags varen dan eenige visſchers in eene ſchuit langs de lijn, om de gevangenen te verlosſen. Tot dat einde halen zij hen, met behoorlijk daartoe beſlagene ſtokken, in de ſchuit, nemen den hoek uit het vleesch, en brengen de visſchen gewoonlijk eerst in eene kort bij den oever gelegene plaats, die met ſtaketſels omringd is, waar zij wel diepte genoeg hebben om te kunnen zwemmen, maar ook gemakkelijk van eenen, over dezen plas liggenden ſteiger, weder gevangen kunnen worden. Men vangt op deze wijze voornamelijk *ſteuren*, die gewoonlijk veertig tot zestig ponden wegen.

Vervolgens gingen wij naar de *Utschugen*, dat is heggen van palen, dwars over de rivier geplaatst. Kort naast elkander in den grond geheide palen, loopen hier van twee kanten elkander te gemoet, evenwel niet in eene regte lijn, maar zoo, dat zij bij hunne ontmoeting een ſtompen hoek vormen. Aan de punt van dezen hoek blijft eene opening, door welke de visch zwemmen kan, en tegenover deze opening is eene kleine ruimte met eene digt gevlogtene haag, die in eenen halven cirkel tot op den bodem der rivier loopt, zoodat de visch, die door de *Utschug* derwaarts geleid wordt, daar-

heen met den ſtroom trekken moet, zonder dat hij, uit hoofde dat hij zich moeijelijk kan omdraaijen, weder terugkeeren kan. Zulk eene val heet hier *Isba* (kamer). Zoodra men beſpeurt dat er visch in deze fuik is, varen de visſchers naar die plaats, en halen den visch met lange haken aan boord. Wij beproefden deze kunst ook, en vingen op deze wijze een *hause* (eene ſoort van ſteur) van acht voeten lang. Met dezen buit voeren wij thans naar de *Wataega*, een groot houten gebouw, op palen boven het water rustende, met den eenen kant tegen den oever leunende, zoodat men uit hetzelve door ſteigers op drie zijden in de vaartuigen en door eene poort op den vierden kant aan wal komen kan. Hier worden nu de visſchen ontladen, geſchift, ontleed, *kaviaar* en *wäsiga* gemaakt, en ar . werkzaamheden verrigt. Om deze nader te leeren kennen, lieten wij onzen visch bewerken. Door éénen ſlag met de bijl op den kop werd hij gedood, vervolgens met een groot mes opengeſneden om de kuit en de ingewanden uit denzelven te halen, en eindelijk in de lengte met eene bijl, van den kop tot den ſtaart, opengeſpouwen. De groote menigte kuit werd thans in eene zeef geworpen, die op eene opene ton ſtond, en met de hand zoo lang gewreven, tot er niets dan de vliezen overbleven. De door de zeef gewrevene korrels werden hierop gezouten,

en

en nu was dit werk voltooid, zoodat wij de *kaviaar* terſtond konden gebruiken. Men onderſcheidt verſcheidene ſoorten van *kaviaar*, (Ruſſ. *Ikra*) niet zoo zeer naar den aard der visſchen, van welkers kuit die gemaakt wordt, als wel naar de wijze van bereiding. De aangenaamſte is zeker de voornoemde versch bereide, brijachtige, weinig gezoutene. Intusſchen kan deze niet lang duren, daarom zout men die gewoonlijk ook ſterker, inzonderheid als die verzonden zal worden. Tot dit einde wordt zij in kleine zakken geſtampt, in welke zij, als de pekel afgeloopen is, grootere vastheid verkrijgt, en dan in vaten gepakt wordt. Eene ſlechtere ſoort beſtaat uit gebrokene korrels, is onzuiverder, en wordt met pekel eerst eenigzins op boomſchors gedroogd en dan in vaten gepakt. Een groote visch levert acht tot tien ponden kuit.

Vervolgens zagen wij *rugſpieren*, de voornoemde *wäsiga*, bereiden. Deze is niets anders dan de ſcheede van het ruggenmerg der groote visſchen. Bij het openhakken van den rug wordt deze geſpleten, zoodat het merg bloot ligt. Dit merg wordt weggeworpen en de ſcheede uit de ruggraat gehaald, in de lengte verſcheidene reizen verdeeld, tot eene ſoort van ſtaart gevlochten en in de lucht gedroogd. Men gebruikt dit bereidſel klein geſneden in ſoep en ſaus, om die door de in dezelve bevatte gelei krachtiger

te maken. *Vischlijm; Colla piscium*, hoogd. *hauſenblaſe*, zoo genoemd, omdat die van de blaas van den visch *hauſe* gemaakt wordt, wordt hier niet bereid.

Eindelijk bezochten wij nog het *magazijn van gezouten visch*. Dit gebouw was eene groote houten ſchuur, wier vloer het eigenlijk magazijn bedekte. Onder dezen vloer liggen namelijk zeer groote ruimten of kamers, die van boven door valluiken geopend kunnen worden, en welkers buitenmuren onder den grond met ijs bezet zijn. Als de visſchen in de ſchuur ontleed zijn, worden zij in deze bewaarplaatſen bij lagen opgeſtapeld, en iedere laag beurtelings met zout beſtrooid, tot deze ruimte vol is, en dan wordt die tot den tijd der verzending weder geſloten.

Dewijl de *visſcherij* een hoofdtak van het beſtaan der inwoners van *Astrakan* is, en vele burgers hierdoor rijk geworden zijn, zal het niet ongepast zijn, hiervan nog in het kort iets te zeggen.

Men verdeelt de visſchen, die hier gevangen worden, in drie klaſſen; *Krasnaja*, (*roode*,) *Tschastarkowa*, (*talrijke*) en *Melotschnaja*, (*kleine*).

Tot de eerſte behooren, de hauſen, eigenlijke ſteuren, de zeeroggen en de ſterleten. Tot de tweede, de wentelaars, karpers, witte en roode zalmen, ſnoeken en baarzen. Tot de derde allerlei kleinere visſchen.

De

De ſoorten, die tot de eerſte klaſſe behooren, zoowel als van de tweede, trekken of zwemmen op bepaalde tijden van het eene oord naar het andere, en men zoekt hen in dien tijd te vangen.

Eerst verſchijnt de *witte zalm*, van het midden van Januarij tot Maart. Dan volgen de *hauſen*, die bij het losgaan van het ijs in de maand Februarij uit de *Kaspiſche zee*, gedurende twee weken, de *Wolga* optrekken; vervolgens bij wasſend water ééne maand lang de *zeeroggen* in digte ſcharen, benevens de zoogenoemde *dolle viſſchen*, (*Bescheraja*); tegen het midden van April de *ſteuren*, met de *ſterleten* en *wentelaars*. Als het water begint te vallen, dan keeren de *zeeroggen* en *ſteuren* naar de zee terug. Zij vertoonen zich echter ook later in den zomer, tevens met de *ſterleten*, in menigte. (De ſteuren der *Noordzee* trekken op dezelfde wijze). Eindelijk komen in het begin van September ook de *hauſen*, terwijl deze verdwijnen, weder te voorſchijn, om, volgens de taal der viſſchers, hunne winterkwartieren te betrekken. Deze beſtaan in holen op den bodem der diepſte plaatſen van den ſtroom bij deszelfs mond, waar zij, in hun ſlijm gewikkeld, gerust liggen.

De viſſchen der eerſte en tweede klaſſe zijn de voorwerpen der groote, die van de derde klaſſe, der kleine viſſcherij. Bij de eerſte let men

men inzonderheid op de lengte en het gewigt van den visch. Eene *hauſe* moet acht, en een eigenlijke ſteur ten minſte zes ſpannen lang zijn, om voor volwasſen te gelden, en na dit verſchil krijgen zij ook verſchillende namen. De ſteur wordt hier zelden langer dan negen ſpannen (Dus is de ſteur der *Kaspiſche zee* veel kleiner dan die der *Noordzee*). Het gewigt eener *hauſe* bedraagt dikwijls meer dan zeventig pud.

De inrigtingen tot deze vischvangst zijn insgelijks drieledig, en beſtaan in *keeringen*, (*Utschugen*), die weder in *Saboiken* (de boven beſchrevene ſoort) en *Pareboiken*, thans weinig meer in gebruik, verdeeld worden; in *hoeken*, die weder in *snaste* (hoeklijnen) *Lutschki* (bogen) en *Sandowien* (twee of drietandige vorken) onderſcheiden worden, en eindelijk in *netten*, die gedeeltelijk zeer groot zijn.

Bij ieder *Utſchug* wonen omtrent vijftig arbeiders in hutten, die eene ſoort van dorp met eene kleine kerk vormen. Deze werklieden hebben hunne bepaalde bezigheden, die deels het onderhoud van den aanleg, deels het vangen en bereiden der visſchen bedoelen. Zoo zijn onder hen, bij voorbeeld, *duikers*, die de palen onder water onderzoeken, eigenlijke *visſchers*, *zouters*, *kaviaarbereiders*, *vischlijmmakers* en *handlangers*. De bereiding van den visch, geſchiedt niet op de plaats waar hij gevangen wordt, maar

men

men brengt dien naar de *Watägen*, de eigenlijke werkplaatſen met de magazijnen. Hier worden de visſchen geopend, de kuit, de blaas en de rugſpieren uit dezelve gehaald, vervolgens het vleesch in groote ſtukken geſneden, eenige dagen lang in pekel gezet, en dan in lagen met droog zout geſtapeld. Slechts de kleine visſchen worden na het zouten gedroogd.

Hoewel onder het bewind van Keizer ALEXANDER ieder vrijheid had om hier te mogen visſchen, zoo kan men evenwel thans niet meer gemakkelijk hierdoor veel verdienen; vooreerst, dewijl de beste plaatſen, waardoor de visſchen trekken, reeds lang bezet zijn; en ten andere, omdat de jaloezij niet ligt een nieuwen aanleg begunſtigt, maar veeleer met alle magt tegenwerkt. Want dan eens weet men den ondernemer zijne werklieden te ontronſelen, dan weder den inkoop zijner waren te belemmeren, ja zelfs hebben zij wel eens zijne geheele inrigting verwoest. Wie kon dit den eigenaren van tonnen gouds beletten? De voordeelige vischvangst is dus ſlechts de eigendom van eenige weinige, en onder deze was toen de voornoemde Griek WARWAZI de rijkſte. Op hem volgde de koopman SAPOSCHNIKOW, die ook de beſchrevene visſcherij gepacht had. Hij bezit wel geene eigene visſcherijen, maar heeft echter de voornaamſte, namelijk die van den vorst KURAKIN

en

en die des heeren van BESBORDKO en van WSEWOLODSKY gepacht. Aan den vorst betaalde hij, volgens berigten op de plaats zelve ingewonnen, tot aan het jaar 1815, slechts drie maal honderd duizend, maar thans, volgens zijne nieuwe pachtcedel, vijf maal honderd duizend roebels; aan de twee overige tot 1815 een maal honderd vijf en zeventig duizend, maar thans drie maal honderd duizend roebels. Voegt men bij deze pacht nu nog de jaarlijksche onkosten van het onderhoud van den aanleg der menschen, vaartuigen en gereedschappen, dan kan men zich eenig denkbeeld van het belang dezer visscherij maken. Volgens de stelling van den heer PALLAS, zijn de *Astrakaansche* visscherijen, benevens die van *Neufundland*, de grootste der bekende wereld, en leveren door één jaarlijks een maal honderd drie duizend vijf honderd *Belugen* (hausen), drie maal honderd en twintig duizend *Osetrinen* (steuren), en een millioen vier maal honderd vijf en veertig duizend *Acipenser stellatus* (zeeroggen) op, zonder de ontzettende menigte kleinere visschen, zoo als karpers, snoeken, wentelaars en de robbenvangst mede te rekenen. Van duizend stuks *Belugen* krijgt men verder door een zeven en een halve pud vischlijm en honderd pud kaviaar; van duizend steuren twee en een halve pud vischlijm en zestig pud kaviaar; van duizend zeeroggen echter

slechts

ſlechts een en een kwart pud vischlijm en zestig pud kaviaar, en een aantal rugzenuwen. Wanneer men nu hiermede den middelbaren prijs van den visch en deszelven voortbrengſelen vergelijkt, zoo als die ons op de visſcherij, die wij bezochten, werd opgegeven, namelijk die eener hauſe negen en een halve roebel, van een' ſteur vijf en een halve roebel, van een' zeerog een en een halve roebel, van een pud vischlijm twee honderd roebels, en van een pud kaviaar vijf en twintig roebels; dan kan men omtrent het geheel berekenen, waarbij men dan nog omtrent twee millioenen roebels van de opbrengst der kleine visſchen en robben voegen moet. Gaarne zou ik hierbij een berigt, op hetwelk men zich kon verlaten, betreffende de winst der laatſte jaren, voegen, maar het was mij niet mogelijk dit te krijgen. Ik kan dus ſlechts de min zekere opgaaf uit de Petersburgſche courant hier aanhalen, die tevens bewijst, hoe moeijelijk het zelfs de regering valt, bepaalde gevolgtrekkingen te maken. Dit berigt luidt dus: „ uit de van de Astrakanſche vischexpeditien verkregene echte berigten blijkt, dat in het verleden jaar 6,688 menſchen, op kleinere en grootere vaartuigen, naar de visch- en zeehondenvangst zijn getrokken, en dat zij gevangen hebben: 1,694 ſteuren, 893,392 zeeroggen, 9,199 hauſen, 400,525 karpers en ſnoeken, 4,437 wentelaars en 57,537 zee-

zeehonden. Men maakte 26,342 pud kaviaar, rugzenuwen van zeeroggen 1,327 pud, en 1101 pud vischlijm. Deze vangst geschiedde slechts in de wateren der *Kaspische zee*, die gelegen zijn aan de monden van de *Wolga*, en in die wateren, waar iedereen vischen mag, als ook op de zeehonden-eilanden. Bovendien vindt men aan de kusten der *Kaspische zee* en in de monden der *Wolga* nog vele visscherijen, die de eigendom zijn van partikulieren; gelijk ook visscherijen in de monden van den *Ural* en den *Kuma*. En daar uit alle omstandigheden blijkt, dat de vrije visschers niet altijd het ganssche beloop hunner vangst naauwkeurig opgeven, en die waarschijnlijk verminderen, zoo kan men vooronderstellen, dat de visscherijen op de aan *Rusland* behoorende kusten der *Kaspische zee* zeker viermaal zoo veel bedragen, als boven opgegeven is."

Zoodra wij het merkwaardige dezer visscherij bezien hadden, gingen wij weder aan boord, en bereikten, met goeden wind, des middags van den negen en twintigsten September *Astrakan*. Wij gingen aan wal bij het tolhuis, om dit ook te bezigtigen. Het is tot laden en lossen der waren vrij gemakkelijk ingerigt. De schepen worden aan den met palen in eene lijn bezetten oever gelegd, die de hoogte van het boord heeft, en de waren op de met sterke plan-

planken gevloerde eenigzins ſchuins oploopende helling, door kranen naar het bij de helling liggende tolhuis geſleept. In dit huis vindt men de vertrekken voor de ambtenaren, en een vierkant plein dat omringd is met gewelven, die tot magazijnen voor de waren beſtemd zijn. Deze magazijnen zijn echter op verre na niet voldoende om alle goederen te bergen, zoodat het grootſte gedeelte in de opene lucht blijft liggen. Volgens de opgaven van den directeur der tol, leverde de koophandel aan de kroon eene jaarlijkſche winst op van een half millioen roebels, ſchoon die dra meer bedragen zal. Wat de bijzondere opgaven betreft, zoo kan ik als officieel ſlechts die der Petersburgſche courant aanhalen. Zij luiden dus: „ in de maanden Junij, Julij en Augustus van 1815, zijn te *Astrakan* aangekomen acht en dertig koopvaardijſchepen, drie ammunitie transporten en drie karavanen, namelijk: twee uit *Chiwa* en een uit *Perzië*. Vertrokken zijn in dezen tijd tien koopvaardijſchepen en twee karavanen naar *Chiwa*. Gedurende deze maanden zijn bijna voor 700,000 roebels aan waren in, en voor ruim 63,000 roebels uitgevoerd. En vervolgens: van September 1815 tot 1 Februarij 1816, zijn in *Astrakan* aangekomen: zeven Koopvaardijſchepen, drie oorlogſchepen en ééne karavaan uit *Chiwa*. Vertrokken zijn negentien koopvaardij-

ſchepen en 4 karavanen naar *Chiwa*. Bij den tol zijn voor 322,395 roebels buitenlandſche waren ingeklaard, en voor 818,126 roebels inlandſche waren uitgeklaard geworden. De handel op *Perzië* is wel de levendigſte van hier.

Wanneer men *Astrakan* als koopſtad beſchouwt, dan zal men moeten bekennen dat zij op verre na dat niet is, wat men uit hoofde van hare gunſtige ligging aan de grenzen van het oosten en het westen, aan den grootſten ſtroom van *Europa* en in de nabijheid der *Kaspiſche zee* zou verwachten. Deszelfs uiterlijke gedaante is donker, morſig en zonder ſierlijkheid of ſmaak. De bewoners zijn doorgaans onkundig, morſig en niet zeer gegoed. Slechts enkele familien zijn rijk. Er zijn hier geene huizen, die in het ganſche land verbindtenisſen en crediet hebben. De handel met *Perzië* is zeer voordeelig, maar daartoe wordt kunde van de Perziſche taal vereischt; wie deze niet bezit, moet zich van Armeniërs bedienen, die deze taal verſtaan. Maar daar zij juist niet als eerlijke lieden beroemd zijn, zoo verliezen verſcheidene hunnen eigendom door deze listige menſchen. Om deze en andere redenen is de koophandel van *Astrakan* geenszins zoo voordeelig voor het land, als die zijn kon, en is zelfs een tijdlang meer paſſief dan actief geweest, dat is, er is veel meer in- dan uitgevoerd. Thans ſchijnt die echter zich weder te verheffen.

Ik

Ik zal nu met de volgende korte beſchrijving van *Astrakan*, door eenen anderen reiziger gegeven, dit verhaal beſluiten.

Astrakan rust op verſcheidene lage heuvelen van een eiland der *Wolga* (Rusſisch *Dolgoi Ostrow*), en wordt door den *Kutum* omringd, die door zijne overſtroomingen groote moerasſen in den omtrek vormt. Deze ſtad ligt onder 46 gr. 21 min. 12 ſek. noorder breedte, en 65 gr. 42 min. 30 ſek. ooster lengte, zes en tachtig wersten van het ſtrand der *Kaspiſche zee*, een duizend vier honderd twaalf wersten van *Moskou*, en twee duizend een honderd twee en veertig wersten van *Petersburg* verwijderd. Toen zij in de zestiende eeuw door de Rusſen werd veroverd, lag zij op eene andere plaats, of tien wersten hooger aan den oever der *Wolga*, waar thans de ſalpeterſtokerij ſtaat, of nog hooger, en wel zestig of zeventig wersten van haren tegenwoordigen ſtandplaats aan de *Achtuba*. Op beide plaatſen vindt men ten minſte nog bouwvallen. Nadat zij in het midden der zestiende eeuw naar haar tegenwoordig ſtandpunt verlegd was, is zij van tijd tot tijd door verſcheidene onheilen geteisterd. Zoo werd zij, ten tijde van den bedrieger DEMETRIUS, door zijne vrouw MARIANA en haren medepligtigen SARUZKY, geplunderd; in 1670 door den rebel STENKA RASIN ingenomen, in 1692 en 1693 door de

pest bezocht, die toen zestien duizend menschen wegraapte; in 1705 door de *Strelitzen* zwaar geteisterd, in 1719 door de *Perzianen* geplunderd, in 1787 door een' brand gedeeltelijk in de asch gelegd, en in 1823 vertoonde zich in deze stad ook de gevaarlijke *Cholera Morbus*.

Men onderscheidt in *Astrakan*: den *Kreml* (vesting) op den hazenheuvel (*sajatschei*) met eenen muur omringd, die drie vademen hoog is; en de *witte stad* (*Beloi Gorod*) met eenen muur en acht torens, en zestien voorsteden of faboden. Midden door de stad loopt van het westen naar het oosten een kanaal, dat een duizend twee honderd vademen lang, in het jaar 1745 aangelegd, en in 1812 vernieuwd is; op de diepere plaatsen wordt het door dijken, die eene lengte van zes duizend twee honderd vijf en vijftig vademen bedragen, beschermd. — In en buiten de stad liggen de talrijke, sedert 1613 aangelegde, wijntuinen en twee dorpen. — *Astrakan* bezit twintig Griekssche kerken, en de hoofdkerk (*Uspenskoi Sobor*) is in het jaar 1696 gebouwd. Met deze kerk is de aanzienlijke woning van den Aartsbisschop, door eene steenen brug vereenigd. — Bovendien hebben de Armeniërs hier nog vier kerken, de Lutherschen éene, en de Roomschen twee kerken. Onder de zes hier staande kloosters zijn het *Spaskische* monniken- en het *Blagoweschtschenskische* nonnen-

nenklooster de voornaamſte. — Het getal der Tartaarſche moskéen bedraagt vijftien.

Verder worden in *Astrakan* acht en twintig koopmans hoven gevonden, namelijk verſcheidene Rusſiſche, Armeniſche en Tartaarſche, gelijk ook een Perzisch en Indisch, eene kadettenſchool, een vischkantoor, een tolhuis, een gast- en vondelingshuis, eene ſcheepstimmerwerf, een zee- en landhospitaal, eene Rusſiſche en eene Armeniſche boekdrukkerij, eene ſtads apotheek, een kruidtuin en laboratorium, waar men Astrakasch zout (*glouberzout*), ſap van zoethout of drop, extracten, welriekende wateren e.z.v. in het groot ter verzending bereidt. — Hier vindt men ook vier markten, en het getal der meestal houten huizen bedraagt meer dan vier duizend, de helft dezer huizen wordt door Rusſen bewoond. Volgens de zesde reviſie was het getal der gemengde bevolking tot op zeven en dertig duizend acht honderd twintig zielen geklommen. (Volgens andere reizigers zou de bevolking van *Astrakan* door de vreemden, inzonderheid door de visſchers, wel eens zeventig duizend zielen bedragen).

De inwoners houden zich, behalve met de visſcherij en den koophandel, voornamelijk met de Fabrijken bezig. Men vindt hier toch vele *weverijen* van zijden, halve zijden en katoen, *verwerijen*, *talkſmelterijen*, *kaarſenma-*

kers, *zeepziederijen* en *looijerijen*. Het getal der manufacturen wordt zeer verſchillend opgegeven, dewijl de kleine meer of min over het hoofd gezien worden. Indien men alle de laatſte wilde tellen, dan zou, bij voorbeeld, het getal der weverijen alleen meer dan twee honderd bedragen. Het ontbreekt eindelijk hier ook niet aan handwerken van verſchillende ſoorten.

III.

DE GEZONDHEIDSBRONNEN BIJ SERGIEWSK.

Sergiewsk, een anders niets beteekenend vlek, ligt in den *Boguruslandſchen* kreits van het ſtadhouderſchap *Ufa* of *Orenburg*, twee honderd tachtig wersten (omtrent veertig Duitſche mijlen) zuidoostelijk van *Kaſan* verwijderd. De roem die de, niet ver van deze plaats ontſpringende zwavelbronnen, ſedert 1808 als geneesmiddel, verworven hadden, noopte den heer ERDMAN om in het jaar 1811 derwaarts te trekken, vergezeld door twee vrienden, deels om deze bronnen nader te leeren kennen, deels om die zelf tegen eene hardnekkige heupjicht te gebruiken: zij verlieten *Kaſan* den vier en twintigſten Julij, en bereikten *Sergiewsk* den acht en twintigſten.

„ Wie — zegt de heer ERDMAN — verwacht, dat hij hier eene Duitſche badplaats vinden zal, die zou bij het eerſte gezigt op geene aangename wijze verrast worden, want hij vindt

hier ſlechts eene volkplanting, die een zwervend leven leidt. De woningen der brongasten liggen zonder eenige orde verſpreid, op de heuvelachtige vlakte, die voorheen tot de heide der *Kalmukken* behoorde. Zij beſtaan deels uit hutten van boomtakken gevlochten, deels uit Kalmukſche en Kirginſche tenten van vilt, deels uit gewone tenten, ſlechts hier en daar vermengd met kleine, ſpoedig gebouwde huizen van boomſtammen, dewijl elk in deze woestijn tot zijn verblijf, behalve zijne overige behoeften, ook zijne woning moet medebrengen. Ieder kiest tot dat einde zelf de geſchiktſte plaats. Gegoede edellieden uit nabij gelegene ſtreken, zenden doorgaans vooraf eenige hunner boeren, en laten eene goede plaats omheinen, put en kelder delven, hutten, tenten of de voornoemde luchtige huizen bouwen, en betrekken die dan vervolgens met de hunnen en het vee dat zij medebrengen; want om verſche melk te hebben, brengt men koeijen, en om vleesch te kunnen eten, ſchapen en hamelen mede. Zelfs badkuipen en ketels, zoowel als keuken- en tafelgereedſchap, moeten van elders herwaarts gevoerd worden. Min gegoede of van eenen verren afſtand komende perſonen, die hier de baden willen gebruiken, behelpen zich met priëelen van takken, door naburige landlieden gemaakt, ſomtijds ook met aarden hutten. Rondom en

tus-

tusschen deze woningen weiden de medegebragte paarden, koeijen en schapen door elkander.

Op deze wijze wordt eene volkplanting gevormd, welkers bewoners zich, deels door den nood gedwongen, deels door de zucht tot gezelligheid bewogen, zonder opzigt van stand en gewoonte, vast aan elkander sluiten, en eene eenige familie schijnen te vormen, en de gulheid, die zoo gaarne hetgeen zij heeft met anderen deelt, en die de Russische natie in den hoogsten trap eigen is, zoowel als de bekwaamheid om zich naar de omstandigheden te schikken, maken datgeen, wat voor andere volken onbereikbaar schijnt, hier mogelijk en ligt. Wie eene badkuip of ketel, om het water te verwarmen, heeft medegebragt, leent die gaarne aan hem, die deze dingen behoeft en niet bezit; wie eene koe heeft, verdeelt de overtollige melk, wie schapen medegebragt heeft schenkt zijnen nieuwen vriend, bij het slagten, vleesch of zelfs wel levende dieren, en wie paarden heeft medegevoerd veroorlooft zijnen buurman om het water, tot baden vereischt, met dezelve te halen. Is nu de inrigting klaar, dan denkt men dra ook aan tijdverdrijf door gesprekken, spel, wandelingen en kleine togtjes, zelfs door lezen, dewijl verscheidene brongasten boeken medevoeren, die zij gaarne aan anderen leenen. Met een woord, de bijzondere eigendom wordt dra algemeen, en

op deze wijze krijgt de anders hier zoo eentoonige leefwijs ook hare bekoorlijkheid, ten minste die der onafhankelijkheid en van den ſtaat der natuur.

En hoe fraai zijn zelfs niet de contrasten die hier het oog aanſchouwt! Daar treedt uit de Kirginiſche vilten hut, eene naar den Franſchen ſmaak gekleede freule, met eenen Italiaanſchen ſtroohoed en Turkſchen ſhawl, om eene vriendin te bezoeken, die onder een dak van takken juist eenen aanval harer ziekte moet verduren; daar zitten officiers en eigenaars van landgoederen in een klein boeren huis, om eene punchkom, ſtaande op een tafeltje van mahoniehout. Hier ſtaat een Engelſche, fraai verlakte wagen voor de nederige hut, achter welke de in de opene lucht, aan eenen ſtok hangenden badketel kookt, en kort bij dezen waſemen kastrollen, op eenen haard van veldſteenen, in welke de middagmaaltijd bereid wordt; daar wandelt een hooge ambtenaar in zijn morgengewaad naar de aarden hut, in welke hij het bad gebruiken zal, en knechts volgen hem met kleederen en linnen onder den arm, en gereedſchappen in de handen. Voor het overige was tot gemak der badenden in dit jaar eene bezending van aardewerk, en eene andere van buitenlandſche wijnen uit *Kaſan* ter verkooping herwaarts gebragt, als ook eene veldapotheek opgerigt, tot welke ik het plan had ont-

ontworpen; dit alles was geplaatst in hutten van takken gevlochten. Verder kwamen van tijd tot tijd boeren uit de omliggende ſtreken, en bragten hoenders, eijeren en boter ter markt. Eene afdeeling van Kozakken, herwaarts gezonden, was gelegerd op de naburige hoogten, om de orde te handhaven, en een register van de aankomende en vertrekkende vreemdelingen te houden. Thans bedroeg het getal der perſonen die hier gekomen waren, om de baden te gebruiken honderd drie en zeventig zielen, zonder de dienstboden of de boeren, en wel zes en negentig van het mannelijk en zeven en zeventig van het vrouwelijk geſlacht, of een en tachtig huisgezinnen. In andere jaren zijn zij talrijker. Eindelijk ontbrak het ook niet aan artſen, want behalve den herwaarts gezonden genees-heer, en zonder van mijn perſoon te ſpreken, waren twee artſen uit *Kaſan*, een uit *Simbirsk*, en een uit *Orenburg* hier gekomen.

Dit was, met korte woorden, den ſtaat van het thans hier gevestigd gemengd gezelſchap, tot hetwelk ik te liever behoorde, dewijl ik hier vele oude en nieuwe kennisſen vond, met welke ik als geneesheer, dra in naauwere betrekking kwam. Mijne kunst bragt tevens te weeg, dat ik noch tijdverveling, noch gebrek aan eenige noodige behoefte leed; want er was reeds een der beste vertrekken in een houten huis voor mij ge-

gereed gemaakt, en men overlaadde mij met levensmiddelen bij mijne komst, dewijl ik niets dan eenige boeken en ſcheikundige werktuigen medegebragt had. Zelfs levende ſchapen, een eigendom, dat ik noch voorheen noch naderhand bezat, graasden dra voor mijne deur, en ik kon, zonder bedenken, zoo dikwijls ik wilde, aan eene vreemde tafel eten. Even zoo kon ik mij van meer dan eene badkuip bedienen, en lijfeigenen van hier zijnde edellieden waren ſteeds in mijne dienst; ik behoefde ook ſlechts een woord te ſpreken om gezelſchap en rijtuig tot kleine togten te vinden. In deze omſtandigheden viel het mij niet moeijelijk den omtrek nader te leeren kennen, verſcheidene waarnemingen te doen en proeven te nemen.

De ſtreek, in welke de gezondheidsbronnen bij *Sergiewsk* liggen, vormt een breed dal, dat zich van het zuidoosten naar het noordwesten, tusſchen zacht opklimmende heuvelen, die tot eene uit *Ural* loopende keten van bergen behooren, uitſtrekt. Door dit dal ſtroomt de *Surgut*, eene beek, die hier vele kromten en moerasſen vormt, zich dra echter met den *Sok* vereenigt, en dan met dezen in de *Wolga* ſtort. De grondſlag van deze heuvelen beſtaat uit bedding van gips, op welke deels klei, deels mergel met eene bedding van zwarte tuinaarde rusten. Bij deze geſteldheid van den grond is

de

de groei der planten, als het aan geen regen ontbreekt, zeer welig en veelvuldig, maar bepaalt zich echter bijna tot gras en kruiden, want eigenlijke bosschen vindt men hier niet, slechts boschjes aan de oevers der beek, of enkele boomen op de helling der heuvels, inzonderheid eiken en berken. Voor het overige is het land rondom geheel onbebouwd, en de naastbij gelegene plaats, het steedje *Sergiewsk*, is zes wersten van deze bronnen verwijderd.

Wat nu de minerale bronnen betreft, zoo liggen deze in eene lijn, die van het noordoosten naar het zuidwesten loopt, en ontspringen aan den voet van eenen heuvel, die omtrent twaalf vademen hoog is. Haar getal kan niet wel bepaald worden, dewijl er zeer vele plaatsen zijn waar het water, dan eens in grootere, dan eens in mindere hoeveelheid, uit den grond borrelt. Intusschen kan men deze wellen toch in vijf hoofdbronnen onderscheiden, welkers loop tot hiertoe bestendig schijnt geweest te zijn, en die zich, eenige vademen van haren oorsprong, in een klein meer storten, dat een onregelmatig vierkant vormt. Dit meer heeft dezen vorm gedeeltelijk aan de kunst te danken, dewijl onder de regering van keizer PETER I, hier eene zwavelfabrijk zou aangelegd worden, die echter niet tot stand gekomen is. — Het water der bronnen, is bij deszelfs oorsprong geheel zonder

kleur

kleur en zoo helder als kristal, ruikt echter als vuile eijeren, en volgens mijne herhaalde waarneming heeft het ſteeds de tempering van + 7½ gr. van REAUMUR, of bijna + 49 gr. van FAHRENHEIT. Het ſpecifieke gewigt van hetzelve ſtaat tot dat van het gedestilleerde water als duizend en drie tot duizend (dat zegt het is drie duizend deelen zwaarder dan het laatſte). Bij het nederſtorten kenmerkt het zijnen loop door een geelachtig, wit zetſel. In het meer vormt het eene troebeling van dezelfde kleur, die bij eene heldere blaauwe lucht naar het groene trekt, en op den zwarten bodem van dit meer vertoont zich een ſoortgelijk zetſel. Langzaam en ſteeds nog troebel ſtroomt eindelijk het water door een natuurlijk kanaal uit dit meer in den naburigen *Surgut*. Tevens verſpreidt zich van hier eene zoo ſterke lucht van zwavellever, dat men die, bij gunſtigen wind, twee wersten ver, ruiken kan. Wordt het water der bronnen heet gemaakt, dan neemt deze lucht zeer in ſterkte toe, en de meeſte metalen, die aan den damp van dit water blootgeſteld worden, worden zwartachtig. Vooral heeft dit plaats bij zilver, rood en geel koper; terwijl het goud onveranderd blijft. Bij het koken ſcheidt zich een wit aardachtig poeder af, dat zich deels op de oppervlakte van het water vertoont, deels zich aan de kanten van den ketel zet. Uit deze eigenſchap-

ſchappen zou men reeds met zekerheid tot het aanwezen van zwavel en kalk kunnen beſluiten. Daar dit echter voor mij, als arts, niet voldoende was, zoo nam ik eene reeks ſcheikundige proeven om de zamenſtelling naauwkeuriger te onderzoeken. En uit deze proeven bleek nu, dat de beſtanddeelen van dit water waren: gezwaveld waterſtof, koolzuur, zwavelzuur, zoutzuur, kalk, talk, natrum en aardhars, e.z.v.

Het was te wenſchen dat deze heilzame bronnen niet verwaarloosd wierden, en dat de omtrek bebouwd wierd, om den brongasten meer gemak en veiligheid te bezorgen. Men begon hiermede in 1812 door het bouwen van eenige houten huizen, of men dit vervolgens heeft voortgezet, kan ik niet bepalen.

Als men van den oorſprong dezer bronnen naar het noordoosten gaat, dan wordt de heuvelachtige grond ſteeds hooger, en op den afſtand van een werst vindt men een aantal groeven van verſchillende grootte en gedaante. Sommige dezer hebben ſlechts een' diameter van twee vademen, maar andere van zes tot tien vademen. Haar omtrek is grootendeels rond of eivormig, en hare as meer of min loodregt. In alle ziet men de aarde der bergen ontbloot, zoodat men dikwijls vele beddingen van gips kan onderſcheiden. Volgens eenige overleveringen zouden deze groeven onder de regering van PETER I gedol-

ven

ven zijn om zwavel te winnen. Maar de aard van dezelve wederlegt dit vermoeden, en het blijkt duidelijk dat zij door de natuur gevormd zijn. Dit blijkt 1° omdat men geene uitgeworpene brokken in den omtrek vindt; 2° uit den vorm dezer gaten, die niet met mijngroeven kunnen vergeleken worden; 3° uit de menigte dezer groeven in een kleinen omtrek, zoodat dikwijls tusschen twee groote, geene ruimte van eene archine (drie honderd vijftien Parijsche lijnen) gevonden wordt. Waarschijnlijk zijn zij ontstaan door het instorten van den grond. Ten bewijze dezer stelling kan dienen: 1° de doffe klank bij het stampen op den grond op verscheidene plekken in hare nabijheid, dat eene onderaardsche holte doet vermoeden. 2° De spleten die men in deze groeven hier en daar ontwaart. 3° De gelijkheid van deze groeven met die instortingen van den grond, die men een werst verder ontmoet. Men vindt deze laatste, als men zijnen weg vervolgt in dezelfde rigting; eene dezer, ter regterhand, vormt een diepen trechter en heeft ten minste twintig vademen in diameter; de andere, ter linker zijde, is veel grooter, maar heeft eene onregelmatige gedaante. Uit beide verheven zich sterke eikenboomen, die hunnen hoogen ouderdom kenmerken. Niemand zal, dit ziende, aan eene wording door kunst denken, maar die voor voortbrengselen der natuur

hou-

houden, die door inſtorting der aarde ontſtaan zijn, te meer nog, dewijl men dikwijls zulke inſtortingen ontmoet op andere plaatſen, waar beddingen van gips gevonden worden. Dewijl deze holten nu in het groot dezelfde vertooningen opleveren, die deze groeven in het klein geven, zoo kan men ook aan haren gemeenſchappelijken oorſprong niet twijfelen.

De beſchrevene minerale bronnen zijn wel de voornaamſte, maar echter niet de eenige in deze ſtreek; want ſoortgelijke, maar minder waterrijke wellen, vindt men dertig wersten in eene zuid-oostelijke ſtrekking van de voornoemde, in de nabijheid van eenen molen. Men komt derwaarts over vruchtbare weiden, en bereikt eindelijk een ſmal meer, welks oever uit veengrond beſtaat, en aan welks mond een molen gebouwd is. Op den noordoostelijken kant ligt een met biezen bedekt moeras, aan welks zijde eene kleine beek ontſpringt. Deze ſlingert met velerlei kronkelingen door de biezen tot aan dit meer, en terwijl zij eenen reuk van zwavellever verſpreidt, laat zij tevens een witachtig zetſel vallen, dat haar den naam *Meelbeek* geeft. Eene andere kleinere bron, die korter bij dezen molen ontſpringt, heeft ſomtijds wat bergteer op hare oppervlakte. Eindelijk wordt tien wersten oostelijk van het zwavelmeer nog eene derde bron gevonden; die men de *Naphta-bron* noemt. Zij

ontſpringt in een dal op eene vochtige weide, en ſlingert door dezelve tot eenen vijver, die acht arschinen lang en zes breed is. Het water dezer bron was, toen ik dezelve bezocht, zeer onzuiver, vol kikkers en inſekten, en had een onaangenamen ſmaak. Op de oppervlakte dreven aan den rand ſlechts weinige druppels gemeene aardolie, maar de grond rondom deze bron was ſterk met bergteer bezwangerd, zoodat zich op ſommige plekken eene zwarte, ſmerige taaije ſtof op de oppervlakte vertoonde. In de lente, als het water hooger ſtijgt, vindt men hier deze aardhars in menigte, en de naburige *Tschuwaſſen* bedienen zich van deze ſtof in plaats van teer, om de raderen hunner wagens met dezelve te ſmeren. Het water zelf leverde bij de proefnemingen geen ſpoor van zwavel-waterſtof op, maar wel een ſterken inhoud van zwavelzuren kalk.

De heer ERDMAN bezocht, terwijl hij te *Sergiewsk* was, ook het naburig *Simbirskisch* ſtadhouderſchap, en ontmoette hier eenen *Kalmukſchen* arts, die Christen geworden was. Zijne ganſche apotheek was vervat in een lederen zak, in welke verſcheidene kleine lederen beursjes met Mongoolſche opſchriften zaten. In deze beursjes waren de artſenijen, alle geheel droog en grootendeels in eene geringe hoeveelheid. De meeste waren van eenen ſpecerijachtigen aard, en gedeeltelijk zeer oud en morſig, zoodat hij die wei-

weinig ſcheen te gebruiken. Zij beſtonden voornamelijk uit kamfer, kardamom, kaneel, geel ſandelhout, mahoniehout, rabarber, drop en rottekruid. Volgens hetgeen ERDMAN ten aanzien van het gebruik dezer middelen kon vernemen, ſcheen zich de kunst van den Kalmukſchen geneesheer ſlechts tot eene uitwendige behandeling te bepalen. Hij toonde nog een kleineren zak met beursjes, die even zoo ingerigt was als de groote, en die zijne reisapotheek vormde, en bij het bezoeken der zieken aan den knop van zijnen zadel werd gehangen, want zijn roem was zoo groot, dat de zieken hem ſomtijds honderd wersten ver lieten halen. Daar nu de heer ERDMAN hoorde, dat hij ook eenige heelkundige werktuigen gebruikte, zoo verzocht hij ook deze te mogen te zien, maar de arts verontſchuldigde zich met te zeggen, dat deze in eene kas waren geſloten, en dat de ſleutel niet bij de hand was. Hij bragt echter zijne bibliotheek voor den dag, beſtaande in een boek van vier houten bladeren. Deze waren op beide kanten met blaauw Chineesch papier bekleed en met Mongoliſche letters, in lijnregt naar beneden loopende regels, bedekt, die hij vaardig lezen kon. Dewijl nu de geleerden onder de Kalmukken eigenlijk te *Thibet* gevormd worden, maar deze man, door den doop van de Heidenſche horde geſcheiden, waarſchijnlijk nooit in

die ſtad geweest was, zoo vraagde hij hem: waar hij zijne kunst geleerd had. De arts antwoordde hierop: van eenen anderen Kalmuk. Hij zeide, dat hij zijne artſenijen uit *Astrakan* kreeg.

IV.

IV.

HET EILAND ISCHIA.

Ischia ligt onder 40 gr. 50 min. noordelijke breedte, omtrent achttien Italiaanſche mijlen west zuidwestelijk van de ſtad *Napels*. Men ziet dit eiland, als men uit *Napels* derwaarts zeilt, eerst bij het uitloopen van het kanaal van *Procida*, in deszelfs ganſche ſchoonheid en eigendommelijke pracht. Het eiland *Procida* ligt tusſchen *Ischia* en de Napelſche kust. Voorheen ziet men dit eiland wel van verre, maar het vertoont zich aan het oog, dat door de tusſchen liggende voorgebergten en andere kleine eilanden misleid wordt, ſlechts als eene voortloopende tong van het vaste land. Het gezigt van dit eiland is zeer ſchilderachtig. Op de zuidzijde verheffen zich rijen van heuvelen en zacht afgeronde bergen, met fraaije boomen en ſtruiken bedekt, de een boven den anderen tot den top van den hoogſten berg des eilands, de *Epomeo*, ſtijgende, welke berg echter op de noordzijde plotſeling bijna loodregt wordt, en aan de kust eenen ruimen inham

vormt. Hoe meer men het eiland nadert, des te meer wijkt de *Epomeo*, door de voor hem liggende bergen bedekt, achterwaarts. Nu wordt het kaſteel van *Ischia* zigtbaar, eene bekoorlijke rij van heuvelen dringt tot in de golven en loopt allengs naar de grenzen van den horizon. De oever opent zijne gastvrije baaijen, en het oog ſtaart met vermaak op de met weelderig groen en guirlandes van wijngaarden verſierde velden, op welke het helder wit van enkele of in groepen bij elkander ſtaande landhuizen ſchittert, als heldere ſterren op het donker tapijt van de vlakte des eilands geborduurd, en op hunnen door de golven gekusten zoom verſtrooid.

Wanneer men al de voorgebergten en inhammen mederekent, dan heeft *Ischia* achttien, en zonder deze ſlechts vijftien Italiaanſche mijlen in den omtrek. De kleine ſteden *Ischia*, *Lacco* en *Foria* liggen digt aan zee; meer of min van de zee verwijderd, zijn de distrikten *Casamice*, aan de noordelijke helling van den *Epomeo*, *Panza* op den westelijken, en de dorpen *Serrara*, *Fontana*, *Moropano*, *Barano*, *Testaccio*, *Pieo* en *Campagnano* op den van het noordoosten naar het zuidwesten loopenden rug des voornoemden bergs. Bovendien zijn nog een groot aantal van landhoeven, kapellen en buitenplaatſen over de ganſche oppervlakte van het wel bebouwd en vruchtbaar eiland verſpreid.

Aan

Aan de oost-, noord- en westzijde zijn de oevers zeer toegankelijk, en het ſtrand bij *Ischia*, *Casamice* en *Lacco* levert gemakkelijke landingsplaatſen op.

Wat nu de natuurlijke geſteldheid van dit eiland betreft, zoo is deze, gelijk zelfs een vlugtig overzigt leert, van eenen vulkaniſchen oorſprong. Eene diepe, uit het binnenſte der aarde voortkomende uitbarsting, heeft dit eiland, gelijk zoo vele andere, boven de zee verheven. In vervolg van tijd hebben verſcheiden andere uitbarstingen plaats gehad, en hebben dus allengs aan het ganſche gebouw van het eiland deszelfs tegenwoordige gedaante gegeven. De *Epomeo* ſchijnt het ſteunpunt van deze te zijn. Als men den berg *San Nicolo* beklimt, dan ziet men naar het zuidoosten duidelijk bijna twaalf kleinere kegels om den voet van den *Epomeo* en op deszelfs helling. Oogenſchijnlijk waren deze kegels eertijds even zoo vele brandende bergen, welkers uitvloeiſels, zijdelingſche uitbarstingen van den hoofdvulkaan, het eiland hielpen vergrooten. Deze bijvulkanen ſtaan nog in hunne eigendommelijke gedaante, terwijl de *Epomeo* ſlechts op zijnen noordwestelijken kant doet vermoeden, dat hij eens een vuurſpuwende berg was. De vulkaanſche geſteldheid van dit eiland was reeds den Ouden bekend. PLINIUS zegt uitdrukkelijk, dat dit eiland, benevens het naburig *Procida*,

(beide heetten toen *Pithecusae*) door uitbarsting van vuur in de zee ontstaan zijn. Deze oud Romeinsche natuurkundige zegt verder, dat de op *Aenaria* (zoo heette *Ischia*) staande berg *Epopon* (thans *Epomeo*), vlammen heeft gebraakt, en daarop zoo inzonk, dat hij bijna met de vlakte gelijk werd. Bovendien verhaalt JULIUS OBSEQUENS van eene uitbarsting des vuurs op dit eiland in het jaar 662 na de bouwing van *Rome*, dus een en negentig jaren vóór de geboorte van CHRISTUS. De laatste uitbarsting, van welke de geschiedenis bepaalder melding maakt, is die van het jaar 1301, of, volgens den heer VAN HOFF, van 1302, onder de regering van KAREL II. van *Anjou*. Deze had plaats op de zuidoostelijke helling van den *Epomeo*, diep onder deszelfs top, op het gebied der stad *Ischia*. Men bespeurt thans nog den toenmaligen krater, een weinig beneden den eersten boog der waterleiding, dáár, waar het gebied van *Ischia* aan dat van *Rio* grenst. De sterke en breede lavastroom vormde aan de kust eenen grooten klomp van rotsen, die thans den naam *Arso* (dat is: verbrand) draagt. De weg van de stad *Ischia* naar de baden van denzelfden naam, doorsnijdt dezen lavastroom in zijne gansche breedte, die naauwelijks eene Italiaansche mijl bedraagt. Zeer ongelijk aan vele andere lavastroomen, bij voorbeeld die uit den *Vesuvius*

in

in 1767 vloeide, die reeds lang weder met planten bedekt is, heeft dezen *Arso-lava* nog niet door het weder geleden, en ſtaat nog ſtijl en kaal, behalve eenige ſtengels van Tijm, die geſlaagd zijn, om tuſſchen enkele ſpleten te neſtelen. Op den top van den *Epomeo* vindt men geen ſpoor van eenen krater, en in de overige deelen van het eiland wordt ook niets ſoortgelijks gevonden.

Schoon nu ſedert deze uitbarsting van 1301 of 1302 geene nieuwe vuurſpuwing is voorgevallen, zoo zijn evenwel de talrijke *warme* bronnen op het eiland *Ischia* belangrijke getuigen voor de nog voortdurende vulkaanſche werking in den grond van hetzelve. De graden van warmte dezer bronnen klimmen van 26 tot 80 gr. van REAUMUR. Het grootſte getal dezer warme en andere minerale bronnen wordt gevonden op de oostelijke kust, van de ſtad *Ischia* tot boven *Lacco*, inzonderheid in het distrikt *Casamice*, waar het water van den *Gurgitello*, door verſcheidene in dezelfde rigting opborrelende bronnen verſterkt, als eene altoos vloeijende minerale beek naar zee ſtroomt. *Ischia* bezit ook eene menigte dampbaden (*Fumeroie*). Deze vindt men in de nabijheid der heete bronnen, en zij zijn uitwaſemingen, die door de inwendige hitte uit de groote onderaardſche waterbakken door de natuurlijke tochtgaten en ſpleten der rotſen opwaarts gedreven worden.

Hoewel dus *Ischia* alom ſporen van zijnen vulkaanſchen oorſprong en geſteldheid oplevert, zoo moet men evenwel niet denken, dat deszelfs oppervlakte volſtrekt niet anders is, dan een tooneel van woestheid, naakte en verwoesting. De tijd heeft ook hier zijne wel langzaam werkende, maar ook onwederſtaanbare kracht geoefend, en de bekoorlijkſte ſtreken geſchapen, die ooit door den tooverſtaf eener dichterlijke verbeelding ontſtaan zijn. Van de vuurſpuwende bergen is toch niets overgebleven, dan hunne uiterlijke gedaante, en die oneffenheid van den grond, die de verſchillendſte afwisſeling der heerlijkſte gezigten oplevert. Deze laatſte vindt men het prachtigst in den omtrek van *Casamice*, *Lacco* en *Foria*. Zacht oploopende rijen van heuvelen, rijk bezet met wijnſtokken en vruchtboomen, ſtijgen de eene boven de andere langs den *Epomeo* op, en leveren een gezigt van een prachtig amphitheater. De zee, uit dit ſtandpunt beſchouwd, verſchijnt als een groote waterplas, die omzoomd wordt door de tegenoverliggende kusten van *Cuma*, *Misene* en *Procida*. Het grootſte gedeelte der herwaarts komende vreemdelingen, die hier verſchijnen om hunne gezondheid te herſtellen, een of ander verdriet te verdrijven, of de verveling te verbannen, kiest dus het liefst dit gedeelte van het eiland tot hun verblijf, dat bovendien met de ſchoonheden der

natuur ook alle voordeelen der nabijheid van menſchelijke hulp en voldoening der behoeften vereenigt. De noordzijde van het eiland daarentegen, die men van den *Epomeo* met een' opſlag van het oog overzien kan, levert een ontzettend tooneel op van reusachtige klompen, meer geſchikt om den aanſchouwer met verwondering en verbazing te vervullen, dan om de teedere ſnaren zijner ziel zacht te roeren. Alles heeft daar een ruw karakter, ſlechts op zekere afſtanden ſmelt de ſchilderij in zachtere, harmoniſche tinten. De hooge ligging van den doorgeſnedenen bergrug, die aan den hevigſten aanval der winden blootſtaat, en door eene zee omringd is, wiens eentoonige oppervlakte het oog vermoeit; het gebrek of de moeijelijke toevoer van alle gewone levensbehoeften uit eenen verren afſtand, en eenige andere plaatſelijke omſtandigheden verdrijven den vreemdeling, na een kort vertoef, uit dit gedeelte van het eiland. Evenwel bezit deze noordzijde eene rijke verzameling van planten, en al vertoont zich hier en daar nog eene ſteek, die den ſtempel draagt, dat zij door onderaardsch vuur is voortgebragt, zoo dient dit ſlechts om de werking van het geheel, door het contrast zijner deelen, te verhoogen.

De grond van het eiland, die droog en ſponsachtig is, begunſtigt hierdoor den groei der planten in den hoogſten trap. Wanneer in het algemeen

meen het water ligt van de oppervlakte van het vulkaanſche zand uitdampt, zoo ſlurpt dit daarentegen met gretigheid en een wonderbaar zegenrijk gevolg de zonneſtralen en de lucht in. De planten trekken dus uit elken grond wel eene geringere, maar daarom ook vruchtbaardere ſtof ter voeding. Daarom zijn de wijngaarden en vruchtboomen hier wel zwak en laag, maar hunne vruchten bezitten eenen uitgezochten, kostelijken ſmaak. Hetzelve geldt van alle overige gewaſſen. Gras en kruiden, behalve ook vleesch, melk en wat mensch tot voedſel dient, is hier in de grootſte volmaaktheid voorhanden. Daarentegen veroorzaakt deze geaardheid van den bodem, dat zulke gewaſſen, die eenen diepen grond en vele vochtigheid noodig hebben, hier niet zoo goed ſlagen, en ſlechts ſommige lage plekken, die gedurende het verloop der eeuwen, door bijzondere omſtandigheden begunſtigd, eene aanzienlijke menigte vette aarde verzameld hebben, bij voorbeeld het dal van *Campagnano*, zijn hiervan uitgezonderd. Hier ſlagen ook de gewone en Turkſche tarwe, als ook groenten, onder ranke populieren, om welke zich de wijnſtok ſlingert, zoo weelderig, als op de vruchtbare beemden vrn *Terra di Lavoro*.

Beſchouwt men nu uit dit oogpunt de natuurlijke ligging van dit eiland en zijnen grond, dan kan men ligt beſeffen, welk eene gezonde lucht

men

men daar moet inademen. In een landſchap toch, welks weelderige en fijne plantenwereld door de zee beſpoeld wordt, wiens afdeelingen, zich trapswijze verheffende, voor de vrije lucht openſtaan, moet de dampkring noodzakelijk zeer zuiver en frisch zijn, hiervan, dat men op *Ischia*, zelfs gedurende de brandendſte hitte der zon, ſteeds door eene liefelijke koelte geſtreeld wordt.

De bruikbare grond van het eiland is of kleiachtig, of beſtaat uit *Puzzolan* aarde, dat is een mengſel van vulkaanſche asch en door het weder geſloopten puinſteen, of zandig. Tot deze laatſte ſoort behoort het grootſte gedeelte der zeekust en die ſtreken, die ſlechts weinig hooger liggen, dan de oppervlakte van het water. Dit zand is tweeledig. Op de in de zee afloopende, aan eb en vloed blootgeſtelde kust, beſtaat het uit ſteengruis, dat is uit kleine ſtukjes van *Lava*, *Basalt* en *Kwarts*; het ſtuifzand integendeel, dat men niet ſlechts aan het ſtrand op het ſteengruis, maar ook in het binnenſte van het eiland vindt, is gemalen *Kwarts*, die zeer fijn, vlugtig en witachtig is. Aan den mond der beken en bergſtroomen is dit zand vermengd met zwarte en ſchitterende deeltjes, die door den zeilſteen aangetrokken worden.

De oudſte bewoners van *Ischia*, waarvan de geſchiedenis melding maakt, waren Griekſche ko-

kolonisten, die, omtrent negen eeuwen vóór de geboorte van CHRISTUS, uit *Euböa*, thans *Negropont*, in twee gewapende hoopen herwaarts kwamen. Door deze kreeg dit eiland den naam *Aenaria*, het wijnrijke, van het Griekſche woord *Oenos*, wijn. Zelfs de naam *Ischia* is van het Griekſche afkomſtig, namelijk van *Ischys*, kracht, ſterkte, waarſchijnlijk uit hoofde der groote vruchtbaarheid van dit eiland. In *Puglië* en *Kalabrië* heeten zeer vruchtbare ſtreken nog heden *Ische*, en de *Isca di Cosenza*, de *Isca di Satriano*, beide landſtreken van eenen vulkaanſchen oorſprong, behooren tot de vruchtbaarſte beemden van *Kalabrië*. Verſcheidene oudheden, die op *Ischia* gevonden zijn, ſchijnen nog uit de tijden dezer oude bewoners afkomſtig te zijn, namelijk een ſtandbeeld van *Herkules*, vier voeten hoog, van wit marmer, dat thans in de kleine kerk te *Lacco*, kort bij het ſtrand, tot ſteunſel dient van een' wijwatersbak. Kenners ſtellen, dat dit beeld gebeiteld is in dien tijd, toen de Olympiſche ſpelen werden ingevoerd. Een vuurſpuwende uitbarsting, die bijna het ganſche eiland verwoestte, had de ſlooping dezer volkplanting ten gevolg, en de bewoners vlugteden naar het naburig vaste land van *Italië*, zonder ooit herwaarts weder te keeren. *Ischia* bleef nu, omtrent vier honderd jaren, onbewoond, en eerst vier honderd zeventig jaren vóór onze tijdrekening

ning zetteden zich hier *Sirakuſche* of *Sicilifche Grieken* neder. Maar ook deze werden in korten tijd, door de verwoestingen der brandende bergen, weder verdreven. Zij lieten intusſchen een zeer merkwaardig gedenkteeken van hun aanwezen achter, namelijk een feest, waarvan STRABO ſpreekt, en van hetwelk in den jongſten tijd nog overblijfſelen, en wel op de oostelijke helling van de kaap *Monte di Vico*, aan gene zijde van *Sacco*, gevonden zijn. — Het eiland werd hierop door Napolitanen, insgelijks Griekſche kolonisten, bevolkt, die het dra door de Romeinen verloren, welke het zoo lang bezaten, tot keizer AUGUSTUS het, in ruiling van *Capri*, aan de vorige eigenaren weder afſtond. Sedert dezen tijd deelde *Ischia* in de lotgevallen van *Napels*, ſlechts met dit onderſcheid, dat het, door zijne ligging begunſtigd, de woede der inbrekende barbaren, die eeuwen lang *Italië* overſtroomden, minder voelde. Bij de voornoemde uitbarsting van den brandenden berg in 1301 of 1302, zocht een groot gedeelte der inwoners zijne redding in eene ſnelle vlugt, en keerde ſlechts langzaam naar de verlatene haarden terug. Na de vereeniging der *Napelſche* en *Sicilifche* troonen dwong ALPHONSUS I. van *Arragon*, in het jaar 1442, alle mannelijke bewoners de ſtad *Ischia* te verlaten, en vervulde hunne plaats met *Spanjaarden* en *Kataloniërs*

van

van zijn heer, die zich met de achtergeblevene vrouwen en dochters der verdrevenen door den echt moesten verbinden, om zijn gezag op dit eiland te beveiligen. Hij vergrootte het kasteel van *Ischia*, en gaf het opperbevel over hetzelve, zoowel als over het ganſche eiland, aan zijne dierbare LUCRETIA VAN ALAGNI, onder wier orde JAN TORELLA ſtond. Na den dood van ALPHONSUS weigerde deze laatſte hardnekkig, het oppergezag van den opvolger des konings, FERDINAND I. van *Arragon*, te erkennen, en het eiland werd een tooneel en offer van eenen woesten en bloedigen krijg. Deze verwoestingen duurden voort tot in de zestiende eeuw, toen de *Marchese* DEL VASTO, die, gedurende den oorlog met *Frankrijk*, het opperbevel over *Ischia* was toevertrouwd, de aanvallen van het reeds in *Napels* gedrongene vijandelijk heer moedig wederſtond. Dit eiland was ook in vroegere dagen dikwijls blootgeſteld aan de invallen van *Afrikaanſche* zeeroovers, die echter in onzen tijd hebben opgehouden. Aan de volkplanting van Siciliërs, die eerst later te *Ischia* kwam, heeft dit eiland de planting van den *St. Jans* brood-boom, der Indiſche vijg en der aloë te danken.

De gelukkige rust, die dit eiland ſedert eene eeuw geniet, werd in den laatſten oorlog ſlechts weinig geſtoord. De welvaart is veelmeer, ſedert de vuurſpuwende bergen opgehouden hebben te

woe-

woeden, door de toegenomene vruchtbaarheid van den grond en door het aantal vreemdelingen, die jaarlijks door de vele gezondheidsbronnen herwaarts gelokt worden, zeer vermeerderd, en de bevolking heeft naar evenredigheid toegenomen. In het jaar 1822 bedroeg die twee en twintig duizend vijf honderd, of volgens andere vier en twintig duizend zielen. Twee derde gedeelten dezer bewoners houden zich met den wijn-, akker- en tuinbouw bezig, een vierde der overigen met de ſcheepvaart, en de overrest met handwerken en de visſcherij. Het eiland behoort, benevens *Procida*, tot de provincie *Napels*. Het wordt in drie distrikten verdeeld. Het ſtadje *Ischia* is de voornaamſte plaats van het eiland en de zetel van eenen Bisſchop. Ouden erfelijken adel vindt men hier niet. Verſcheidene inwoners, inzonderheid in de oudſtad (*Città*), beroemen zich wel van Spaanſche afkomst te zijn, uit de tijden van ALPHONSUS *den Arragoniër*, maar eigenlijk ſtammen allen af van nieuwere familie uit de provincie *Terra di Lavoro*, waar men ook hunnen geſlachtsnaam dikwijls vindt.

Er zijn op *Ischia* weinig eigenaars van groote goederen; ja, hier worden naauwelijks een dozijn grondeigenaren gevonden, die niet door het misſlukken van eenen enkelen wijnoogst of door gebrek van een ſpoedig vertier hunner voort-

brengſelen, in oogenblikkelijke verlegenheid zouden komen. Iedere landſtreek is in duizend ſtukjes geſplitst, die bijna even zoo vele familiegoederen vormen, en dikwijls weder door erfenis in verſcheidene handen komen. Deze gemakkelijkheid, om den grond in de kleinſte afdeelingen te kunnen ſplitſen, is zoowel de oorzaak als het gevolg der aanwasſende bevolking. Voor het overige wordt de bruikbare grond dagelijks uitgeſtrekter; de werkzame menſchenhand vermindert geſtadig het oude gebied der uitgebrande bergen, en de *lava's* zoeken hun te vergeefs door eene harde, ruwe en verbrande oppervlakte tegenſtand te bieden. Het geduld en de volharding der bewoners weet alle zwarigheden te overwinnen. Midden tusſchen hoekige klippen vestigt hij zijne lage hut, dewijl de grond hem de noodige bouwſtof levert. Hij ondermijnt de *lava* en doet die ſpringen, en nu werpt hij in de achtergelatene holten eene handvol aarde, en ziet, na verloop van een jaar, ontwaart men met verwondering, dat de ligte ranken van den wijnſtok zich over dezen zwarten, onvruchtbaren klomp verſpreiden.

Onder de landlieden, die het grootſte gedeelte der inwoners uitmaken, ontmoet men nog veel opregtheid, maar de zeelieden en wijnhandelaren zijn reeds veel arglistiger, en behoeven in dezen opzigte noch voor de bewoners van het naburig

Pro-

Procida, noch voor die van het vaste land te zwichten. Over het algemeen hebben echter de inwoners van dit eiland eenen goeden aanleg, zij beminnen wel het gedruisch en zijn opvliegend, maar zonder wrok te koesteren of in woedenden haat te ontaarden; bij hunne twisten komt het zelden tot dadelijkheden; hnnne drift vervliegt door geschreeuw en gebaren. Niets verrukt hen meer, dan alarm en rumoer; deze zijn een onmisbaar bestanddeel van hunne feesten en vermaken, vanhier dat geen kerkelijk feest of iets soortgelijks zonder vuurwerk en schieten mag afloopen. De Napolitaan in het algemeen wordt hierdoor nooit verzadigd. Is hij een vurig jager, dan is dit slechts om den slag van het geweer, dat een wellust voor zijne ooren is. Voor het vrouwelijk geslacht integendeel heeft de klank van den rinkelbom of der baskische trommel eene onwederstaanbare bekoorlijkheid. Steeds worden die verzeld door het gezang eener vrouwelijke stem; deze muzijk is voldoende, om alle voeten in eene dansende beweging te brengen. Gewoonlijk dansen slechts twee personen zamen, en wel dikwijls van dezelfde sekse. De *Tarantella* is de nationale dans; het volk danst dien, over het algemeen, zeer fraai en met eene sierlijke afwisseling van groepen. Gelijk op het vaste land van *Italië*, zoo ziet men ook op *Ischia* dikwijls vrouwen, die in de overmaat

van eene of andere gemoedsaandoening, hetzij der vreugde, of van ſmart of toorn, tot danſen, zonder muzijk, met uitgebreide armen, als werktuigelijk gedwongen, zich in eenen kring rondraaijen en luidkeels uitſchreeuwen, om de hevige drift, die haar bezielt, de hoogſte dithyrambiſche uitdrukking bij te zetten.

De *Ischioot* is welgemaakt en buigzaam; zijne gelaatstrekken zijn ſcherp, vol uitdrukking en dikwijls edel. De man is doorgaans door de zon donker geroosterd, maar de vrouw eene bruinet, evenwel vindt men ook blonde met eene fraaije kleur. Het is eene onaangename gewoonte, dat de vrouwen hare mooije haren meestal onder doeken verbergen, die zij nooit afleggen, en men moet toeſtemmen, dat zindelijkheid juist geene harer ſchitterende hoedanigheden is. Zij dragen geenen overrok, gelijk die van *Procida*; de ſluijer is haar voornaamſte verſierſel. Hij beſtaat uit eene ſtrook fijn, wit geſtreept en net geplooid linnen, die zij zoo aan haar hoofd hechten, dat een met franjes bezet einde rugwaarts over de ſchouders valt. Al is deze dragt juist niet ſchilderachtig, zoo heeft zij evenwel de verdienſte van huishoudelijkheid. De vrouwen op *Ischia* weven toch zelve dezen ſluijer, en verſlijten hem niet ſpoedig, dewijl zij zich ſlechts met denzelven verſieren, als zij naar de kerk gaan. Over het algemeen zijn zij zeer

werk-

werkzaam. Behalve het waarnemen harer huishouding, houden zij zich bezig met het ſpinnen van vlas en hennep, dat verſcheidene fabrijkeurs van dit eiland niet alleen, maar ook van het vaste land, onder de armere volksklaſſe ter bewerking verdeelen. De winst is zeker zeer ſober, maar kan intusſchen toch bijdragen tot onderhoud van het huisgezin. Vermogende huisvrouwen koopen de grondſtof zelve, en ſpinnen en weven voor eigene rekening. Zij ſlagen hierdoor veel beter, dewijl haar lijnwaad van *Napels* tot *Sardinië* gretig aftrek vindt. Rijke huisgezinnen bewerken ook zijde en katoen tot eigen gebruik.

De zijde van *Ischia* is wel niet zoo fijn, als die van den omtrek der hoofdſtad *Napels*, evenwel verdient zij den voorrang boven de Kalabriſche. Het weinige, dat van deze ſtof geteeld wordt, wordt niet verkocht, maar ſlechts, gelijk de boomwol, in het land gebruikt, hoewel de laatſte die van *Torro dell' Annunziata* in ſchoonheid overtreft. Het is jammer, dat het eiland geen meer bruikbaren grond tot de teelt van boomwol bezit, want hetgeen het oplevert, is niet voldoende voor de behoefte en de vlijt der inwoners. De vrouwen van *Ischia* maken eene ſoort van kleine tapijten, welkers ſchering uit dikke hennepdraden beſtaat, in welke zij draden van allerlei kleur weven, naar eene zekere evenredigheid. Om een denkbeeld van de

weverij in hare oorspronkelijke eenvoudigheid te vormen, moet men slechts de weefgetouwen der vrouwen van *Forìa* beschouwen. — Te *Barano* en op andere plaatsen van het zuidelijk gedeelte en in het binnenste van het eiland vlecht men ook stroo, en maakt van hetzelve ligte hoeden, fijne mandjes, enz., die dan naar *Napels* ter markt gebragt worden.

De pottebakkerijen zijn hier zeer talrijk, vooral te *Casamice*, waar zij in het groot gedreven worden, de aarde ten gebruik der porseleinfabrijk en in de hoofdstad hieronder gerekend, aan deze plaats, die door omtrent drie duizend zielen bewoond wordt, eene jaarlijksche inkomst van drie duizend *ducati* bezorgt (een *ducati* is twee gulden van onze munt). Het ganschie gebied van *Casamice* is dus ook van alle kanten doorgraven, en rust deels op verlatene, deels op nieuw geopende groeven van potaarde. Bij dit graven der potaarde handelt men op deze wijze: eerst maakt de delver met den eigenaar van het land een verdrag, hoeveel hij voor elke lading potaarde geven zal. Als dit bepaald is, dan begint hij zijn werk hiermede, dat hij bronachtige gaten in den grond graaft, zoo lang tot hij op de loodregte laag van potaarde stoot, die gewoonlijk in eene diepte van twaalf tot vijftien voeten wordt gevonden. Nu wordt het graven naar alle rigtingen voortgezet, en de graver delft tot dat einde eene ruit van

mijn-

mijngroeven en gangen, ter hoogte van ruim drie voeten, die somtijds zeer diep zijn. In de wijnbergen bespeurt men dikwijls verzinkingen, die ontstaan door het instorten van verlatene groeven van potaarde.

De grond van *Ischia* is niet zeer gunstig ter kweeking van groenten, peulvruchten en koren. Jaarlijks worden hier ruim tachtig duizend *Tomolo* koren ingevoerd (de Napelsche *Tomolo* bevat twee duizend vijf honderd negen en zeventig oude Fransche kubiek duimen). Dewijl de bewoners van *Ischia* de *Polenta* (een brij van het meel der Turksche Tarwe of kastanjes gemaakt) niet kennen, gebruiken zij zeer veel brood.

De bewoners van *Ischia* weten zich zeer goed te bedienen van de gunstige ligging van dit eiland voor de visscherij. De Tonijnvangst is een eigendom (*Regale*) van den koning en wordt verpacht; zij levert jaarlijks aan de steden *Ischia* en *Lacco* een voordeel op van zes duizend *ducati*, na aftrek der kosten. Het is waar, de uitrusting van een' Tonijnvisscher kost jaarlijks vijf tot zes duizend *ducati*, echter kan de ondernemer, als hij zijn werk goed verstaat, het eene jaar door het andere gerekend, eenige duizenden piasters winnen. Hieruit kan men opmaken, welk eene verbazende menigte dezer visschen, gedurende de zes of acht maanden, die deze visscherij

duurt, moeten gevangen worden. De *Torresen*, dat is de bewoners van *Torre-del-Greco*, worden voor de ervarenſte en bekwaamſte Tonijnviſchers gehouden.

De zwaardvisch (*Pesce spada*), die zoo groot is als de Tonijn, verdient niet minder opmerking. Een viſcher plaatst zich op den top van eene rots of boven in den mast, om den zwaardvisch, die in kleine troepen zwemt, te beſpieden. Op het door hem gegevene ſein naderen de ſchuiten zoo zacht mogelijk, nu werpen de viſchers hunne harpoenen en zoeken den getroffenen buit binnen boord te trekken, dat dikwijls moeijelijk valt, dewijl de vaartuigen klein zijn. Het vleesch van den zwaardvisch is ſmakelijker, dan dat van den Tonijn, en men eet het versch.

Langs de noorderkust van dit eiland worden in de zee ook koralen gevonden, maar ſlechts in eene geringe hoeveelheid, ook hebben de bewoners in deze viſcherij zoo min bij hun eiland als verder op, niet dien lust, dien de inwoners van *Procida* bezitten.

Men kan veilig vooronderſtellen, dat op *Ischia* verſcheidene honderden arme viſchers gevonden worden, die niets meer bezitten, dan een hutje aan het ſtrand, eene ſchuit en hunne netten. Het grootſte gedeelte van den dag, ja ganſche nachten brengen zij op zee door, en vangen kreeften en krabben in fuiken, ſardijn, roode

kar-

karpers en ſnoek in netten, zeepaling en inktvisch met den hengel. Eindelijk halen zij, als ervarene duikers, zeeëgels, mosſelen, ſlakken, oesters enz. uit de diepte der zee. Het meeste dat zij vangen, brengen zij naar *Napels*, en men kan dus op het eiland zelf geen goeden visch, of ten minſte niet onder den marktprijs van *Napels* krijgen. In het eiland wordt eene groote menigte van Amerikaanſche, Deenſche en Engelſche gezouten visſchen, ingelegde ſardijnen, palingen, enz. gevoerd.

Ischia heeft geene veeteelt, ſlechts dat vee, dat ter meſting nodig is, wordt op het vaste land gekocht en op de hoogere ſtreken der bergen van dit eiland geweid. Het voeder is wel niet ruim, maar zeer voedzaam, zoodat het vleesch van het horenvee hier binnen weinige weken zulk eenen aangenamen ſmaak krijgt, als het op het vaste land niet bereiken kan. Men vindt hier ook niet vele ſchapen. Het is vreemd, dat op de vele, met ſtruiken en welriekende kruiden begroeide hellingen der rotſen, zoo weinig geiten gevonden worden. Deze beide laatſte ſoorten van huisdieren zijn daarenboven nog zeer klein. Het talrijkst zijn hier de varkens, die alle tot de zwarte ſoort, *Tonchino* genoemd, behooren. Het ſmout dezer dieren bekleedt hier en te *Napels* de plaats van boter, zelfs bij het bereiden van fijn gebak. De Napolitaan kent over het

algemeen de boter naauwelijks, en gebruikt die geheel niet in zijne huishouding.

Ter verwerving van dat geld, dat de bewoner van *Ischia* behoeft, om brood, vleesch, kleederen en een aantal andere behoeften van het vaste land te halen, bezit hij, behalve de baden en gezondheidsbronnen, de visscherij en pottebakkerijen, geene andere waren, dan ooft en wijn. De wijn is de voornaamste bron van bestaan; dewijl de grond en de ligging van dit eiland den wijnbouw zeer begunstigen. *Ischia* is eigenlijk slechts een eenige zeer groote wijnberg. Alleen in de diepste dalen en schaduwachtige laagten, waar de wijngaard niet welig tiert, vindt men boomgaarden en moezerijen, die echter niet zeer groot zijn en weinig opbrengen, dewijl het meeste en beste ooft, behalve de citroenen en oranjeappelen, insgelijks in het hoogere gedeelte in de wijnbergen geteeld worden, die met vijgen, peren en andere vruchtboomen gelardeerd zijn.

In het diepe bekken van *Campagnano* en te *Rico* slingert zich de wijnstok ongehinderd om de hoogste populieren, gelijk in *Terra di Lavaro*. In de overige wijnbergen beteugelt men den weligen groei der wijngaarden en bindt die aan palen, slechts met dit onderscheid, dat men die in lagere streken hooger laat groeijen, en naarmate de grond in hoogte afneemt, steeds meer besnoeit. Aan de kust, waar de beste wijn groeit,

groeit, heeft men aan deze palen een of meer ſtokken dwars gehecht, om welke de wijnſtok links en regts ſlingert en prieëlen vormt van drie of vier voeten hoog, zoodat de ganſche wijnberg, van de hoogte beſchouwd, een groot groen net ſchijnt te zijn. Hier worden veel minder blaauwe, dan witte druiven gevonden. Voorheen wierp men die door elkander in de pers, en kreeg daardoor eene ſoort van gekleurden wijn, die niet zeer gezocht werd; maar thans ſcheidt men de blaauwe van de witte, zoowel als de vroeg rijpe, aangeſtokene en geheel onbeſchadigde druiven van elkander, en laat de laatſte of aan den wijnſtok zelven of na den wijnoogst eenigzins verſlenſen. Op deze wijze krijgt men wijn van tweederlei kleur, die eenen verſchillenden trap van waarde heeft.

Deze verbeteringen zijn afkomſtig van dien tijd, toen het zoogenoemd *vastelandſteitel* zoowel over *Napels*, als over andere Staten heerschte. De duurte en zeldzaamheid der ſuiker, en de noodzakelijkheid om eene goedkoopere vergoeding voor de ſuiker te zoeken, gaf aanleiding tot de invoering der *druivenſiroop*. *Ischia* leverde die dra in overvloed, zoowel voor de hospitalen als tot gebruik van het publiek. Daar echter de witte druiven de beste ſiroop gaven, zoo leerde men dra die van de blaauwe afzonderen, en men begon over het algemeen aan de ganſche behandeling van de wijnteelt meer oplettendheid

te

te wijden. Toen nu deze verbeteringen eens tot ſtand gekomen waren, kwamen zij dra algemeen in zwang, zoodat zelfs de nieuwe politieke verandering, die het gebruik der druivenſiroop overtollig maakte, die verbeteringen niet konden doen vergeten, dewijl de bewoners van *Ischia* het voordeel hadden leeren kennen, dat hunne wijnen daardoor in deugd toenamen en dus ſpoediger en beter vertier vonden.

Drie vierde deelen der wijnen van *Ischia* zijn wit, niet zeer vet en meer of min vurig, zij kunnen ook niet lang duren, zoodat wijn van twee of drie jaren oud reeds onder de zeldzaamheden behoort. Voorheen werd op dit eiland veel brandewijn gemaakt, thans zijn hier echter ſlechts nog eenige ketels, ter vervaardiging van dezen ſterken drank, aan den gang. *Genua* en *Rome* waren voorheen zeer aanzienlijke ſtapelplaatſen voor de wijnen van *Ischia*, maar door den dubbelen, ja driedubbelen impost op den invoer van dezen wijn gezet, is de uitvoer naar die plaatſen zeer verminderd. Het noordergedeelte van *Europa* zoekt dezen wijn ook weinig, dewijl hij geene lange zeereizen kan verdragen. De arme wijngaardenier moet zich dus thans ſlechts tot de hoofdſtad van het koningrijk bepalen. Men berekent de opbrengst van een gewoon jaar op dertig duizend vaten, elk vat van zes honderd flesſchen. Sommige denken zelfs, dat dit

dit eiland vijftig duizend vaten levert, maar mijns bedunkens is dit veel te hoog geſchat. Als wij nu bij de eerſte opgave blijven en ieder vat dooreen op tien *ducati* ſchatten, dan brengt het artikel wijn alleen drie maal honderd duizend *ducati* aan het eiland op. Wanneer echter de wijngaardenier de kosten van den arbeid, der palen en der wilgentakken, die in eene ontelbare menigte tot opbinden der ranken gebezigd worden, en waartoe de grienden van het eiland niet voldoende zijn, van deze ſom aftrekt, dan zal hem ſlechts eene zeer matige winst overblijven. De bewoner der noordelijkere ſtreken, die gewoon is den wilg ſlechts in lage vochtige landen en aan wateren te zien groeijen, ziet met verwondering, voor in de hoogere ſtreken van den *Epomeo*, uitgeſtrekte grienden met wilgen beplant, en wel op plaatſen, waar dikwijls in maanden geen druppel regen valt, en waar, al regent het eens ſterk, het water ſpoedig langs de helling afloopt.

Een gedeelte der palen en dwarsſtokken worden uit tuinriet (*Arundo donax*) gemaakt; eene ſoort van riet, dat welig tiert in de nabijheid der zee Het groeit zeer ſterk en hoog. Men maakt van hetzelve ſpinnewielen, garenhaspels en andere werktuigen voor de weverij, hengels en verſcheidene vischgereedſchappen, allerlei muzijkinſtrumenten, dwarsfluiten, enz. uit een of meer-

de-

dere ſtukken beſtaande. Ook bezit in *Napels* de liefhebber van een pijpje geen ander pijpenroer, dan hetwelk uit dit riet gemaakt is.

Onder het ooft van het eiland verdienen de vijgen den eerſten rang; zij ſmaken uitſtekend, en zijn verſcheidene maanden in het jaar bijna het eenige voedſel van arme lieden. De vijgen, welke niet versch gegeten worden, worden gedroogd en voor den winter bewaard, maar niet uitgevoerd. De vijgeboom is de vruchtbaarſte onder de vruchtboomen, hij brengt twee malen in het jaar vijgen voort, namelijk in den zomer en in den herfst. De eerſte vijgen, die in Julij en Augustus rijp worden, zijn wel grooter, maar niet zoo zoet en ſappig als die, welke men later plukt. De Agrumi-, limoenen-, citroenen- en oranjeappelen zijn wel op *Ischia* niet menigvuldig, maar echter even zoo volmaakt als de overige voortbrengſelen des bodems van dit eiland. Wanneer men deze vruchtboomen met die vergelijkt, die in den omtrek van *Sorrento* groeijen, dan zijn zij klein en zwak, gelijk over het algemeen alle hier wasſende vruchtboomen, wijnſtokken en andere gewasſen. Ter vergoeding hiervan heeft de natuur aan het plantenrijk van *Ischia* eenen veel ſpoedigeren groei en eene onvergelijkelijke teederheid verleend. De granaatappelen van dit eiland, zijn in hunne ſoort, niet minder goed, deze appel is zeer fraai, en men

men ziet dikwijls met verwondering twee tot drie zulke vruchten, bijna twee vuisten groot, aan een dun takje hangen, dat buigt onder den last.

De gemeene appelboom tiert hier zoo goed niet, en wordt ſlechts op weinige plekken gevonden, maar de pereboom ſlaagt des te beter, en zijne vruchten overtreffen in keurigen ſmaak alles, wat het vaste land van deze ſoort opleveren kan. Hetzelfde geldt ook van de perziken, abrikozen, pruimen en kerſen.

De kastanjeboom tiert ook welig in dezen grond, die meest uit beſtanddeelen van vuurbrakende bergen beſtaat. Alom ziet men bosſchen en groepen van zware boomen, vooral in de middelbare en hooge ſtreken der bergen. De oostelijke helling van den *Epomeo* is geheel met kastanjes bedekt.

De olijfboom wordt ook op *Ischia* gevonden. Ieder eenigzins vermogend inwoner plant eenige dezer boomen in de nabijheid zijner woning, zoo veel hij ter voldoening der behoefte van huis en keuken noodig heeft. Velen denken, dat de bewoners van *Ischia* zich meer op het kweeken der olijfboomen behoorden toe te leggen; de reden, waarom dit niet geſchiedt, moet men, mijns bedunkens, in de geſteldheid van dit eiland zoeken, die voor de kweeking van den olijfboom doorgaans niet gunſtig is. Dit gewas toch ſlaagt, blijkens de ervaring, het best op kalk-

rot-

rotſen, bij voorbeeld in *Kalabrië*, op het eiland *Capri*, enz.. Deze ſoort van bergen ontbreekt echter in *Ischia*.

Bijna alle op dit eiland groeijende planten zijn eetbaar, zelfs welſmakend. Bloemen, elders reukeloos, waſemen hier de aangenaamſte geuren uit, en een aantal gewasſen, die in het noorden ſlechts door de kunſtige en vlijtige hand van den hovenier ter verſiering van een park kunnen bewaard worden, groeijen op *Ischia* in het wild en zonder oppasſing. Dikwijls vormen de mirteboom, de aloë en de Indiaanſche vijg (*Cactus*), levendige heggen langs de voetpaden en door de beemden.

Van de weinig teteekenende veeteelt op dit eiland hebben wij reeds geſproken. Het getal der paarden en muilezels is ook naar evenredigheid op *Ischia* gering. Waartoe zou ook eene groote hoeveelheid van trekdieren op eene plaats dienen, waar men noch wagen, noch kar, noch ploeg bezigt? Tot gemak van menſchen, en ter vervoering van pottebakkerswaren, wijn en andere voortbrengſelen van het eiland, is de ezel voldoende. Dit dier is wel in het koningrijk van *Napels*, gelijk in het algemeen in het zuiden, van eene voortreffelijker ſoort, dan bij ons, maar munt vooral op *Ischia* uit. Ieder boer heeft éénen of meerdere ezels, naarmate zijne behoefte dit eischt, of zijn vermogen dit toelaat,

ja

ja er leven zelfs honderde menſchen op *Ischia*, die geene andere have hebben, dan hunnen ezel. Meester en beest zijn onaffcheidbare medgezellen; beide verhuren zich zamen tot het werk. Gewoonlijk deelen zij ook hetzelfde leger, ja zelfs denzelfden maaltijd, uitgezonderd den wijn.

Op *Ischia* wordt geen ander wild gevonden, dan hazen en konijnen, en deze nog ſchaars. In den herfst en in de lente leveren de trekvogels, kwartels, lijsters, ſnippen, enz. voor den liefhebber van de jagt genoegzame bezigheid op. Zingen andere kleine vogelen kunnen hier, uit gebrek aan ruimte, niet zoo zeer als elders vermeerderen. Gelukkig worden hier echter ook geene vergiftige ſlangen en adders gevonden, welkers menigte op het naburig vaste land den eenzamen wandelaar verpligten, om ſteeds voorzigtig te zijn. *Ischia* heeft geene ſchadelijke dieren, ſlechts muizen en eene ſoort van groote, valé ratten, die door arme lieden gegeten worden, worden hier gevonden.

Wij zullen nu nog ten ſlotte iets over de baden van *Casamice* zeggen.

Nergens vindt men zulk eene menigte warme bronnen en in zulk een kort beſtek, als hier. De voornaamſte en rijkſte zijn die van den *Gurgitello* (dat is beekje); kort bij deze ſpringen die van *Cappone* (Kapoen) en die van *Spenna-pollastro* (hoender-plukker) uit den grond. Zij vereenigen zich tot eene beek, die in verband

met eene tweede, uit de kloven van den *Epomeo* vloeijende, zamen in velerlei kronkelingen naar de zee ſtroomen, die eene halve Italiaanſche mijl van dezelve gelegen is. De wateren van den *Gurgitello* behooren tot de beroemdſte en meest bezochtſte, niet ſlechts van *Ischia*, maar ook van gansch *Italië*. Zij ontſpringen uit verſcheidene bronnen aan den voet van den heuvel *Ombrasco*. Eer zich de *Gurgitello* met de voornoemde beek vereenigt, vult hij verſcheidene bekkens (*Bassins*), en voorziet, door middel van eene dwars door de ſtrooming loopende waterleiding, de baden van het *hospitaal der barmhartigheid* van water. Dit ziekenhuis is een ruim gebouw, omtrent vijftig jaren geleden door eene vrome ſtichting gebouwd. Deze ſtichting beſtaat te *Napels*, onder den naam *Monte della misericordia* reeds ſedert verſcheidene eeuwen; de aanzienlijke inkomſten van dit genootſchap zijn ſlechts aan de lijdende menschheid gewijd. De inrigting der baden te *Casamice* kost alleen jaarlijks aan dezen *Monte* meer dan zes duizend *ducati*.

Jaarlijks in de maand Julij trekt een troep van ten minſte drie honderd zieken uit *Napels* naar het hospitaal van *Casamice*, om daar de baden te gebruiken, en deze troep wordt na veertien dagen door eenen even zoo talrijken vervangen. Deze zieken worden hier met alle mogelijke

zorg

zorg opgepast. In het hospitaal vinden zij woning en alle noodige behoeften, ten koste van het genootschap, dat ook de reis heen en weder bekostigt. In het gasthuis heerscht zindelijkheid en strenge orde tot in de minste bijzonderheid. Zonder de genees- en heelmeesters, artsenijmengers, geestelijken, koks, enz. mede te rekenen, worden in de maanden Julij en Augustus meer dan vijftig personen, slechts om de zieken te bedienen, gehuurd, en gedurende dezen tijd worden ook spijzen en aalmoezen aan de armen in den omtrek uitgedeeld. Na het vertrek der voedsterlingen, die door het hospitaal, zonder eenige betaling, onderhouden worden, wordt dit gasthuis gesloten, uitgenomen de badzaal en de daartoe behoorende afdeelingen, die steeds open blijven voor de badgasten, die op eigene kosten nog op deze plaats vertoeven, en die voor het gebruik dezer vertrekken niets behoeven te betalen.

Tachtig baden lagen aan beide kanten van eene groote zaal, de badplaatsen zijn gemetseld en voor één persoon ingerigt. Zij worden gevuld door middel van eene kraan, en ontlasten zich in een kanaal, dat onder dezelve loopt. Daar echter het water van den *Gurgitello* eene warmte van 50 gr. REAUMUR heeft, zoo is hier eene tweede kraan geplaatst, om gewoon koud bronwater in deze baden te tappen, en hierdoor kan

men dus het bad dien graad van warmte geven, die voor de ziekte gepast en voor den arts bepaald is.

Het water van den *Gurgitello* is van een loogzoutachtigen aard, en bevat bovendien nog zoutzuur gas. Behalve tot het baden, wordt het in verscheidene gevallen ook inwendig gebruikt. Daar echter hieroij een groot gedeelte der genezende kracht in het gas of in de vlugtige bestanddeelen gelegen is, zoo moet deze kuur noodzakelijk op de plaats zelve geschieden; daarom is ook het hospitaal zoo kort mogelijk bij de bron gebouwd. Het is ongelukkig, dat dit gebouw, uit hoofde van deszelfs ligging, eenigzins vochtig is, en eene zwaarmoedige, duistere gedaante heeft; evenwel heeft de bekwaamheid van den bouwmeester deze wanvoegelijkheid, zoo veel slechts mogelijk was, verholpen.

Tegenover het hospitaal heeft het voornoemde genootschap *Monte della misericordia*, onmiddellijk boven de bronnen van den *Gurgitello*, een gebouw tot dampbaden laten oprigten, in hetwelk men zich van de dampen, die uit de heete wateren opstijgen, bedient, door dezelve door pijpen in eene soort van *rotunde* te leiden. In de muren dezer *rotunde* zijn zestien nisfen geplaatst, en in elk dezer nisfen vindt men zeven van deze pijpen. Wanneer dus alle nisfen bezet en alle pijpen geopend zijn, dan stroomen de dam-

dampen uit honderd twaalf openingen, en worden in hunne verdikking bijna verſtikkend, hoewel hunne warmte ſlechts 25 gr. van REAUMUR bedraagt.

Ten westen van den *Gurgitello* ontſpringt de bron der *Cappone* (Kapoen). Het is niet mogelijk, den graad der warmte van het water bij den oorſprong naauwkeurig te bepalen, omdat die op den bodem van eene, ſteeds min of meer volle bron ligt. Wanneer men den warmtemeter van REAUMUR in eenen pot met water, zoo uit de bron geſchept, doopt, klimt hij naauwelijks tot 30 gr. Nog in het oog loopender is het verſchil der ſcheikundige beſtanddeelen. In het water van den *Cappone* vindt men zoo veel zoutzuur, dat dit zich met den *kali* vereenigen en zoutzure natron vormen kan, hetwelk dus het voornaamſte beſtanddeel uitmaakt. Bovendien vindt men hier dezelfde ſoorten van Gas, als bij den *Gurgitello*.

Zeer in de nabijheid van den *Cappone* ontſpringt de *Spenna-pollastro* (hoenderenplukker), zoo genoemd, omdat het gevogelte, in dit water gebroeid, gemakkelijk geplukt kan worden. Het komt, wat den aard en de warmte betreft, bijna overeen met den *Gurgitello*, en onderſcheidt zich ſlechts door het ſterkere gas. Waarſchijnlijk bezit dus dit water eene eigene genezende kracht, die de andere bronnen misſen. Evenwel bedienen zich de zieken niet van hetzelve.

De bronnen *Colata* (lange) en *Degli occhi* (oogbron) of *Bagno fresco* (frisch bad), die beide uit het bovenſte gedeelte van het dal *Gurgitello* nederdalen, en de voornoemde tweede beek vormen, worden even zoo min gebruikt, als de *Spenna-pollastro*. Zij komen volmaakt overeen met den *Gurgitello*, ſlechts met dit onderſcheid, dat het water van het *bagno fresco* minder heet is, terwijl dat van de *Colata* bij den oorſprong tot 70 gr. REAUMUR ſtijgt, maar door het nederdalen van den *Epomeo* verkoeld wordt en laauw te *Casamice* komt, waar de vrouwen zich van hetzelve bedienen, om haar linnen te waſchen. Van dit gebruik heeft ook deze bron haren naam ontvangen.

V.

V.

DE PYRENEËN.

Over het merkwaardig Pyreneesche gebergte hebben ons onlangs de natuurkundigen, J. VAN CHARPENTIER en F. PARROT, belangrijke berigten medegedeeld.

Het werk van CHARPENTIER, te *Parijs* verschenen, onder den titel van: *essai sur le constitution géagnostique des Pyrénées*, is de vrucht van eenen veeljarigen togt door dit gebergte, dien de schrijver, een zoon van den door zijne mineralogische geographie van *Saksen*, bekenden opperberg hoofdman te *Freiberg*, en een leerling van WERNER, in de jaren 1808 tot 1812 met dat oogmerk ondernam, om dit gebergte ten aanzien der aardkunde naauwkeurig te onderzoeken. Hij kwam in Augustus 1808 in de *Pyreneën*, en koos het dal van *Baigorry*, gelegen in het Fransche departement der *lagere Pyreneën*, tot zijn verblijf. Hier vertoefde hij zes maanden, en deed, gedurende dien tijd, verscheiden togten in de naburige streken. In

Julij 1809 verliet hij *Baigorry* en trok naar *Angoumer*, in het departement der *Arriege*, waar hij gelast was over het bouwen van een hamerwerk, naar de wijze der Cataloniërs, het opzigt te hebben, en de verſchillende beddingen van erts in deze ſtreek te onderzoeken. VAN CHARPENTIER had, gedurende een verblijf van dertien maanden, de ſchoonſte gelegenheid, om dat gedeelte der *Pyreneën*, dat tusſchen de dalen der *Garonne* en van de *Arriege* ligt, naauwkeurig te onderzoeken. Hoewel hij nu in het einde van Augustus van 1810 het doel van zijn verblijf in *Angoumer* bereikt had, zoo bleef hij evenwel nog twee jaren in de *Pyreneën*, bijna geheel bezig om die ſtreken, die hij dusver nog niet bezocht had, te doorwandelen, of op nieuws de bezochte punten te onderzoeken, om hetgeen hij voorheen had waargenomen, te verbeteren of te bevestigen. De oorlog tusſchen *Frankrijk* en *Spanje* belette hem echter, om diep in het Spaansch gedeelte der *Pyreneën* te dringen, en zijne waarnemingen bepalen zich dus ſlechts tot de noordelijke helling van dit gebergte.

De heer PARROT, de zoon van den Ruſſiſchen Collegieraad en Profeſſor der Phyſica te *Dorpat*, dezelfde, die in 1811 met den heer ENGELHARD den *Kaukasus* bezocht, trok in den zomer van 1817 naar de *Pyreneën*, met oogmerk om dit gebergte, wat de grenzen der ſneeuw,

sneeuw, den groei der planten en de bepalingen der hoogte door den barrometer betreft, te onderzoeken. Te voet, zonder omslagtige voorbereidselen, nog met dezelfde werktuigen voorzien, van welke hij zich onlangs op zijnen togt in het *Rosa* gebergte bediend had, trok PARROT over *Straatsburg* en *Lyon* door het zuidelijk gedeelte van *Frankrijk*, en kwam den twee en twintigsten Augustus te *Toulouse*. Van hier wendde hij zich naar *Bayonne*, en klom zoo allengs van het laagste gedeelte aan de kust tot den top van den *Montperdu*, dien hij in het midden van September bereikte. Van hier keerde hij zich naar de *Maladetta*, en beklom het eerst onder alle reizigers deszelfs top den acht en twintigsten September. Hij vervolgde nu zijnen weg door het *dal van Bagnères*, tot de minerale bronnen van *Ax* (*Acgs*), tot hij eindelijk op den zeven en twintigsten October in de nabijheid van *Perpignan* door de laatste waarneming met den barrometer bij de *Middellandsche Zee* zijne reis besloot.

Hoe kort deze reis ook was, zoo heeft evenwel de heer PARROT, wat de natuurkundige gesteldheid der *Pyreneën* betreft, zeer veel nieuwe ontdekkingen en belangrijke waarnemingen gedaan, en het zou van groot nut voor de natuurkunde zijn, om dezelve met de vierjarige waarnemingen van CHARPENTIER te vergelijken.

Daar dit echter onze taak niet is, zoo moeten wij ons vergenoegen, hier slechts een *algemeen overzigt der Pyreneën*, naar het werk van den heer VAN CHARPENTIER, te leveren, en tevens uit de reis van den heer PARROT enkele belangrijke plaatsen in te lasschen.

Men geeft gewoonlijk den naam *Pyreneën* aan die keten van bergen, die het Spaansch en Portugeesch schiereiland van *Frankrijk* scheidt, en die zich, in de strekking van het oost-zuidoosten naar het noordwesten, van het voorgebergte *Creus* bij *Rosa*, aan de kust der *Middellandsche Zee*, tot de punt van *Figuera*, bij *Fuenterabia*, aan den *Atlantischen Oceaan*, uitstrekt, en tusschen 42 gr. 26 min. en 43 gr. 23 min. noordelijke breedte, zoowel als tusschen 16 gr. 52 min. en 20 gr. 50 min. oostelijke lengte van *Ferro* ligt. Dewijl nu de beide einden der *Pyreneën* aan de zee grenzen, zoo schijnt dit gebergte een op zich zelf staande, afgezonderd geheel uit te maken. Maar eene naauwkeurigere waarneming der oppervlakte van *Frankrijk* en *Spanje* toont, dat deze bergen oostelijk door het *zwarte gebergte* en de *Sevennen* in *Frankrijk* met de *Alpen* zamenhangen, en zich westelijk tot kaap *Ortegal* in *Galizien* uitstrekken. Het schijnbare ein-

einde der *Pyreneën* bij de punt van *Figuera* is niets anders dan het einde van eenen zijtak, die in de diepte des dals van *Bastan* uit de hoofdketen ontſpringt. Het verband met het *zwarte gebergte* en de *Sevennen* wordt intusſchen door middel van eenen, in de diepte van het *Tetadal*, in het Franſche *Cerdagne*, uit de hoofdketen ontſpringenden zijtak (van het gebergte van *Alberes*) te weeg gebragt. Niettegenſtaande dit westelijk vervolg nu naar kaap *Ortegal*, blijft VAN CHARPENTIER getrouw aan de eenmaal aangenomene gewoonte, en noemt, gelijk alle aardrijksbeſchrijvers *Pyreneën*, dat gebergte, dat tusſchen kaap *Creus* en de punt van *Fuenterabia* gelegen is.

Dit gebergte vormt niet ſlechts de natuurlijke, maar ook de ſtaatkundige grenzen tusſchen *Frankrijk* en *Spanje*, echter zoo, dat deze in het algemeen den rug van het gebergte of der waterſcheiding volgt, en dat dus de noordelijke helling tot *Frankrijk*, maar de zuidelijke tot *Spanje* behoort. Uitzonderingen hierop maken het dal van *Carol* en het geheele Franſche *Cerdagne*, zoowel als het bovenſte gedeelte van het dal van *Ahescoa*, dat, hoewel aan de zuidelijke helling gelegen, tot *Frankrijk* behoort, en de, aan den noordelijken kant liggende deelen van *Bastan*, *Bidossoa*, *Aryan* en *Lusaide*, die Spaansch eigendom zijn. Van den Franſchen kant behooren

tot

tot de *Pyreneën*, de departementen der oostelijke, hoogere en lagere *Pyreneën*, der *Arriège* en der *Boven-Garonne*. Tot het departement der *Aude* behooren de zijtakken van het hoofdgebergte, die het met het *zwarte gebergte* vereenigen. De Spaansche tot aan den kam der *Pyreneën* zich uitstrekkende landschappen zijn *Katalonië*, *Aragonië*, *Boven-Navarre en Biscaye*.

De lengte der gansche hoofdketen is omtrent vijf en zachtig Fransche mijlen. De breedte is verschillend, en grooter in het midden, dan aan de einden. Men kan die in het algemeen op twintig mijlen rekenen. De geheele inhoud der door de *Pyreneën* bedekte vlakte bedraagt een duizend een honderd en acht en negentig vierkante Fransche mijlen.

Van welken kant men ook de *Pyreneën* mag naderen, zoo ziet men die echter aldra reeds van zeer ver. Het schoonste en ruimste gezigt heeft men echter in en bij *Toulouse*, omtrent één uur ten zuiden van deze stad en aan den regter oever der *Garonne*. Hier bevindt men zich bijna tegenover het middelpunt der geheele keten, en men kan haar bij eene heldere lucht in eene uitgebreidheid van meer dan vijftig Fransche mijlen, namelijk van *Carrigou*, in het departement der oostelijke *Pyreneën*, tot aan de, het dal van *Ossan* begrenzende, bergen in het departement der lagere *Pyreneën*, volgen. Ten aanzien

van

van den horizon ziet haar het oog onder eenen hoek van 101 gr. 46 min.

Dit gezigt der *Pyreneën* is echter ook zeer verschillend, al naar het uur van den dag en het jaargetijde, zoowel als de gesteldheid van den dampkring is. Slechts zelden is de lucht zoo helder, dat men haar in hare gansche, zoo even beschrevene uitgestrektheid overzien kan. Het oostelijke en middelste gedeelte kan men het meest zien, want het westelijke is meestal in dampen gehuld. De *Pyreneën* vertoonen zich het fraaiste en volledigste in de lente en laat in den herfst, vooral des morgens en des avonds, en een of twee dagen voor de komst van den zuiden wind. Bij westelijke en noorden winden zijn zij doorgaans met nevelen bedekt.

De rigting, volgens welke zich de *Pyreneën* uitstrekken, gaat, gelijk reeds gezegd is, van het oost-zuidoosten naar het west-noordwesten, zoodat zij met de middagslijn eenen hoek van omtrent honderd twaalf graden vormen. Intusschen vormt deze strekking in geenen deele eene onafgebrokene regt voortloopende lijn, maar zij is uit twee lijnen zamengesteld, die wel, als men de eene verlengt, met elkander gelijk loopen, maar waarvan echter geene een vervolg der andere is. Omtrent op de helft wijkt namelijk het westelijk gedeelte van de keten der *Pyreneën* plotseling omtrent zestien duizend vademen naar het

het zuiden, en vervolgt dan eerst zijnen loop naar het west-noordwesten. Indien men dus de lijnen van beide kammen, de westelijke en de oostelijke, wilde verlengen, dan zouden zij twee paralelle lijnen vormen, die omtrent zestien duizend vademen van elkanderen verwijderd waren. Evenwel moet men niet denken, dat op de genoemde plaats mogelijk eene afbreking of verscheuring van het gebergte plaats heeft, neen, de kam loopt veelmeer onafgebroken voort, slechts dat hij, gelijk reeds gezegd is, eenen bijna regthoekigen elleboog vormt. De *Garonne*, de fraaiste der in de *Pyreneën* ontspringende rivieren, heeft hare bron op het, zich naar het zuiden uitstrekkende gedeelte van den kam, zoodat het dal dezer rivier de grenzen van de oostelijke helft van den kam uitmaakt.

Uit de *Pyreneën* loopen zoowel naar het zuiden als naar het noorden talrijke takken, die, naarmate zij zich van de hoofdketen verwijderen, steeds lager worden, en zich eindelijk in de Fransche en Spaansche vlakten verliezen. Evenwel zijn er ook, als uitzonderingen op dezen regel, zulke takken, die tot in de verte eene aanzienlijke hoogte houden, en dan plotseling naar de vlakte afvallen, andere echter houden reeds op eenen zeer kleinen afstand van de hoofdketen op. Bijna al deze takken vormen met de hoofdketen eenen bijna regten hoek, zoodat zij

tot

tot haar bijna als de ribben tot de ruggraat ſtaan. Eer nu zulk een tak de vlakte bereikt, verdeelt hij zich in verſcheidene zijtakken, die dan weder in vele kleinere verdeeld worden; een verſchijnſel, dat men bijna alom bij alle groote gebergten vindt.

Behalve de voornoemde, onmiddellijk uit de hoofdketen regthoekig ontſpringende zijtakken, beſpeurt men ook een klein getal van ketenen, die bijna met de hoofdketen paralel loopen. Eenige zijn van de zijtakken geheel afgezonderd, zoodat men die niet als aanhangſels van dezelve kan beſchouwen. Deze paralelle- of bijketenen zijn intusſchen niet zoo uitgeſtrekt, dat men dezelve met die der *Alpen* en van den *Jura* vergelijken kan; evenwel komen zij hierin met deze overeen, dat zij meest uit een eenig rotsſtelſel beſtaan. Men ontmoet die echter meer bij den voet, dan bij den kam van dit gebergte, en hunne noordelijke helling verliest zich meest onmiddellijk in de vlakte of in de voor de *Pyreneën* liggende heuvelen. Er zijn, zoo als gezegd is, niet vele zulke bijketenen, en de aanmerkelijkſte vindt men in de departementen der *Arriège* en der lagere *Pyreneën*, bij voorbeeld die, welke van de kleine ſtad *Ax* tot het dorp *Bonpas*, beneden *Tarascan*, het noordelijk *Arriège-dal* vormen, en welkers hoogſte punt de *Piek van St. Barthelemy* is.

Dat

Dat punt der hoofdketen, uit hetwelk naar tegenovergeſtelde kanten twee takken ontſpringen, is gewoonlijk door eene aanmerkelijke verhooging van den kam, en het begin van twee tegenovergeſtelde dalen door eene aanzienlijke verdieping onderſcheiden. Deze laatſte vormen de natuurlijke overgangen over den kam der *Pyreneën*, van de eene helling tot de andere. In de *Alpen* en aan de beide einden der *Pyreneën* (in het departement der oostelijke en der lagere *Pyreneën*) heet zulk een overgang *Col*, in het midden van deze echter (of in het departement der *Boven-Garonne* en der hooge *Pyreneën*) heet die *Port*. In het *Beneden-Navarre* noemt men den *Col* met een Baskisch woord *Lepoa*, dat letterlijk, gelijk het Franſche woord *Col* (*cou*) hals beteekent. De namen *Portillon*, *Cot*, *Hourque*, *Fourque*, *Hourquette*, *Ponte*, *Bréche* enz., zoo als deze overgangen ook genoemd worden, zijn tongvallen dezer volken (het *Patois*) en geven gedeeltelijk ook bijdenkbeelden zoo als den vorm, de hoogte, enz. te kennen.

In eenen ruimeren zin verſtaat men onder *Port* en *Col* in het algemeen iederen overgang over de *Pyreneën*, niet ſlechts over de hoofdketen, maar ook over de zijtakken en bergketenen; verſcheidene dezer paſſen loopen ook niet door de boven beſchrevene verdiepingen, maar regtuit over de kammen.

Over

Over het algemeen is de zuidelijke helling der *Pyreneën* veel ſteiler, dan de noordelijke, zoodat die dus ook van den kant van *Frankrijk* veel gemakkelijker te beklimmen is, dan van den Spaanſchen kant.

Even zoo is ook de helling van het oostelijke einde veel ſteiler, dan die van het westelijke. Reeds op eenen afſtand van dertien Franſche mijlen van de *Middellandſche Zee* verheft zich het gebergte tot eene hoogte van een duizend vier honderd vademen, terwijl het bij den *Atlantiſchen Oceaan* eerst op eenen afſtand van twee en twintig zulke mijlen deze hoogte bereikt.

De *Pyreneën* bevatten eene groote menigte dalen. Alle groote dalen zijn hier ſchuine dalen. Zij beginnen bij eenen *Col* op den kam der hoofdketen, en maken, terwijl zij zich van hier noord- of zuidwaarts wenden, met denzelven eenen bijna regten hoek. Uitzonderingen op dezen regel zijn de dalen van *Tech*, *Teta*, *Arriègo* en *Bidassoa*, die ſpitſche hoeken met de rigting der hoofdketen vormen.

De laagſte dalen vindt men in het middelpunt der *Pyreneën*, namelijk het *Garonne-dal* en dat van *Lavedan*, door hetwelk de *Gave* (eene benaming der kleine en middelbare rivieren in de Franſche *Pyreneën*) *Bearnais* ſtroomt, die voorbij *Pau* loopt, en zes mijlen boven *Bayonne* in

de *Adour* ſtort. Het eerſte is omtrent vijftien en het laatſte dertien Franſche mijlen lang.

De andere dalen zijn niet zeer uitgeſtrekt en dikwijls niet meer dan kloven. De aanzienlijkſte van deze zijn nog die van *Massat* (of *Soulan*) en *Bastan*, in dit laatſte worden de beroemde baden van *Baréges* gevonden. (Een ander dal van *Bastan* is gelegen in de westelijke *Pyreneën*, dit behoort aan *Spanje*, maar het voornoemde aan *Frankrijk*). Beide dalen zijn zes of zeven Franſche mijlen lang.

Ieder dal der *Pyreneën* beſtaat uit eene rij van bekkens en engten. In de bekkens, dat is op die plaatſen, waar het dal merkelijk breeder en ruimer wordt, is de helling van den grond niet groot, en de rivier heeft eenen langzamen, dikwijls krommen loop. In de engten echter, dat is op die plekken, waar de beide muren van het dal zeer kort bij elkanderen ſtaan, en voor het water ſlechts een ſmal bed overblijft, is de helling van den grond ſterker en de rivier ſtroomt hier hevig door hetzelve.

In het bovenſte gedeelte der meeste dalen zijn de bekkens ſteeds aanmerkelijk, de een boven den anderen verhoogt, zoodat de rivier, dewijl zij van het hoogere in het lagere ſtort, zoo al niet een' waterval, dan toch een' ſterken ſtroom vormt. Deze dalen ſtijgen dus niet gelijkvormig, maar meer traps- of terrasgewijs van de vlak-

vlakten tot den kam der bergen op. In de lagere ſtreken van de dalen der *Pyreneën* kan men deze hellingen thans ſlechts zelden ontdekken, men kan echter tot hun voormalig aanwezen beſluiten uit de nog beſtaande engten der dalen, uit de ſterke helling van den grond, en uit het aantal op- en aangedrevene ſtof, die het water in deze ſtreek heeft laten vallen.

Het dal van *Cauteres* is vooral rijk aan watervallen; hoewel deze in andere dalen minder zijn, zoo zijn er evenwel ſommige, die eene loodregte hoogte van honderd tot honderd dertig vademen hebben, bij voorbeeld, de waterval van *Las Manieros*, in het dal van *Vicdessos*, en die van *Seculejo* in het dal van *Larboust*.

De bekkens in de bovenſte deelen van de dalen der *Pyreneën* bevatten dikwijls een of meer meren. De meeste vindt men op de noordelijke helling van het gebergte; op de zuidelijke heeft de ſteile val van het water minder ruimte en gelegenheid om in bekkens verzameld te worden. Als deze meren zeer hoog boven de ſneeuwlinie liggen, en tegen zonneſtralen en warme winden beveiligd zijn, dan zijn zij het ganſche jaar of ten minſte het grootſte gedeelte van hetzelve, met ijs bedekt. Hiertoe behooren de meren des *Port's* van *Oo* en des *Portillon's* van *Oo*, die nooit, en het meer van *Mont Perdu*, zoowel als dat van *Estom-Soubiran*, in het dal van

Cauteres, die eerst op het einde van Augustus ontdooijen.

In de ledige bekkens, die tegenwoordig geen ander water bezitten, dan de rivier of beek, die door dezelve vloeit, vindt men ook duidelijke ſporen, dat deze in vroegere dagen insgelijks meren geweest zijn. De vaak moerasſige en veenachtige grond; de uitſpoelingen in de rotſen der kanten, dikwijls op eene aanmerkelijke hoogte, en eindelijk de wijze, op welke de rivier deze bekkens verlaat, namelijk door eene ſmalle en diepe rotskloof, zijn onwederlegbare bewijzen, dat deze bekkens voorheen naar alle zijden insgelijks geſloten geweest en eerst droog geworden zijn, toen de wateren ſlaagden, om op eene zwakke plaats van den dam eene doorbraak te maken.

Eene vereeniging van verſcheidene dalen en kloven met een ander dal, heeft ſlechts daar plaats, waar deze een bekken vormen. Men kan in de *Pyreneën* bijna als een algemeenen regel aannemen, dat de uitgeſtrektheid van een bekken geëvenredigd is naar het getal en de grootte der in hetzelve uitloopende andere dalen en kloven. Zoo vindt men ook op die plaats, of in de nabijheid van dezelve, waar een dal plotſeling van rigting verandert, gewoonlijk een bekken.

De grootſte bekkens van de dalen der *Pyreneën* zijn zelden langer dan zes duizend en breeder dan

dan twee duizend vademen. Tot deze behooren het prachtige bekken van *Argellez* in het *Lavedan-dal*, zoowel als dat van *Bagnéres* in het *Luchon-dal*, en dat van *Bedous* in het *Aspe-dal*. Men vindt de grootſte bekkens voornamelijk in de lagere ſtreken der dalen, en juist hier worden ook de meeste vereenigingspunten van andere dalen en kloven gevonden. Hieruit volgt, dat over het algemeen ieder dal aan deszelfs einde breeder is, dan in de hoogere ſtreken, waar de meeste dalen zoo ſmal zijn, dat de door dezelve vloeijende rivier deszelfs ganſche oppervlakte beſlaat (*).

Die

(*) Zulke bekkens, voormalige groote waterbakken of meren, vindt men niet ſlechts in de *Pyreneën*, maar over het algemeen in alle bergachtige ſtreken. De heer EBEL heeft in zijn werk: *ueber den Bau der Erde in dem Alpengebirge, u. ſ. w.* (*Zurich* 1808) die bekkens opgeteld, die de *Alpen* bevatten. Ook elders vindt men ſporen van voormalige meren. De *Rijn*, bij voorbeeld, vormde eens van *Bazel* tot *Bingen*, beneden *Meints*, een meer, dat meer dan negentig uren lang was. Het tegenwoordig *Bingergat* (*Bingerloch*) is het punt, waar de wateren door den, hun door de natuur tegengeſtelden dam braken, en nu door denzelven konden ſtroomen. *Beijeren*, *Oostenrijk* en het lager gedeelte van *Hongarijen* waren ſoortgelijke groote meren, of liever binnenwateren. De bodem dezer landen werd eerst droog, toen de wateren, tusſchen het *Banaat* en *Servie*, beneden het tegenwoordig Donaueiland *Moldawa*, in de nabuurſchap van *Belgrado*, door den bergdam braken en in de

Die bergen, die een dal aan beide kanten insluiten, bezitten slechts zelden eene van den voet tot den top onafgebrokene en zich gelijkvormig verheffende helling. Gewoonlijk bestaat zulk eene helling uit verscheidene trapsgewijze, zich boven elkanderen verheffende afwateringen, en het einde vormt eene min of meer breede vlakte (*Platau*). Het getal en grootte dezer afwateringen en hooge vlakten is verschillend, en hangt af van de hoogte van het gebergte en den aard der rotsmuren. — Op de eerste of benedenste hooge vlakten liggen de hoogste dorpen der *Pyreneën*. — Men bespeurt zeer dikwijls, dat zulk eene hooge vlakte, die langs den eenen kant van het dal loopt, volmaakt beantwoordt aan eene andere hooge vlakte op den tegenovergestelden kant van het dal, dat is met deze eene gelijke hoogte heeft. Dit bewijst, dat de grond van het dal voorheen even zoo hoog geweest is als deze vlakten thans zijn, en dat het water zich allengs een dieper, hoewel smaller bed heeft gedolven.

Men

zwarte zee vloeiden. In het diepste gedeelte van dit bekken bleef het bed der *Donau* achter. Eer de *Elfe* bij *Hirnskretschen* in *Boheme* door het gebergte brak en maar *Saksen* stroomde, was *Boheme* ook een groot meer. Beneden *Pirna* vormt de *Elfe* tot *Meisfen* toe een tweede meer, enz.

DE VERT.

Men beſpeurt deze betrekking der afwateringen en hooge vlakten het duidelijkst in de bovenſte ſtreken der dalen, in de lagere naar het einde van het dal zijn de bergklompen reeds zoo verwoest, dat men die niet meer kan ontdekken.

In vele dalen der *Pyreneën* ziet men op de plaats, waar zij ontſtaan, in plaats van eene ſteile, naauwe kloof of eene rij van kleine bekkens, die, gelijk voorheen gezegd is, trapsgewijs de een boven den anderen tot den kam des bergs opſtijgen, een eenig bekken van meerdere of mindere uitgeſtrektheid, dat op drie zijden door eenen rotsmuur ingeſloten, en ſlechts aan den vierden kant, of op die, welke het begin van dit dal vormt, open is. Deze ſoort van bekken is dikwijls zeer diep, dat is de hetzelve omringende rotsmuren zijn vaak zeer hoog. Gemeenlijk verheft zich boven het laatſte nog eene ſteil opgaande ſchuinte en boven deze een tweede bergmuur, die dan onafgebroken tot aan den kam van het gebergte reikt. Men kan dus deze bekkens met een amphitheater vergelijken. De bergbewoners noemen die *Oule* of *Houle*, een woord, dat in hunnen tongval zoo veel als *vleeschpot* beteekent.

Het fraaiſte onder deze bekkens is de beroemde *Oule* van *Gavarnie*, in het begin van het dal *Bareges*. Dit behoort wel niet onder de grootſte der *Pyreneën*, maar deszelfs kanten

verheffen zich tot eene aanzienlijke hoogte en zijn het best bewaard, terwijl die bij de meeste andere bekkens zeer vervallen zijn. Het bekken van *Troumouse*, in het begin van het *Heas-dal*, is grooter, dan het vorige, maar niet zoo diep.

De hoofdkam der *Pyreneën* vormt, zoo als reeds voorheen gezegd is, de waterſcheiding tusſchen *Frankrijk* en *Spanje*. De naar *Spanje* of langs de zuidelijke helling vloeijende wateren ſtorten in den *Ebro*, uitgezonderd die der *Muga*, der *Ter*, en des *Rigarts*, die onmiddellijk in de *Middellandſche Zee* vloeijen.

De naar *Frankrijk* of langs de noordelijke helling ſtroomende rivieren ſtorten hare wateren deels in de *Middellandſche Zee*, deels in den *Atlantiſchen Oceaan*, en wel zoo, dat de *Aude*, en alle oostelijk van haar liggende ſtroomen in de eerſte, maar de overige van *Arriège* af tot *Bidassoa* toe in den laatſten vallen. Evenwel ſtorten ſlechts de *Garonne*, de *Adour* en de *Bidassoa* onmiddellijk in den oceaan; de overige zijn bijrivieren van de *Garonne* en de *Adour*.

Als eene waterſcheiding, tusſchen de in de *Middellandſche Zee* en de in den *Atlantiſchen Oceaan* vloeijende wateren van de noordelijke helling der *Pyreneën* kan men het *zwarte gebergte* beſchouwen, dat de *Pyreneën* met de *Sevennen* vereenigt.

De *Garonne*, de fraaiſte rivier der *Pyreneën*, ont-

ontſpringt in het begin van het *Arvan-dal*, in de bergrij, die, zoo als boven reeds getoond is, de westelijke keten der *Pyreneën* met de oostelijke verbindt. De bijrivieren zijn de *Arriège*, de *Sallet*, de *Gers* en de *Neste D'Aure*.

De *Adour* ontſpringt op een bijjuk, dat in het hoogſte deel van het hoofdjuk uit hetzelve voorkomt. Nadat deze rivier het ſchoone dal van *Campas* bevochtigd heeft, betreedt zij de vlakte van *Tarbes*, wendt zich in verſcheidene kronkelingen eerst naar het noorden, maar dan naar het noordwesten, om eindelijk eene Franſche mijl beneden *Bayonne* in den *Atlantiſchen Oceaan* te ſtorten. Zij ontvangt op dezen weg de wateren van alle rivieren, die tusſchen het dal van *Aure* en *Bidassoa* vloeijen.

De kleine *Bidassoa* heeft hare bron aan den *Col* van *Berdarits*, in het begin van het dal *Bastan*, en ontvangt op hare korte loopbaan geen ander water, dan dat der kleine beken van de kloven, die haar ter zijde liggen, en valt dan bij *Fuenterabia* insgelijks in den *Atlantiſchen Oceaan*.

Alle rivieren en beken der *Pyreneën* krijgen haar water uit bronnen. Zij ontvangen toch weinig toevoer door geſmoltene ſneeuw en ijs; want die heeft ſlechts in her begin van den zomer plaats. Er zijn over het algemeen weinig ijsbergen in de *Pyreneën*, en deze zijn te klein,

dan dat het water, dat zij bij het ontdooijen opleveren, zou kunnen vergeleken worden met dat, hetwelk de talrijke bronnen van dit gebergte voortbrengen. Daarom hebben hier ook doorgaans alle rivieren en beken een zeer zuiver water, dat niet zoo witachtig en troebel is, als de meeste rivieren der *Alpen*. Zelfs die beken, die onmiddellijk uit de gebergten ontſpringen, zijn zeer helder en veel minder troebel, dan die van de Zwitſerſche ijsbergen. Dit wordt buiten twijfel veroorzaakt door de bijzondere ligging dezer bergen. De ijsbergen der *Alpen* liggen dikwijls in diepe dalen, en worden regts en links door hooge en ſteile bergen beheerscht, die aan vele verwoestingen onderworpen zijn. Het nederſtorten nu van de door het weder als anderszins vergane klompen, verſpreidt over deze ijsbergen eene wolk van fijne ſtof, die zich met de ſneeuw vermengt, en de uit de bergen voortvloeijende wateren verontreinigt. Maar in de *Pyreneën* heeft dit geene plaats, gelijk ſtraks nader blijken zal.

Wat nu de hoogte der *Pyreneën* betreft, zoo is in het algemeen hier, gelijk in alle andere gebergten, de kam der hoofdketen het hoogſte gedeelte van dezelve. Intuſſchen zijn er enkele bij- en zijdeketenen, die de hoofdketen in hoogte niet ſlechts evenaren, maar die zelfs in enkele punten nog overtreffen. Ja, ik moet zelfs toeſtem-

ſtemmen, dat de hoogſte bergen der *Pyreneën* grootendeels niet tot den kam der hoofdketen, maar tot die eener bij of zijketen behooren, en dus op eene der hellingen van het gebergte, zeker ſlechts op eenen kleinen afſtand van de hoofdketen, liggen. Voorbeelden zijn, de *mont-perdu* (verloren berg), de *Punta* (ſpits), de *Lardana* en de *Maladetta* (verwenschte berg), die aan de zuidelijke helling liggen, zoowel als de *Canigou*, de *Roc-blanc* (witte rots); de *Pic* (de punt) van *St. Barthelemy*, de *Ealm*, de *Pic du midi de Bigorre*, en de *Pic du midi d'Ossau*) (de zuidelijke punt van *Bigorre* en *Ossau*, de *Mouné*, enz., die tot *Frankrijk* behooren.

De *Pic de St. Barthelemy*, de *Canigou* en de *Pic du midi de Bigorre* liggen het verst van den kam der hoofdketen, en ſtrekken zich gedeeltelijk met hunne voeten uit tot in de vlakte. Deze afgezonderde ligging nu is de reden, waarom men deze voorheen voor veel hooger heeft gehouden, dan verſcheidene achter hen liggende bergen, ja zelfs den *Carigou* en het zuidelijk punt van *Bigorre* voor de hoogſte punten der *Pyreneën* heeft verklaard. De Trigonometriſche meting van de heeren REBOUL en VIDAL, in de jaren 1786 tot 1789, en de barrometriſche van den heer RAMOND hebben deze dwaling echter verbeterd. Ook heeft de heer

heer MÉCHAIN veel tot dit einde bijgedragen en aanleiding gegeven, dat de beide voornoemde geleerden in lateren tijd hunne meting op nieuw herhaald en vele punten naauwkeuriger bepaald hebben. De heer VAN CHARPENTIER heeft volgens deze laatſte verbetering en zijne eigene meting, door middel van den barrometer, eene tafel van de hoogten der *Pyreneën* uitgegeven, uit welke wij hier de voornaamſte punten zullen opgeven:

	Franſche vademen of toisen.
De *Maladetta*, of liever de oostelijke punt van dezelve *Pic de Nethou* of *d'Anethou* . . .	1787.
De *Pic Posets* of *Las Posets*, tegenover de *Port van Oo*, aan de zuidelijke helling	1764.
De *Mont Perdu* . . .	1747.
De *Cylindre du Marboré* .	1729.
De *Vignemalle*, in het begin des dals van *Cauteres* en van het kleine dal van *Ossonne*, op den hoofdkam .	1721.
De *Pic de la Cascade* . .	1681.
De *Montcalm*, op den hoofdkam, in het dal van *Vicdessos* : .	1660.
De *Pic* van *Campbiel*, tusſchen het dal *Aure- en Lavedan* . .	1660.
De *Pic long*, tusſchen dezelfde dalen	1656.
De *Crabrioules*, in het begin van het *Lys-dal*, op den hoofdkam ,	1650.

De

	Fransche vademen of toisen.
De *Taillon*, tusschen de *Rolandsbres* en de *Port van Gavernie* . .	1649.
De *Tromouse* berg	1642.
De *Pic* van *Néouvieille*, tusschen de dalen *Couplan* en *Bastan* . .	1616.
De *Pic* van *Badescure*, in het begin van het kleine *Bun-dal* . .	1615.
De *Tuque de Maupas*, in het *Lys-dal*	1615.
De *Pic Som de Soube* . .	1607.
De *Pic Quairat*, tusschen het *Larboust* en *Lys-dal* . . .	1585.
De *Pic* of *Mail de Pouis* of de *Pique Fourcanade*	1569.
De *Marboré-toren* (*Tour du Marboré*)	1569.
De *Pic* de *Batoa* of *Biédous*, tusschen *Port de Lapez* en de *Plan* .	1166.
De *Pic de Hermitans*, tusschen de dalen *Larboust* en *Louron* . . .	1554.
De *Rerlands bres* . . .	1542.
De *Pic d'Arrieugrant*, bij den uitgang van het *Azun-dal* . . .	1541.
De *Port d'Oo*, in het begin van het *Larboust-dal*	1540.
De *Pic de Baroude*, in het begin van het dal *Aure*, op den hoofdkam	1532.
De *Zuiderpunt* van *Ossau* . .	1531.
De *Pic d'Aiguilloh*, tusschen het dal *Heas* en *Auré*	1523.

De

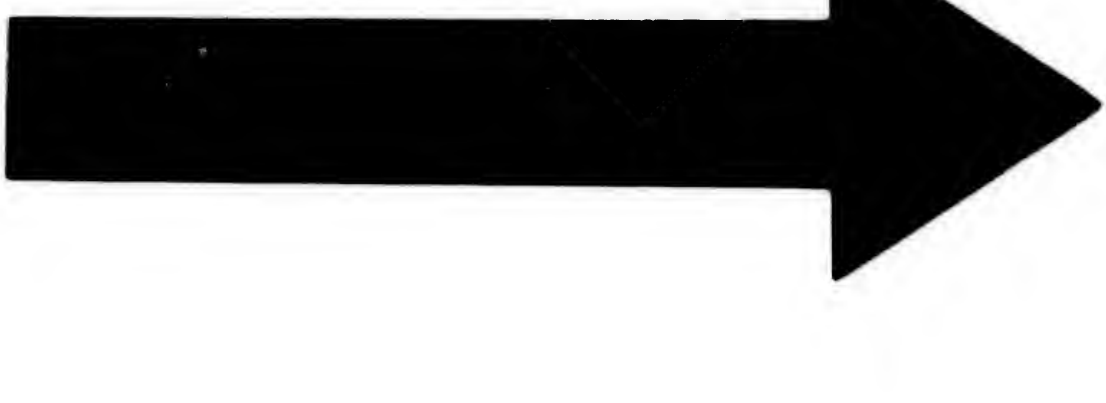

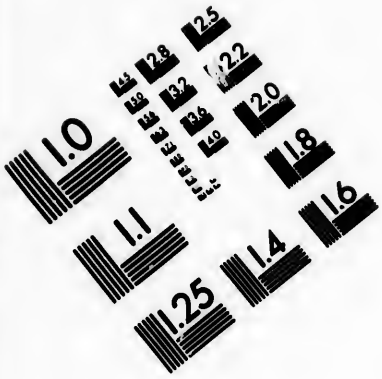

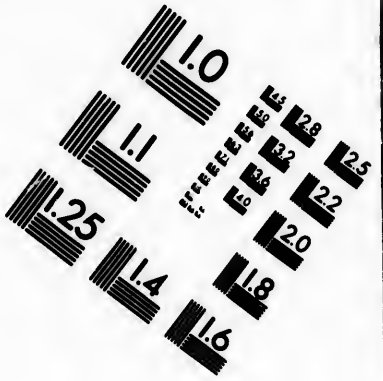

IMAGE EVALUATION TEST TARGET (MT-3)

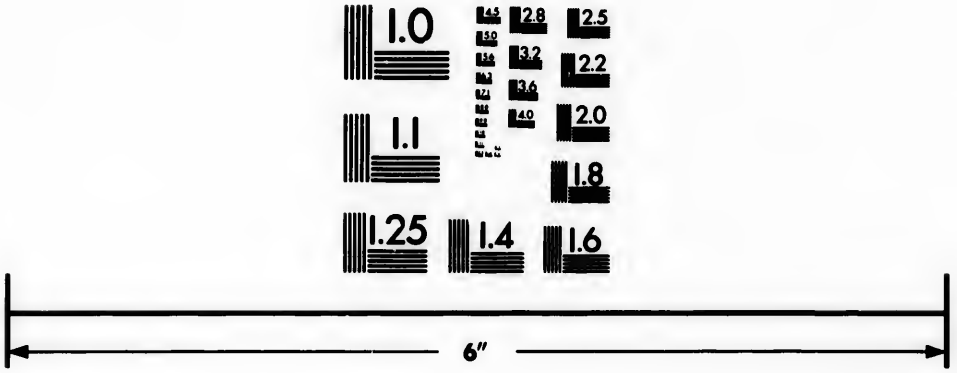

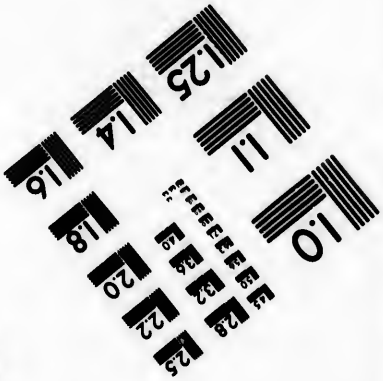

Photographic Sciences Corporation

23 WEST MAIN STREET
WEBSTER, N.Y. 14580
(716) 872-4503

Fransche vademen of toisen.

De *Pic de la Serrère*, in het begin van het *Assons-dal*, of den hoofdkam 1515.
De *Montarto*, of *Pic de Rious*, in het dal *Arran*, op den kam der hoofdketen 1509.
De *Pic d'Aule*, ten noordwesten der zuidelijke punt van *Ossau* . . 1505.
De bovenſte *Pic d'Arré*, in het dal *Aure* 1504.
De *Pic des Ports van Siguier*, in het begin van het kleine *Siguier-dal*, op den kam der hoofdketen . . 1504.
Het zuidelijk punt van *Bigorre* . 1493.
De *Pic Pédrous*, in het begin van het dal *Arriège*, op den hoofdkam . 1460.
De *brés* van *Tuque Rouye* . . 1490.
De *Pic de Montouliou*, of *Tuc de Mauberme*, in het begin van het dal *Castillon*, op den hoofdkam . 1488.
De onderſte *Pic d'Arré*, in het dal *Aure* 1485.
De *Pic Lanoux*, in het begin van het dal *Arriège*, op den hoofdkam . 1466.
De *Pic d'Arbizon*, in het begin van het dal *Campan* . . 1460.
De *Pic de Montvalhier*, in het begin van het dal *Sallat*, op den hoofdkam 1455.
De *Pic de Fontargente*, in het begin van het dal *Asson*, op den hoofdkam 1447.
De *Pic de Montarouye*, een weinig noordelijk van de *Pic Quairat* . 1438.

De

	Fransche vademen of toisen.
De *Canigou*, tusschen de dalen *Tech* en *Teta*	1430.
De *Pic Peyrie*, of *Pic de Prigue*, in het begin der kloof van *Orlu*, tusschen de dalen *Teta* en *Arriège*	1427.
De *Tuque de Cieyo*, in het dal van *Astos* de *Benasque*	1400.
De voet van den ijsberg *Maladetta* (10 September 1811)	1371.
De *IJszee des Ports van Oo*	1361.
De berg *Crabére*, bij de helling van het dal *Melles*	1354.
De punt *Lardana*, of de *Pic d'Irré*, tusschen de dalen *Essera* en *Gistain*	1336.
De *Port* van *Campbiel*	1333.
De *Pic d'Anie*, op den hoofdkam, tusschen de dalen *Aspe* en *Soule*	1326.
De *Port Vieil*, tusschen de dalen *Ciaca* en *Estaubé*	1314.
De *witte rots*, in het begin van het dal *Aude*	1302.
Het meer te *Mont-Perdu*, (volgens de schatting van RAMOND)	1300.
De *Port de Pinéde*	1291.
De *Col de Niscle of de Faulo*	1291.
De *Col de Pimené* of de *Allans bres*, tusschen de dalen *Savadan* en *Estaubé*	1291.
De *Port de Vielia*, op den hoofdkam, in het begin van het dal *Arran*	1286.

	Fransche vademen of toisen.
De *Pic d'Eyre*, ten zuiden van het dal *Bastan*	1267.
De *Port de Lapez*, in het begin van het dal *Louron*	1265.
De *Port de la Picade*, in het begin van het dal *Luchon*	1243.
De *Port de Benasque*	1238.
De *Mosset*, tusschen de dalen *Teta* en *Aure*	1236.
De *grenssteen van Tuque Rouye* . .	1220.
De hooge vlakte (*Plateau*) van *Millaris*, bij de zuidelijke helling der *Marboré*	1200.
De *Port de Gavarnie* of de *Boucharo*	1197.
De *Pic de Montaigu*	1192.
De *Pic de St. Barthelemy*, in het dal *Arriège*	1192.
De *Port de Rat*, in het begin van het dal *Vicdessos*	1169.
De *Port de Plan*, in het begin van het dal *Rioumajou*, in het dal *Aure* . . .	1151.
Het meer *Aibe*	1135.
Het meer *Loubassou*, bij den bovensten uitgang van het dal *Epessières* . .	1131.
De *Col de Tourmalet*, in het begin van het dal *Bastan*	1126.
De *Pic de Bergons*, ten zuiden van het dal *Bastan*	1108.

Uit

Uit de aanmerkelijke hoogte, welke, gelijk uit de zoo even medegedeelde lijst blijkt, zoo vele punten der *Pyreneën* bereiken, kan men ligt opmaken, dat hier ook ijsbergen (*Glätscher*) moeten gevonden worden. Intusschen behooren al de ijsbergen der *Pyreneën*, volgens de verdeeling van den heer DE SAUSSURE, onder die van den *tweeden rang*, dat is onder die, welke men slechts aan de helling der hoogste bergen vindt, en die niet, gelijk die van den *eersten rang*, door dalen en kloven ingesloten worden.

Alle ijsbergen der *Pyreneën* zijn ver van de woningen der menschen verwijderd, en de heer VAN CHARPENTIER heeft zelfs in de nabijheid der hooge bergweiden geene huizen gevonden. In de *Alpen* echter strekken zich de ijsbergen tot midden in de weiden en velden uit.

De Pyreneesche ijsbergen hangen ook zoo niet aan elkander, als zoo vele Zwitsersche ijsbergen, maar ieder is van de overige door eene meer of min aanzienlijke tusschenruimte gescheiden. Van daar dat de *Pyreneën* ook van ver niet den schijn van dien witten gordel opleveren, die de *Alpen* op eenen zekeren afstand schijnt te omringen. De grootste uitgestrektheid van een' ijsberg der *Pyreneën* is gewoonlijk geëven-

redigd naar de rigting van den kam van het gebergte, aan welks helling hij ligt, daarom hebben deze ijsbergen ook zeer ſteile kanten en zijn moeijelijk te beklimmen. Meestal zijn zij door lange en diepe, dan eens breede, dan eens ſmallere ſpleten doorſneden. De aanmerkelijkſte van deze volgen de lengte van den ijsberg, en zijn blijkbaar barsten van het ijs. Intusſchen vindt men ſomtijds ook, vooral aan den voet van den ijsberg, ſpleten, die de rigting der helling volgen. Zij zijn uitgehold door het water, dat des zomers door het ſmelten van ſneeuw en ijs ontſtaat, en langs de ijsbergen nederloopt.

Dewijl deze ijsbergen, uit hoofde van hunnen verren afſtand van de woningen en weiden, voor de bewoners van het gebergte zeer onverſchillige voorwerpen zijn, zoo heeft men die ook minder dan de Zwitſerſche ijsbergen gadegeſlagen, en men weet dus ook niet, of zij altoos in denzelfden ſtaat blijven, dan of zij allengs vermeerderen of verminderen.

Slechts in het hoogſte gedeelte der *Pyreneën*, namelijk in het gebergte, dat tusſchen de dalen der *Garonne* en *Oſſau* gelegen is, vindt men eigenlijke ijsbergen. In de lagere ſtreken ontmoet men ſlechts enkele groote ſneeuwhoopen, die door ſneeuwvallen (*Lawinen*) ontſtaan, en, door hunne ligging tegen zonneſtralen en warme winden beveiligd, door de hitte van éénen

zo-

zomer niet geheel geſmolten worden, maar verſcheidene jaren in ſtand blijven.

Het is ligt te begrijpen, dat men de meeste ijsbergen vinden moet aan de noordelijke helling der *Pyreneën*. Ja zelfs die aanmerkelijke ijsbergen, die de zuidelijke helling oplevert, liggen aan den noorderkant van het gebergte, waar zij tegen de zon en de warme winden gedekt zijn, of men vindt die aan den voet van groote bergen, die hen door de ſneeuwvallen in de lente met eenen zoo rijken toevoer voorzien, dat de zomer dien niet kan ſmelten.

De grootſte ijsbergen der *Pyreneën* zijn de volgende:

I. De ijsberg der *Maladetta*, in *Spanje*, in het bovenſte deel van het dal *Essera*, omtrent vijf mijlen ten zuiden van *Bagnères-de-Luchon* gelegen. Hij bedekt de noordelijke helling des grooten en majestieuſen bergs, van wien hij zijnen naam ontleend heeft. De heer VAN CHARPENTIER ſchat zijne lengte op zes duizend *toisen*. Hij is mogelijk de grootſte ijsberg der *Pyreneën*. Zijn voet ligt omtrent een duizend een honderd drie en zeventig *toisen* boven de zee, en twee honderd vijftig *toisen* boven den grond van dat gedeelte des naburigen *Essera's* dal, dat gewoonlijk het dal *Benasque* genoemd wordt. Hij ſtrekt zich langs den zuiderkant van dit dal van het oosten naar het westen uit. Aan

zijn westelijk einde ontſpringen uit denzelven de bronnen van de *Essera*, eene bijrivier van den ſtroom *Aragon*, die twee mijlen boven *Balbastro* in de *Cinca* ſtort. Het water, dat uit het oostelijk einde van den ijsberg vloeit, bereikt dra eene diepe en breede kolk, het *gat der Toro de Benasque* genoemd, op welkers bodem groote, verward door elkander opgeſtapelde ſteenklompen liggen, onder welke zich de in dezelve ſtortende rivier geheel verliest. Men zegt, dat zij onder de aarde van de hoofdketen der *Pyreneën* vloeit, en aan de noordelijke helling bij de kleine ſtad *Artigue-Telline* weder te voorſchijn komt. Hier ziet men ook wezenlijk op de vlakte van *Goueou*, uit eene kolk een waterſtroom losbarsten, die de bron der *Garonne* vormt, en omtrent even zoo ſterk is, als die, welke in het *gat der Toro de Benasque* verdwijnt. Hoewel geene onmiddellijke proeven over dezen onderaardſchen zamenhang der beide kolken genomen zijn, zoo is deze evenwel niet onwaarſchijnlijk. Beide kloven, zoowel als het gebergte, dat tusſchen deze gelegen is, liggen namelijk in de *overgangskolk*, die, gelijk men weet, rijk is aan holten. Ook ziet men hier alom trechtervormige diepten en ſporen van inſtorting der aarde. Niettegenſtaande dus de ijsberg *Maladetta* geheel in *Spanje* en op de zuidelijke helling der *Pyreneën* ligt, zoo is evenwel een gedeelte zijner wateren

de

de hoofdbron der *Garonne*, en men zou deze rivier aanmerkelijk kunnen verzwakken, als men slaagde het *gat van de Toro de Benasque* te verstoppen.

II. De ijsberg van de *Crabioules*, in den achtergrond van het kleine *Lys-dal*, dat in het dal van *Luchon* uitloopt, gelegen. Hij strekt zich van de noordelijke helling van den berg *Crabioules* tot aan den voet van den rotsmuur uit, die den top van dezen berg vormt, en tot den kam der hoofdketen behoort. Naar het westen staat hij met den ijsberg des *Portillons d'Oo*, en deze laatste weder met die van *Port d'Oo*, in verband. Al deze drie ijsbergen beslaan zamen zoo veel ruimte, als de ijsberg *Maladetta*. Uit hoofde der steile kanten en der talrijke spleten is deze ijsberg van *Crabioules* zeer moeijelijk te beklimmen.

III. De ijsberg van *Mont-Perdu*. Deze ontzettende sneeuw- en ijsklomp ligt in *Spanje*, in het achterste gedeelte des kleinen dals van *Béouse* of *Pinède*, dat het bovenste gedeelte van het dal *Çinça* vormt. Hij bedekt de noordelijke helling van den *Mont-Perdu*, en verspreidt zich over een deel der bergen, die ten westen het bekken, dat dezen bergreus van den kam der hoofdketen scheidt, omringen. De ijsberg van *Mont-Perdu* is wel niet zoo lang als de twee voorheen beschrevene, maar is echter bree-

der. Zijne kanten zijn insgelijks zeer ſteil, en uit hoofde der vele ſpleten moeijelijk te beklimmen.

IV. De ijsberg der *Rolands-bres*. Hij is minder uitgeſtrekt, dan de vorige, en ligt boven de *Oule de Gavarnie*, een weinig ten westen van dezelve, in den achtergrond van het dal *Baréges*. Uit de diepte van een klein zijdal, welks zuidelijke kant hij is, klimt hij op tot den voet van een' rotsmuur, die hier den kam der hoofdketen helpt vormen. In dezen rotsmuur vindt men de, onder den naam *Rolands-bres* bekende, groote en zonderlinge opening. Deze ijsberg is aan het bovenſte gedeelte vol ſpleten en zeer ſteil, zoodat men niet dan met groote moeite de bres kan bereiken. Naar het westen ſtaat hij met den ijsberg van *Gabiettou* of *Taillon* in verband.

V. De ijsberg van *Vignemale*. Deze fraaije berg ligt aan den oorſprong van het kleine dal *Ossonne*, dat ſlechts een tak van het dal *Baréges* is. Hij wordt door twee, niet zeer hooge rotskammen, ingeſloten, die van den top der *Vignemale* paralel naast elkander in de diepte loopen, en munt uit door zijne groote en eene menigte ontzettende ſpleten.

VI. De ijsberg van *Néouvielle*. Hij is de eenige onder de groote ijsbergen der *Pyreneën*, die, aan den noorderkant, tamelijk ver van den kam

kam der hoofdketen ligt. Hij beſlaat de noordelijke en een gedeelte der westelijke helling van den berg *Néouvielle*, die onder de hoogſte punten der groote zijketen behoort, welke het dal *Baréges* van dat van *Aure* ſcheidt. Zijne grootte is aanzienlijk en zijne kanten zijn ſteil, inzonderheid naar den top van den berg.

Als men op het einde van den zomer, als de aarde het meest doorwarmd is, de *Alpen* op eenen zekeren afſtand, bij voorbeeld van de hoogte van den *Jura*, beſchouwt, dan ontwaart men eenen ſchitterenden ſneeuwgordel, die het bovenſte gedeelte van het gebergte ſchijnt te omringen. De onderſte rand van dezen gordel vormt eene regte lijn. Men noemt die de *ſneeuwlinie*, de *grenzen der ſneeuw*, de *grenzen van de eeuwige ſneeuw*. Naarmate men echter het gebergte meer nadert, verdwijnt het regelmatige van deze lijn of van den onderſten rand van dezen ſneeuwgordel; men ziet enkele punten, waar ſneeuw en ijs ver beneden deze lijn dalen, en integendeel ook wederom andere, waar zij deze niet bereiken. Evenwel beſchouwt men in het algemeen deze lijn, zoo als zij zich in de verte vertoont, als de middelbare hoogte van de grenzen der eeuwige ſneeuw.

De *Pyreneën* leveren echter, als men die op

het einde van den zomer op eenen verren afſtand beſchouwt, zulk een gezigt niet op. Men ontwaart niets, dan eene menigte enkele, groote ſneeuwklompen, welkers grondſlag of onderſte rand min of meer door de voor denzelven liggende deelen van het gebergte bedekt wordt. Het valt daarom niet gemakkelijk, de ſneeuwlinie der *Pyreneën* te bepalen. De heer RAMOND heeft door eene reeks van waarnemingen met den barometer gevonden, dat deze op eene hoogte van een duizend drie honderd vijftig tot een duizend vier honderd *toisen* gelegen is. Het ſpreekt van zelf, dat dit ſlechts van de noordelijke hellingen van het gebergte geldt; want over het algemeen vindt men op alle zuidelijke reeds in het midden van Augustus geene ſneeuw meer. Zelfs de ijsbergen, die in het Spaanſche gedeelte gevonden worden, bevinden zich ſlechts op de noordelijke hellingen der bergen, of zijn door voorliggende hoogten van den invloed der zon en der zuidewinden beroofd. Ook zijn er enkele bergtoppen, die boven deze ſneeuwlinie gelegen zijn, bij voorbeeld de *zuiderſpits van Bigorre* ten minſte honderd *toisen*, en die evenwel in den loop van Augustus geheel van ſneeuw ontbloot worden.

Men ontmoet van het begin des dals *Aude* tot aan het dal *Aspe*, ja zelfs tot den *Pic d'Anie*, in de diepten en kloven aan den noorderkant der hoofd-

hoofdketen, het ganſche jaar door enkele ſneeuwklompen, inzonderheid op zulke plaatſen, die aan het vallen der ſneeuw blootgeſteld zijn. Hun getal en grootte is zeer veranderlijk, al nadat de winter of zomer meer of min lang, ſtreng of heet is.

Wat het klimaat der *Pyreneën* betreft, zoo ontbreken ons nog voldoende, naauwkeurige en zamenhangende waarnemingen met den thermometer, om de in ieder jaargetijde in de onderſcheidene ſtreken heerſchende luchtsgeſteldheid te bepalen. Naar de gewaſſen te oordeelen, die men in de *Pyreneën* vindt, ziet men met eenen opſlag van het oog, dat de beide einden van dezelve veel warmer zijn, dan die ſtreken, die meer in het midden van het gebergte zijn gelegen. De reden hiervan is te zoeken in de nabijheid der zee en in de geringe verheffing boven de oppervlakte van het water. Verder beſpeurt men, dat het oostelijk einde veel warmer is, dan het westelijke, dewijl het één graad zuidelijker ligt. In de benedenſte deelen van de dalen *Tech* en *Teta* groeit de olijfboom in overvloed en wild; verder westwaarts ſlaagt hij niet meer, en die weinige, welke men in het dal *Aude* vindt, worden meer om de zeldzaamheid, dan wel om het nut geplant.

Het klimaat der *Pyreneën* is, behalve in de bovenſte dalen, over het algemeen zacht. De

winter is kort en de vorst matig; in de benedenſte dalen valt weinig ſneeuw, die bovendien ſlechts zelden verſcheidene dagen blijft liggen. De zomer is doorgaans heet, evenwel waren de vijf zomers, die de heer VAN CHARPENTIER in de *Pyreneën* doorbragt, regenachtig, en ſlechts in de lente en herfst genoot hij aanhoudend ſchoon weder. Onweêrsbuijen vallen in den zomer dikwijls voor, maar het eigenlijke onweder duurt zelden lang, buiten twijfel omdat het gebergte tot eenen afleider dient en het elektrieke evenwigt tusſchen aarde en lucht dra weder herſtelt. Daarentegen houden de hierop volgende regens dikwijls weken lang aan en verkoelen den dampkring aanmerkelijk.

Datgene, wat wij zoo even van het klimaat der *Pyreneën* gezegd hebben, doet reeds vermoeden, dat ook het rijk der planten hier zeer uitgeſtrekt en fraai moet zijn. De heer VAN CHARPENTIER getuigt, dat hij nergens de planten weelderiger en ſterker heeft zien groeijen, dan in de meeste dalen der *Pyreneën*, inzonderheid in de lagere ſtreken van hetzelve, en in de bekkens, die bij den voet der keten liggen. De naburige vlakten worden van het einde van Junij door de hitte der zon geheel uitgedroogd en van alle groen beroofd, zoodat deze vlakke ſtreken in de maanden Julij, Augustus en September een treurig gezigt opleveren. De dalen daar-

daarentegen lijden niet door de hitte, en zijn den ganschen zomer door weelderig versierd. De reden hiervan is gelegen in den dauw, die, voortgebragt door het groote onderscheid der luchtsgesteldheid van dag en nacht, veel sterker valt in de dalen van het gebergte, dan in de vlakten. Bovendien weten ook de meeste bewoners der *Pyreneën* veel voordeel te trekken uit de wateren der bergen, dewijl zij die door kleine kanalen en slooten in hunne tuinen en weiden leiden. Deze wijze van bewatering heeft den hoogsten trap van volmaking bereikt in het dal *Campan*, in den omtrek van *Benasque*, en in het dal *Essera* in *Arragonie*.

Na dit *algemeen overzigt der Pyreneën*, willen wij nu nog iets over enkele punten en voorwerpen uit de reisbeschrijving van den heer PARROT laten volgen.

„ Door eene zeer aangename, heuvelachtige, met vele dorpen en hofsteden bezaaide streek, komt men te *St. Jean Pied de Port*, en van hier door het dorprijk *Val de Combery* weder in het binnenste van het gebergte. „ Toen ik," zegt PARROT, „ het hoogste punt van hetzelve op die plaats, die *Mendibelse* heet (VAN CHARPENTIER noemt dezen berg *Mendibelza*) bereikt had, wendde ik mij te vroeg naar een der zui-

de-

delijke dalen, en miste daardoor den regten weg naar het dorp *Laragna*. Het was reeds duister, toen ik nog in het bosch en op steenachtige hellingen ronddwaalde, tot ik in een dal licht zag en derwaarts ging. Ik vond *Alpen* hutten, maar de bewoners derzelver konden mij, dewijl ik de Baskische taal niet verstond, niet te regt wijzen; zij schenen ook geen' lust te hebben, om mij te herbergen, tot dat eindelijk een dezer in gebroken Fransch mij verzocht bij hem te overnachten, dewijl ik heden toch het dorp *Laragna* niet meer bereiken kon. Ik trad dus in de woning van den drie en zeventig jarigen *Marc*, die uit zijn voormalig soldatenleven nog eenige Fransche woorden had onthouden, en juist gereed was, om met zijne vrouw, een goed oud moedertje, het avondmaal te houden. Zij vermoeiden mij niet met nieuwsgierige vragen, maar wezen mij terstond mijne plaats bij den schoorsteen, boden mij drooge schoenen, linnen en kleederen aan, en vraagden mij, wat ik geliefde te gebruiken. Ik verzocht slechts vrijheid, om met hen te mogen eten, en vond den maaltijd even zoo smakelijk als eigenaardig. Mijn barrometer hield men voor een geweer, en mij voor eenen smokkelaar, of reizend koopman. Ik liet deze lieden in dit laatste denkbeeld, hoewel de smokkelaar in de *Pyreneën* voor geen slecht mensch wordt gehouden, en onder voorwendsel, dat ik, om mijne

reis

reis gemakkelijk voort te zetten, vooraf diende te weten, hoe het weder zijn zou, bediende ik mij terstond van het eerste kwartier van mijn verblijf bij hen, om de werktuigen in de opene lucht waar te nemen, en de oude vrouw had den moed, om mij hierbij, dewijl het zeer donker was, met de fakkel van hout te lichten, terwijl in andere hooge streken van het gebergte de lieden doorgaans mijnen blinkenden barrometer wantrouwden, en vreesachtig terugweken. Maar hier had ik met *Basken* te doen, een volk, dat door zijne taal, die tot hiertoe nog geene andere als moeder erkent, door zijne goede zeden, en door zijnen moed in het verdedigen van hunnen eigenen haard, geheel beantwoordt aan den roem van eenvoudigheid, zachtmoedigheid, eerlijkheid en oorspronkelijkheid, dien het draagt."

Men houdt de *Basken*, met zeer veel waarschijnlijkheid, voor afstammelingen der oude oorspronkelijke *Iberiërs*, die in de tijden der volksverhuizing door eene moedige verdediging van den vaderlijken grond, vrij bleven van den invloed der vreemde taal en zeden, en naderhand zelfs gewapenderhand het gebied der naburige en insgelijks oorlogzuchtige *Bearners* beperkten. Zij bewonen thans een gedeelte der beide *Navarren* (het hoogere en lagere), als ook de provinciën *Soul* en *Labourd*, en geven aan de, voor het overige door taal en woonplaats geheel

van

van hen verschillende Gascogners, uit hoofde eener korte heerschappij over hen, den naam. PLINIUS noemt hun *Vaccaëns* en STRABO *Vasconiërs*; maar SCALIGER, een geboren Gascogner, houdt ten onregt staande, dat de *Bearners* de Baskische taal het zuiverst spreken; want deze hebben een Romeinschen tongval, en leeren als buren de Baskische taal slechts bij gelegenheid.

De *Basker* kleedt zich zindelijk en niet zonder smaak. Eene buis van vuurrood laken schijnt tot zijne zondagskleeding te behooren. De meeste dragen hierbij korte broeken van gestreept zwart of bruin Manchester, witte gebreide kousen of wollen slopkousen en daarbij of dunne, lederen schoenen, of, hetgeen eigenlijk volksmatig is, de zoogenoemde *Spartille*, hier en daar ook *Espertegnes* en *Espergattes* genoemd. Deze is een bekleedsel der voeten, welks zool ruim een vinger dik, en gemaakt is uit lange draden van hennep, zoo breed als de voetzool, die gevlochten en door enkele dwarssteken bevestigd zijn. Om het bovenste gedeelte dezer zool loopt een rand van stijf gevlochten hennep, die zich voor tot over de teenen uitstrekt, die omvat en achter over de verzenen reikt. Een blaauw of groen lint, sierlijk over den voet gekruist, houdt de voetzool vast. Deze is een zeer duurzaam bekleedsel der voeten, en het doelmatigst voor het reizen in rotsachtige oorden; want alle scherpe

pun-

punten dringen in de dikke, weeke zool en beletten den voet uit te glippen. Ik vond dit doel, hoewel op eene andere, niet min geschikte wijze, slechts nog bereikt bij de gemzenjagers der *Ossseten* in den *Kaukasus*. Deze lieden, namelijk, hebben een lederen voetdekſel, welks zool uit eene vlecht van lederen riemen, een duim van elkander, bestaat; op deze leggen zij eene dikke lag hooi, en gaan dan daarop insgelijks veilig over de gevaarlijkste hellingen der rotsen. De *Basker* draagt eene muts als de *Bearner*, eene bonnet met eene kleine klep, lang haar, open voorhoofd, en om den hals over het witte hemd eene das van eene ligte kleur, welkers punten laag op de borst vastgeknoopt zijn. De kleeding der vrouwen heeft niets bijzonders; de Bearnsche roode *Capuchon*, dragen zij slechts in den rouw, en dan zwart.

De *Baskers* onderscheiden zich, wat het gelaat en het ligchaam betreft, van de ranke *Bearners* slechts door eenigzins grovere trekken en lijviger gestalte, zij overtreffen deze ook in ligchaamskrachten, zoowel als in ernst, en mogelijk ook in regtschapenheid van karakter. — Beide volken zijn dapper, en hoewel het bekend is, dat in de Fransche armée de *Baskers* en *Bearners* de grootste wegloopers zijn, zoo moet men dit echter slechts toeschrijven aan het hun geheel bezielend gevoel, dat slechts de vaderlijke grond

regt

regt heeft op het goed en bloed van den man. In den laatſten Spaansch-Franſchen oorlog, dat is van 1807 tot 1814, deed de *Basker* door zijn onbaatzuchtigen heldenmoed bij den uitgang der *Pyreneën*, aan den Franſchen Staat denzelfden dienst, die in het hooge gebergte de ontoegankelijkheid der bergpaſſen alleen in ſtaat is te bewerkſtelligen, namelijk het terughouden der Spaanſche armée van het Franſche gebied.

Intusſchen zou het vreemd zijn en bijna zonder voorbeeld, indien dit kleine volk zijne reinheid zoo geheel en altoos bewaard had. Hunne artſen moeten, helaas! ook hier met de verwoestingen der bekende onteerende ziekte worſtelen, en eene, ſedert twintig jaren toenemende verzwakking hunner ligchaamsgeſteldheid moet men niet zoo zeer beſchouwen als een gevolg van de ook hier heerſchende Browniaanſche geneeswijze, maar in eene verergering der zeden zoeken. Het genot van ſterken drank wordt toch ſteeds algemeener, en in plaats dat de gegoede *Basker*, gelijk voorheen doorgaans plagt te geſchieden, zijnen goeden landwijn zou drinken, begint hij nu, verarmd en bedorven, dien door water en brandewijn te doen vervangen. Dit geldt in eene nog grootere mate, van den minder op bergen wonenden *Bearner*, eene edele ſoort van menſchen, zoowel wat het ligchaam, als wat den geest betreft, van welkers eigendom-

dommelijk fijn gevoel geen fraaijer trek kan geleverd worden, dan die, welke de Kronijk verhaalt, namelijk dat, toen de *Bearners* in 1173 hunnen regent zonder mondige opvolgers verloren hadden, zij afgezanten zonden naar zijne zuster, die twee zoontjes, zijnde tweelingen, had, ten einde haar te verzoeken, hun een dezer tot hunnen toekomenden heer te willen geven. De moeder bragt de afgezanten bij de wieg, en liet aan hen de keus. Zij vonden een dezer kinderen met eene geſlotene, maar het andere met eene opene hand ſlapen, en kozen het laatſte, dewijl zij in deze houding het voorteeken van een zachter karakter meenden te ontdekken; en deze hunne, door zulk een kinderlijk gevoel beſtuurde keus, werd ook geregtvaardigd, want dit kind kreeg in het vervolg den naam van *Gaston den goeden*.

Eenvoudigheid ſtraalt door in het ganſche wezen van den *Basker*, maar deze ontaardt ook wel bij verſcheidene voorwerpen der kunst in ruwheid. De Baskiſche ploeg bewijst dit, deze toch is de ongeſchiktſte van alle, die ik ooit zag. Met iedere hand houdt de ploeger een' dikken ſtaak, meer dan zes voeten lang, vast, aan een van deze, namelijk die ter linkerzijde, is door twee loodregte dwarshouten het ploegijzer vastgemaakt, in het midden van den anderen is het zoogenoemde mes, ſchuins voorwaarts gerigt, ingezet, en de andere einden dezer zware ſtaken

worden ieder door eene keten met het jok der ploegende osſen zeer waggelend verbonden. Beide deelen zijn van alle wederkeerige bevestiging ontbloot, niets geeft rigting en houding, dan de willekeur der trekkende dieren en de kracht van den ploeger. Maar daarentegen ſtelt de *Basker* aan den anderen kant weder zoo veel belang in den landbouw, dat hij ter verbetering van den mest eigene plantaadjen van wilde varen op groote vlakten langs de oevers van de *Soison* aanlegt, om die te maaijen, en deze planten, als hij die eenigen tijd aan het weder heeft blootgeſteld, onder den mest te mengen.

Bij mijnen ouden MARC, leerde ik den volgenden morgen, na eenen verkwikkenden nacht, nog zijnen ſchoonzoon en kleinkinderen kennen. Alle hadden, gelijk de oude zelf, volgens de gewoonte van dit volk, ſlechts éénen naam, zoo als bij voorbeeld BATTISTA, MARIA, enz., en als eene geheele familie gekenmerkt worden moet, dan geſchiedt dit, naar de wijze der Aartsvaderen, door eene of andere uiterlijke eigendommelijkheid, bij voorbeeld der grootte, kleur of huis, enz. Voor de mij zoo aangename herbergzaamheid, zonder welke ik mogelijk den ganſchen nacht had moeten ronddwalen, eischte MARC ſlechts éene frank, en verklaarde met eene halve frank tevreden te zijn, indien zijn ſchoonzoon mij door geld te wiſſelen niet uit de verlegenheid gered had.

Ik

Ik had drie uren noodig, om uit deze hut *Laragna* of *Larreau*, zoo als het de Franſchen radbraken, te bereiken. Deze plaats is nog een Baskisch dorp, maar daar het hoog aan de waterſcheiding van het gebergte ligt, is het de verzamelplaats van een aantal tol- en policiebedienden, en van handeldrijvende Spanjaards. Ik daalde weder tot de bronnen van de *Soison* door een naauw dal, en kwam des avonds te *Tardits*, de laatſte Baskiſche ſtad, en den volgenden morgen, een half uur verder, in het laatſte Baskiſche dorp, *Montori*, in hetwelk echter reeds de Bearnſche taal wordt geſproken, dat mij, hoe gaarne ik ook onder de *Baskers* vertoefde, echter zeer aangenaam was, want de onkunde hunner taal was alom voor mij eene drukkende hindernis geweest. De uitſpraak der Baskiſche taal is bepaald en ſcherp, maar evenwel welluidend, zonder ſlepende uitgangen en overgangen. Onder de klinkers is de *a* en *ia*, en onder de medeklinkers vooral de *h* zeer hoorbaar. De *f* ſchijnt geheel te ontbreken, en wordt mogelijk door de eenigzins ſcherp uitgeſprokene *h* ontbeerlijk. Ik zal tot eene proeve eenige Baskiſche woorden laten volgen.

Olhia, brood.
Alahia, vleesch.
Bidia, weg.
Irdia, half.

Ekhia,	zon.
Aranja,	visch.
Arnóa,	wijn.
Moa,	Turkſche tarwe.
Es,	neen.
Bai,	ja.
Edan,	drinken.
Hian,	eten.
Eskia,	regts.
Esker,	links.
Bat,	een.
Biga,	twee.
Hirru,	drie.
Lai,	vier.
Boscht,	vijf.
Sei,	zes.
Saspi,	zeven.
Sorzi,	acht.
Bederazi,	negen.
Hammar,	tien (*).

Op

(*) Over de zoowel, door hare wortelwoorden, als door haren grammatikalen bouw van alle andere talen zoo geheel verſchillende *Baskiſche* (of *Waskiſche*, zoo als dit woord wordt uitgeſproken) taal, kan men verder onderrigt worden in het in 1821 te *Berlijn* uitgegeven werk: *Prüfung der Unterſuchungen über die Urbewohner Hispaniens, vermittelst der Vaskiſchen Sprache; von* WILHELM VON HUMBOLDT. In dit werk wordt bewezen, dat de Baskiſche taal de oude taal der *Iberiërs* is, die in de vroegſte tijden het Pyreneeſche ſchiereiland bewoonden.

De

Op zijnen verderen togt leerde de heer PARROT, toen hij tusschen de dalen *Aspe* en *Ossau* de laatste schenhutten, op eene hoogte van twee duizend zeven honderd tot drie duizend voeten, ontmoette, allereerst den aardigen zonnewijzer van de bewoners der *Pyreneën* kennen. Hij bestaat uit een rolachtig houtje, ruim een vinger dik en lang, met zes en dertig paralelle regte strepen, van welke drie één maand beteekenen. Een knop met eene lijnregt uitstekende tong is in het bovenste einde der kleine rol zoo geplaatst, dat deze zich draaijen, en de metalen tong juist boven die maand en boven dat derde gedeelte van denzelven gezet kan worden, in welke men is. Men laat nu dezen toestel aan een touwtje loodregt hangen, en draait dien juist naar de zon, zoodat de schaduw van de metalen tong op, of juist naast eene der strepen van den cilinder valt, waar het uur door eene kromme lijn wordt aangewezen, die voor hetzelfde uur schuins door alle maanden loopt en aan het einde het getal der uren bevat. De kleine metalen tong kan ingeslagen worden, en dus is deze, tot kwartieren toe, goed wijzenden zonnewijzer, draagbaar en duurzaam tevens.

De

De Baskische woorden; *Asta*, rots; *Iria*, stad, oord, streek; *Ura*, water, en *Iturria*, bron; kan men thans nog in vele namen van landschappen en plaatsen herkennen. DE VERT.

De beroemde badplaats *Barèges* is een zeer klein dorp, ſlechts ingerigt tot een armoedig verblijf voor de badgasten, en gelegen in een door ruwe rotſen ingeſloten dal, dat den bewoners niet eens eene winterwoning oplevert, maar in dit jaargetijde alleen door het huisgezin van den boschwachter bewoond wordt. Aangenaam, zoo al niet bekoorlijk, moet het in eene badplaats ten minſte zijn, anders kunnen zelfs de gezonden hier geen behagen vinden, maar dit voorregt mist het dal *Barèges* geheel, want de middagzon van de heete maanden kaatst terug op de kanten der rotſen en veroorzaakt eene drukkende warmte; maar de morgens en avonden integendeel, zoowel als de maanden van de lente en den herfst zijn, uit hoofde van den laten op- en vroegen ondergang der zon, zeer koel. Wanneer evenwel met dat al *Barèges* eene zeer beroemde en ſterk bezochte plaats is, zoo moet dit alleen aan de heilzame uitwerking harer bronnen worden toegeſchreven, want de verhevene ſchoonheden der natuur, die dit oord op eenigen afſtand omringen, zijn voor eenen lijder weinig genietbaar. Tot deze ſchoonheden behoort de beroemde *Pic du Midi de Bigorre*, een berg, die acht duizend negen honderd acht en vijftig voeten hoog is, en daardoor vooral belangrijk, dat hij ten noorden van

van de hoofdketen van het gebergte ſtaat, zoodat men dus van zijnen top den *Mont-Perdu* en zijne buren, gelijk ook het ganſche Pyreneeſche hooge gebergte, duidelijk kan zien. Dezen berg kan men des noods, echter niet zonder groote kosten, met rosbaren of op muilezels beklimmen, hiertoe wordt echter dan nog een geruimen tijd vereischt, hij is dus weinig geſchikt voor eenen togt van uitſpanning voor zieken. De *Mont-Perdu* is tot hiertoe ſlechts door eenige weinige moedige en ſterke reizigers beklommen, en in zijne lagere ſtreken, namelijk in het alom bekende *Amphitheater van Marboré*, met deszelfs koude verſpreidenden waterval, wordt men ſlechts tot verhevene, ja zelfs huivering verwekkende gevoelens, maar niet tot die verkwikkende vrolijkheid geſtemd, die men in die ſtreken verkrijgt, waar de natuur met hare oneindige kracht en onbereikbaarheid eenigzins terugtreedt, en den zwakken mensch zijne krachteloosheid minder herinnert. Van daar dat de badenden uit *Baréges* doorgaans minder de herinneringen van een waar genot der natuur medevoeren, dan wel het trotsch gevoel, dat zij zich aan de van alle bekoorlijkheden ontbloote natuur eenige weken opgeofferd, en zich in de nabijheid van verhevene natuurtooneelen bevonden hebben.

Het voornoemde *Amphitheater van Marboré*, dat de heer PARROT bij het beklimmen van den

Mont-Perdu, te zien kreeg, is eene zeer ruime, loodregte halfrolachtige uitſnijding aan den noorderkant van de hoofdketen. Deszelfs bodem vormt het begin van het vlak afloopend dal, in hetwelk de *Gave de Pau* ontſpringt; deszelfs kanten ſtijgen ten oosten, ten zuiden en grootendeels ook ten westen lijnregt opwaarts, tot eene hoogte van twee duizend vier honderd meters (omtrent zeven duizend vier honderd Parijſche voeten). De oostelijke zijde verliest zich bovenwaarts in den bergtop *Astaschjou*, van welkers rand de beroemde waterval van *Mont-Perdu* nederſtort, maar eerder met de ſtofbeken van *Zwitſerland*, dan met eigenlijke watervallen kan vergeleken worden; want het water vormt een vlakken en ſmallen ſtraal, die zich, uit hoofde der ontzaggelijke hoogte, reeds op de helft van zijnen val in vele aderen in de lucht moet verdeelen, en zoo den bodem van het Amphitheater na eenen val van zeven honderd meters of omtrent twee duizend een honderd vijftig Parijſche voeten bereikt, om zich dan onder de daar liggende ſneeuw te verbergen, en dan aan den rand van dezelve als *Gave de Pau* weder te voorſchijn te komen. Op de plaats, waar het nederſtortend water den grond bereikt, heeft het juist de tempering van bevriezend water, deels uit hoofde van den zeer hoogen val en de daaruit ontſtane ſterke uitwaſeming, deels dewijl de verba-

bazende nis van het amphitheater, even hoog als breed is, en juist tegen het zuiden door den vreesselijken klomp van den *Marboré* en zijne loodregte trappen van den onmiddellijken invloed der zonnestralen geheel beroofd is, en hierdoor wordt het ook alleen mogelijk, dat de sneeuw van jaar tot jaar blijft liggen, niet slechts in de hoeken der voornoemde trappen, maar ook aan den voet der onderste op den bodem van het amphitheater, bij de kleine hoogte van een duizend zes honderd twee en zestig meters (omtrent vijf duizend een honderd Parijsche voeten).

Over de voornoemde *Ports* of bergpassen der *Pyreneën* berigt de heer PARROT het volgende: „ Alle deze dienen ter bevordering van den koophandel tusschen de tegenover elkander liggende Fransche en Spaansche dalen, maar ook, en wel voornamelijk de hoogste en moeijelijkste onder deze passen, ter voortzetting van eenen aanmerkelijken sluikhandel, namelijk met wijn, wol, paarden en varkens. Sommige dezer *Ports* liggen zoo hoog, dat zij op de noordzijde de grenzen der sneeuw bereiken, en voor lastdieren in het geheel niet, maar slechts voor voetgangers gangbaar zijn, en ook voor deze alleen maar in den zomer, deels uit hoofde van de alle kloven bedekkende verraderlijke sneeuw, deels uit hoofde

der koude en de kortheid der dagen. Deze zijn nu de plaatſen, waar de bewoner der *Pyreneën* zijne krachten oefent, en dikwijls zijn goed en leven op het ſpel van eene eenige ſchrede zet. Hier moeten, meer dan op de gevaarlijkſte gemzenjagt, ligchaam en ziel ſteeds ingeſpannen worden; want behalve de gevaren van den onzekeren grond, moet de ſluiker ieder oogenblik verwachten, om door de bus van eenen loerenden douanier getroffen te worden. Daarom zijn de ſmokkelaars ook meestal gewapend, maar wenden hunne wapenen echter ſlechts tegen hunne vijanden, en verſchijnen dikwijls zoo onverwachts aan de reizigers, alsof zij uit de wolken vielen, tredende plotſeling achter eenen kant der rots te voorſchijn, in woestijnen, waar de natuurkundige meent ver verwijderd te zijn van het menschdom, vooral van het gewapend, veroorzakende in het begin wel ſchrik, maar toonen echter, zoodra men hen aanſpreekt, dat zij beleefde, onbaatzuchtige menſchen zijn, die hier als hun vaderland hebben, en iedere klove, iedere rots kennen, en gaarne voor de verdwaalden redders en voor de weetgierigen leermeesters worden. — Tot deze ſoort behoorde ook mijn gids, ANTOINE DE BAGUETTE, in wiens magt mijne beurs en leven op iedere punt der r[illegible]en en op ſneeuwbanken elke minuut ſtond, zonder dat hij gevaar liep om ontdekt te worden, want ik was

zon-

zonder geleide, zonder aanbeveling, alleen in het dal verſchenen, en was terſtond in het eerſte uur met hem op weg gegaan."

Op den negentienden September, des morgens te negen ure, bereikte de heer PARROT den top van den *Mont-Perdu*.

„ Ik was — zoo verhaalt hij — meermalen op veel grootere hoogten geweest, dan deze; vóór zes jaren en twee dagen had ik den *Kaukasus* tot de hoogte van vier duizend twee honderd vijf en twintig meters (omtrent dertien duizend Parijſche voeten), en voor één jaar en twee dagen de *Alpen*, tot eene hoogte van drie duizend negen honderd vijftien meters (omtrent twaalf duizend een honderd Parijſche voeten) beklommen; maar nergens had ik, gelijk hier, na zoo vele moeijelijke pogingen, het voorregt genoten, eenen top te bereiken, die de hoogſte van een geheel gebergte was. Dit genot is eenig en rust op het edel gevoel, hoe het ligchaam zich uit het rijk der menſchelijke woelingen tot de groote werkplaats der kunſtelooze natuur kan verheffen, en ook naar den geest zich van de banden van alledaagſche noodzakelijke betrekkingen en neigingen kan ontſlaan, om zich geheel aan groote en verhevene gevoelens, zoowel als aan de zuiverſte bepeinzingen der ziel eenen kor-

korten, maar des te duurbaarderen tijd, te kunnen overgeven."

„ Mijne oogen zweefden allereerst op de voor mij uitgeſpreide vlakte van *Frankrijk*, en vervolgens op de tuſchenliggende bergen. De eerſte was bedekt door eenen graauwen nevelachtigen damp; van de laatſte kon ik niets onderſcheiden, dan een ſchijnbaar regelloozen chaos van op elkander geſtapelde bergklompen, en ſlechts de nader gelegene, de *zuiderſpits van Bigorre*, de beide *Piméné*, de *Astachjou* en de *Cylindre du Marboré* vertoonden zich duidelijker. De laatſte twee vormen met den *Mont-Perdu* de hoofdketen, en alle drie dragen zamen, uit hoofde hunner nabuurſchap, bij de Spanjaarden den naam *Las tres Soretas*, dewijl deze hen van hunne minder hooge bergen gemakkelijker zien kunnen, en de Franſche namen op hen niet toepaſſelijk vinden.... Ik zag den rotsmuur der *Tuca ruja* voor mij, den *Astachjou* ten westen, de *Port de Pinéde* en het *dal van Beost* ten oosten, onder mij het *meer van den Mont-Perdu* met zijne oostelijke ſtorting in de *Cinca*, als ook het ganſche *ſneeuwdal* van den *Mont-Perdu*, zijne ijs- en ſneeuwbergen, die door verſche, dit jaar gevallene ſneeuw vermeerderd, tot boven den noordelijken rand van het overig gedeelte des tops, dat geheel van alle ſneeuw ontbloot was, opliepen."

„ Ik

„ Ik wendde mij vervolgens naar het zuiden, waar de vruchtbare vlakten van *Spanje* door even zulk eenen nevelachtigen damp, als die van *Frankrijk* bedekt waren, en ik kon, zelfs door mijnen verrekijker, de torens van *Balbalstro* en *Saragossa* niet zien. De bergen van *Arragonië* ſchenen minder hoog te zijn, dan die der Franſche zijde. Het gebergte heeft hier aan deszelfs zuiderkant eene ſterke helling, en daalt dan, bijna in rijen gerangſchikt, gedurig in ſteeds kleinere terraſſen."

„ Na dit algemeen overzigt van den omtrek vestigde ik mijne aandacht inzonderheid op die deelen van het gebergte, die met ſneeuw bedekt waren, om zeker te zijn van die bijzondere punten, die tot de *ſtreek der ſneeuw* behoorden, om van de uitgeſtrektheid en aard van dit belangrijk gedeelte der Spaansch-Franſche hooge bergen een duidelijk, allesomvattend denkbeeld te vormen. Plaats en tijd waren tot dit onderzoek zeer geſchikt. Want, wat de plaats betreft, zoo kon ik van den top van den *Mont-Perdu* bijna de ganſche Pyreneeſche bergketen overzien, ten minſte van het westelijk gelegen *zuiderpunt van Pau* in het dal *Ossau*, tot de *Maladetta* en ver over het gebergte van *Notre Seigneur de Mongari*. En wat den tijd aangaat, dan is de *tweede helft van de maand September* niet ſlechts de doelmatigſte, maar ook om de ware gren-

grenzen der ſneeuw op *middelbare geographiſche breedten* te vinden, zeker de eenige bruikbare. Vroeger namelijk ligt in het hooge gebergte nog ſneeuw van den verloopenen winter, die men niet tot de grenzen van de altoosdurende ſneeuw mag rekenen, dewijl die, blijkens de ervaring, gedurende den herfst ſmelt; veel later echter valt er reeds weder verſche ſneeuw, die dus de naauwkeurigheid der waarnemingen hindert of moeijelijk maakt. Zelden wordt in het laatſte opzigt, meestal echter in het eerſte gefeild. Daarom vindt men, dat de ware ſneeuwlinie der *Alpen* in September bijna drie honderd meters hooger ligt, dan de gewone opgave bepaalt; (volgens den heer EBEL liggen de grenzen der ſneeuw op de *Alpen* op eene hoogte van zeven duizend acht honderd twaalf tot acht duizend een honderd Parijſche voeten) om de voornoemde reden vond en bepaalde de heer SAUSSURE eene ſneeuwgrens van den *Etna* in Junij, daar dezen berg evenwel twee maanden later van alle ſneeuw ontbloot is, en daarom koos ik ook September om dit onderzoek, zoo belangrijk met betrekking tot de kennis van het klimaat, in dit gebergte te bewerkſtelligen, dewijl ik verzekerd was, dat in dit jaargetijde reeds al de ſneeuw geſmolten was, die in dit jaar ſmelten kon, en dat de mogelijk reeds versch gevallene gemakkelijk van de oude, door herhaalde ſmelting en bevriezing hard ge-

gewordene ſneeuw, kon onderſcheiden worden."

„ Deze ervaring, die ik nu reeds door proeven op drie verſchillende gebergten, heb verkregen, is ook genoegzaam gegrond in de jaarlijkſche afwisſeling van warmte en koude op de oppervlakte onzer aarde. Daar namelijk, waar de zomerwarmte niet ſterk genoeg is om de in den winter gevallene ſneeuw te ſmelten, blijft een gedeelte van deze tot den volgenden winter liggen, wordt dan door nieuwe ſneeuw vermeerderd, die in den volgenden zomer ſlechts weder gedeeltelijk ſmelt, en vormt op deze wijze eenen klomp van onvergankelijke ſneeuw, die, als geene bijzondere omſtandigheid aan de plaats eigen, haar beſtaan op eene ongewone ſtreek veroorzaken, de grenzen der ſneeuw van dit gebergte uitmaakt. Opdat men echter zeker zijn kan, dat van de ſneeuw zoo veel geſmolten is, als over het algemeen ſmelten kan, moet men dien tijd afwachten, wanneer de ganſche hitte van den zomer reeds gewerkt heeft. Daar nu de ervaring leert, dat onder de vier en twintig uren van een etmaal te twee ure des middags aarde en lucht hare grootſte warmte hebben verkregen, dus een twaalfde gedeelte van den ganſchen dagtijd later, dan de tijd van den hoogſten zonneſtand, zoo moet dus ook onze aarde, ten aanzien van haren jaarlijkſchen loop om de zon, niet ten tijde van den hoogſten zonneſtand, maar een twaalfde gedeel-

deelte van den ganſchen tijd van haren loop later, en dus niet op het einde van Junij, maar wel op dat van Julij, hare grootſte warmte bezitten. Vóór dezen tijd zal men dus nog veel ſmeltbare ſneeuw in het gebergte vinden, en echter bezigt men doorgaans dit tijdperk, om de bergen te bezoeken. Is dit tijdpunt echter eerst dat der grootſte hitte, dan zal ook na hetzelve de ſneeuw op het hooge gebergte nog verſcheidene weken ſmelten, en dus mag men veilig ſtellen, *dat de tweede helft van September dat jaargetijde is, in hetwelk de ſneeuw op bergen van eene middelbare breedte ophoudt te ſmelten, en dus de grenzen der ſneeuw het veiligst bepaald kunnen worden.*"

„ De ſneeuw, die ik uit mijn ſtandpunt naar alle ſtreken zien kon, lag op de volgende plaatſen verſtrooid: op den noordelijken ketel van *Mont-Perdu*, op de noordzijde der *Cylindre*, benevens op de trappen van den *Marboré* en der ganſche *Serraden*; verder op den noorderkant van den westelijk liggenden *Vignemale*, deze ſneeuw had omtrent dezelfde lengte en breedte, als die der *Serraden*. Nog verder westelijk dan de *Vignemale* vertoonde zich op de zuidoostzijde van een' berg, mogelijk wel de *zuiderpunt van Pau*, eene kleine vlakte met ſneeuw bedekt, en oostelijk van *Mont Perdu* op eenen, zoo als ik toen dacht, reeds op Spaansch gebied gele-

ge-

genen berg, eenige ſneeuwklompen, omtrent zoo uitgeſtrekt, als die van *Mont-Perdu*; latere ervaringen echter leerden mij, dat deze berg het gebergte van *Maladetta* was. Op de zuidzijde van den berg was de ſneeuw minder, liggende in de drie diepten van *Mont-Perdu*, *Marboré* en *Rolandsbres*; anders was de ganſche zuidelijke helling dezer bergen geheel van ſneeuw ontbloot, tot den top toe. De voornoemde plaatſen zijn de eenige altijd met ſneeuw bedekte ſtreken, die men van de hoogte van *Mont-Perdu*, zoo ver het gezigt reikt, ontwaren kan. Nergens zag ik, zoo als anders doorgaans in hooge gebergten plaats heeft, eenen van zijnen top tot op eene zekere laagte met ſneeuw onafgebrokene bedekten berg, hoewel de ſteilte der helling, inzonderheid op de zuidzijde van den *Vignemale*, *Mont-Perdu* en *Marboré*, over het algemeen zoo geſteld is, dat deze geene hinderpalen voor het vergaderen van altoosdurende ſneeuw kan opleveren."

Op eene andere plaats zegt de heer PARROT, ten aanzien van de *grenzen der ſneeuw van de Pyreneën*, het volgende: „ zij vertoonen zich ſlechts op de centraalpunten van het gebergte, en wel zeer verſchillend op deszelfs noordelijke en zuidelijke zijde; op den noorderkant tuſſchen twee duizend vier honderd en twee duizend zeven honderd, dus in doorſnede op de hoogte

van twee duizend vijf honderd vijftig meters boven de oppervlakte der zee; op de zuidzijde door eenige zwakke ſporen op de hoogte van twee duizend zes honderd en drie duizend meters."

„ Mijn pols ſloeg op den top van *Mont-Perdu* honderd tien malen in iedere minuut, en vóór vier dagen, bij mijne eerſte poging om dezen berg te beklimmen, had ik in denzelfden tijd juist honderd polsſlagen geteld. Beide deze kloppingen zijn echter, naar evenredigheid der hoogte, te ſterk. De pols van den jongen RONDO, mijnen gids, ſloeg op den top van *Mont-Perdu* honderd malen in ééne minuut, terwijl die in *Jeddra* (*Gédre*), het verblijf van den jongen man, gewoonlijk zeven en tachtig ſloeg, en de mijne insgelijks ſlechts drie en zeventig liet tellen. In deze, gelijk bij alle vroegere en latere door mij genomene proeven, vond ik de klopping van het hart met die der verſchillende aderen volkomen overeenſtemmende."

Over deze vermeerdering der polsſlagen bij het beklimmen van hooge bergen, deed PARROT, na verloop van eenige dagen, toen hij op den *Maladetta* klom, nog andere hiermede overeenſtemmende waarnemingen. Wij meenen verpligt te zijn, deze aan onze lezers te moeten mededeelen, uit hoofde der fraaije phyſiologiſche aanmerking, waarmede hij die vergezelt.

Hij

Hij zegt: „ mijn pols ſloeg hier, nadat ik ruim een uur gerust had, honderd drie malen in ééne minuut, en na weinige dagen telde ik zeventig ſlagen te *Bagnères de Luchon* (volgens VAN CHARPENTIER drie honderd veertien *toisen* boven de zee gelegen). Deze evenredigheid komt volmaakt overeen met die der hoogte van hare ſtandpunten, als ook ook met de wet over de toenemende klopping van den pols bij wasſende hoogte van het ſtandpunt, gelijk mij gebleken is uit alle waarnemingen, op verſcheidene gebergten en op verſchillende hoogten met den omloop van mijn bloed genomen. Mijn pols, die op de hoogte van de oppervlakte der zee dooreen zeventig malen ſlaat, klimt op de hoogte van duizend meters tot vijf en zeventig, op die van een duizend vijf honderd meters tot twee en tachtig, op die van twee duizend meters tot negentig, op die van twee duizend vijf honderd meters tot vijf en negentig, op die van drie duizend meters tot honderd, op die van drie duizend vijf honderd meters tot honderd vijf, en eindelijk op die van vier duizend meters tot honderd tien ſlagen in ééne minuut."

„ Hoezeer ik mij echter op de naauwkeurigheid mijner waarnemingen en de daaruit afgeleide gevolgen kan verlaten, zoo ben ik evenwel geenszins vermetel genoeg, om die als algemeen geldend te beſchouwen, ja ik durf zelfs

zeggen, dat deze als zoodanig ſlechts op weinige perſonen toepasſelijk zijn kan, en wel om de volgende redenen. Vooreerst is het gewone getal der polsſlagen, zelfs in hun dagelijksch verblijf, bij weinig menſchen naauwkeurig hetzelfde, zoodat dus reeds om deze reden een pols van zestig ſlagen op de hoogte der zee, bij eene opklimming van twee duizend meters niet negentig malen, gelijk de mijne, maar ſlechts zeven en zeventig ſlaan zou; daarom is de omloop des bloeds bij oude lieden veel minder aan verhaasting door het hoogere ſtandpunt onderworpen, dán bij jongelingen. — Ten andere is de oorſpronkelijke prikkelbaarheid van hart en aderen zeer verſchillend, zoodat twee perſonen bij de gewone hoogte eener woonplaats denzelfden polsſlag hebben kunnen, terwijl evenwel door de verheffing van het ſtandpunt de een eene groote vermeerdering van denzelven zal ondergaan, dan de andere. — Ten derde komt het er zeer op aan, op welke hoogte boven de oppervlakte der zee iemand opgegroeid is, of ten minſte langeren tijd geleefd heeft. Voor den bewoner eener vlakte is het beklimmen eener hoogte van drie tot vier duizend meters voldoende, om den omloop zijnes bloeds de helft en meer te vermeerderen, terwijl de bewoner der bergen in hetzelfde geval ſlechts de vermeerdering van een vierde of derde zal ondervinden. Zoo leverde

de

de pols van den zestigjarigen gids BARREAU bij het gaan uit *Bagnères de Luchon* tot den top van den *Maladetta* slechts eene vermeerdering der slagen van zestig tot vijf en tachtig in iedere minuut, terwijl de mijne van zeventig tot honderd drie klom. Even zoo sloeg de pols van den naauwelijks vijf en twintigjarigen RONDO door het beklimmen van *Mont-Perdu* uit *Jeddro* (*Gédre*) in plaats van vijf en zeventig, honderd malen, terwijl de mijne onder dezelfde omstandigheden van vijf en zeventig tot honderd tien slagen in de minuut klom. Daarom bespeurt men ook bij de bewoners van zeer hooge dorpen, bij voorbeeld die van *Heas*, (volgens VAN CHARPENTIER zeven honderd veertig *toisen* hoog gelegen) naauwelijks eene noemenswaardige vermeerdering van den pols, dan bij de bewoners der lagere dalen, gelijk waarnemingen mij geleerd hebben.— Eindelijk ten vierde is er eene, bij zulk een onderzoek schijnbaar geringe omstandigheid, maar zonder welkers inachtneming men nimmer tot bepaalde uitkomsten zal komen, namelijk of de persoon, wiens polsslagen geteld worden, *staat*, *zit* of *ligt*. Want, al is men voorzigtig genoeg, om deze proefneming niet terstond na de bereiking van den top te beginnen, wanneer het bloed natuurlijk in hevigere beweging is; zoo zijn de polsslagen evenwel nog na eene genoegzame rust, zelfs bij het stilste leven in onze woonvertrekken,

na de verſchillende rigtingen van ons ligchaam, verſchillend, en wel zoo, dat tusſchen het ſtil zitten en het eenvoudig ſtaan zonder eenige beweging een verſchil van tien tot twintig in de minuut plaats heeft. Dit hangt af van de phyſiſche wet, dat de vermeerderde klopping van den pols met de telkens plaatshebbende maat van inſpanning der ſpieren in het ligchaam in het gemeen, in eene juiste evenredigheid ſtaat. Het ſtaan, zelfs het ſtilſtaan, gaat echter ſteeds nog door grootere werkzaamheid der ſpieren vergezeld, terwijl bij het zitten ſlechts weinige ſpieren ter voortbrenging van het evenwigt behoeven werkzaam te zijn. Op deze belangrijke leer berust ook de ganſche kunst, waardoor ſommige opzien baren, dewijl zij willekeurig de ſlagen van den pols tot den hoogſten trap der koorts weten te doen klimmen, alleen door het prikkelen van eenige der hoofdſpieren van het ligchaam, zonder zich juist zigtbaar te bewegen. — Op den top van den *Mont-Perdu*, waar wij geene ſteenen vonden, om op te kunnen zitten, en waar de grond door eene dunne laag versch gevallene en half geſmoltene ſneeuw bevochtigd was, moest ik de waarnemingen met den pols, zoowel bij mij als mijne geleiders ſtaande doen, van daar dan ook die onevenredige vermeerdering zijner ſlagen tot honderd tien in de minuut, eene vermeerdering, die, wat den om-

omloop van mijn bloed betreft, aan eene hoogte van vier duizend meters beantwoordt."

„ Slechts dan, als al deze omſtandigheden behoorlijk in acht genomen worden, kan men met eenige zekerheid algemeene ſtellingen bepalen over den invloed van de hoogte der bergen op den omloop des bloeds, en dan kan die mogelijk als een toevallige maatſtaf ter bepaling der hoogte van een ſtandpunt beſchouwd worden, een maatſtaf, die echter voor ieder, die dien wil bezigen, door eigene ervaring eerst gewijzigd worden moet, dewijl men *a priori* hier niets bepalen kan (*).

Over de verſpreiding der planten of de grenzen van den groei in de *Pyreneën*, merkt de heer PARROT het volgende aan:

De pijnboom (*Pinus Sylvestris*) wordt op de noordzijde van het gebergte zeer algemeen tot twee duizend een honderd meters, en op de zuidzijde tot op de hoogte van twee duizend twee

(*) Hoewel de heer PARROT de eerſte was, die den *Maladetta* beklom, zoo is hij evenwel niet op het hoogſte punt van denzelven, namelijk op den *Pic de Nethou* geweest, die, gelijk uit de vorige tabel blijkt, volgens de trigonometriſche meting van de heeren RIBOUL en VIDAL een duizend zeven honderd zeven en zestig *toisen* hoog ligt, maar op eenen lageren top, welkers hoogte hij door den barrometer op drie en dertig duizend negen en zes tiende meters bepaalt.

DE VERT.

twee honderd vijftig meters gevonden. De *berk* wordt, reeds op de hoogte van een duizend acht honderd meters, een gewas, dat naauwelijks een meter lang is. *Eiken* vindt men op een duizend zes honderd meters nog hoog van ſtam en ſterk. *Beuken* bereikten op dezelfde hoogte nog de lengte van zes tot zeven meters. *Veldvruchten*, namelijk *garst* en *haver*, worden op de noordzijde ſlechts tot de hoogte van een duizend zes honderd, en op de zuidzijde tot over een duizend zeven honderd meters, getreeld.
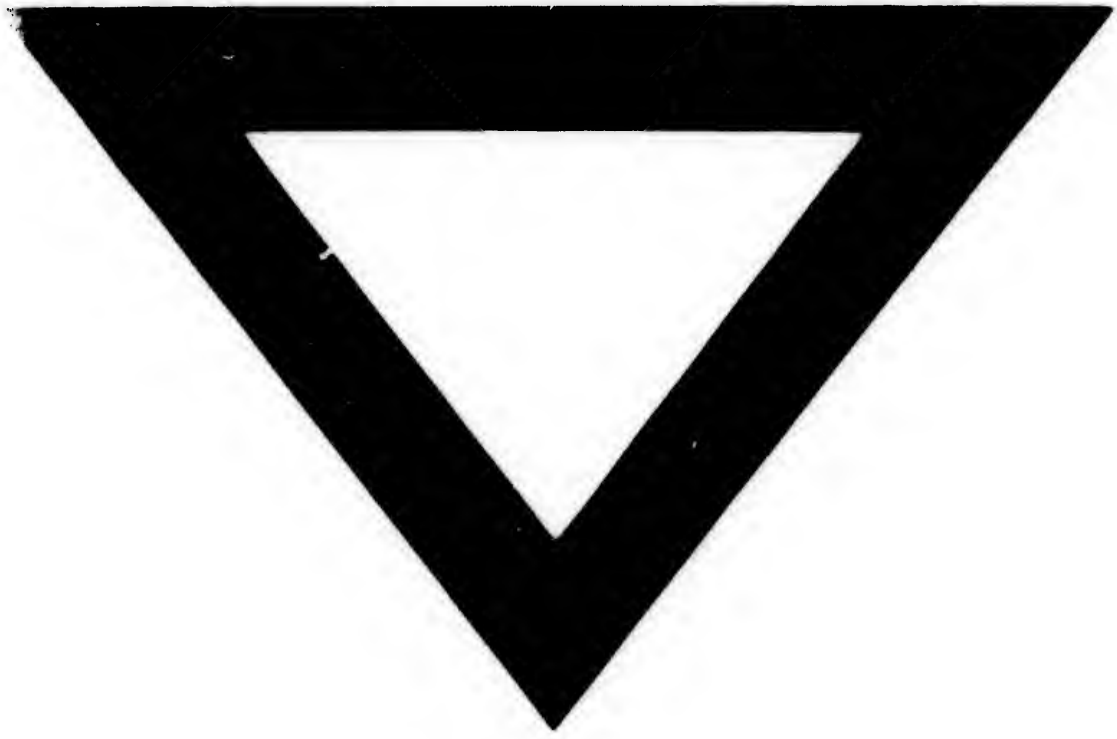
Vierde en laatſte deel.